

Marx és tanítása.

Írta: PALÁGYI MENYHÉRT.

IV.

MARX szellemi fejlődését nyomon követve, misem lepett meg oly nagy mértékben, mint az, hogy a zsidó kérdésben sem tud valamely önállóan megalkotott fölfogáshoz eljutni, és hogy a vezető gondolatokat itt is HEGEL-től, főképen pedig FEUER-BACH-tól, avagy máshonnan (a francia socialistáktól!), de minden esetre nem önmagából meríti. Megjegyzem, hogy a negyvenes évek német társadalmát minden kérdések között talán éppen a zsidó emancipatio kérdése izgatta legerősebben, már azért is, mert a zsidóság egy-két évtized óta a német szellemi életnek egyre jelentősebb tényezőjévé kezdett emelkedni. Úgy kell látni az akkori Németországot, hogy az már több mint egy emberöltő óta szenvedte a francia forradalmi vulkán kitöréseinek minden súlyos hatásait és ellenhatásait, úgy hogy lassanként maga is áttüzesedett és fokról-fokra fogékonyabbá lett a nemzeti egység és nemzeti szabadság eszméi iránt, melyeknek világossága mellett szégyenleni kezdette sok tekintetben középkorias állapotát, és főképen néhány tuczat törpe államocskára való szánalmas szerteszagotottságát. Mint reális politikai hatalom az akkori Németország, már nem is számított, és ha létezni akart még, akkor speculativus bölcsészeti álmaiból végre a gyakorlati valóság föladatainak tudatára kellett ébrednie. Nos, ebből az ébresztő munkából a német zsidóság is alaposan kivette volt a maga részét.

A német nemzet sajátosságai közé tartozik, hogy egyrészt nagyon is elmerül a köznapi gyakorlatiasság legkicsinyesebb és tegpedansabb föladataiba, másrészt pedig, ha elmélkedni kezd, ttaygon is hajlandó, magát ködös, mystikus mélységekben elveszíteni: de ahhoz már csak a legritkább esetben van tehetsége,

hogy könnyed, merész leleménnyel hidat verjen elméleti világa és gyakorlati földadatai között. Aki ezt a germán nehézséget ismeri, az tudja, hogy mennyire szüksége volt arra a zsidó elméjű, könnyed szellemi lovasságra, melynek oly éles szimatja van minden iránt, ami divatos, korszerű, aktuális és főképen gyors sikert ígérő. Ennek a könnyű lovasságnak élén az egyszer egy lírai lángész vágatott előre: olyan költő mint HEINE, kinek érzületében a legholdvilágosabb regényesség a legkíméletlenebb magagúnyolással párosult, s akinek művészetében a tökéletes báj és tökéletes ledérség eladdig ismeretlen, újszerű frigre léptek volt. Igaz, hogy HEINE a németség kigúnyolásában olykor nagyon is elveti a sulykot, de azért egészben véve a végső eredményt tekintve, ő a németségnek politikai önérzetre való ébresztője és a német érzésmódnak lírai megdicsőítője. Hazafias tisztalelkűség tekintetében nem akarom őt távolról sem a mi PETŐFI-nkhöz hasonlítani, de azért PETŐFI szavaival el lehet mondani HEGEL-ről is, hogy ostort font, lángostort napsugarakból, megkorbácsolni a korabeli német világot, hogy az végűi is tudatára ébredjen képtelen szétdaraboltságának, nevetséges politikai önérzethíjjasságának. Ezek az ostorcsapások ugyan máig is fájnak a németségnek, ámde ez csak annak a jele, hogy a német társadalom ma is szenved még az ősi particularismus és az ősi nyárspolgárság jellemzetes német bajaiban.

MARX-nak, aki 18 évvel fiatalabb volt HEINE-nál, tehát fényes, hogy ne mondjam páratlan alkalma nyílt a zsidó emancipate) kérdésében való hathatós fölszólalásra; hiszen az egész »Junges Deutschland« vállalaira állva, kereszténynek és zsidónak egyaránt hirdethette volna a maga részrehajlatlan, független és kemény társadalombölcsészeti meggyőződéseit. Csakhogy MARX szellemének nem volt eleven érintkezése az élő, a valódi emberi társadalommal; szobatudós volt és bizonyos mértékig az is maradt egész életén át, aki könyveken és jórészt mások által kitalált elméletek pápaszemén köröszkül látta csak az embervilágot. A zsidó émancipatoról írt értekezései ehhez képest hatástalanok maradtak megjelenésük idején épen úgy, amint hogy nem tesznek semmi hatást a mai olvasóra sem. Csak a lélekvizsgáló merül el szívesen az értekezések tanulmányozásába, mert jobban föltárják a 26 éves MARX szellemi világát, mint

ezt az önvallomásoknak és naplójegyzeteknek vaskos kötetjei tehetnék.

Már az magában véve mélyen lehangoló, hogy MAI« nem talált senki mást mint BRUNO BAUER-t, akivel szemben megvitassa a zsidó emancipatio kérdését. Hiszen az volt MARX ifjú éveinek végzetes szerencsétlensége, hogy ezzel a BAUER-rel barátkozott össze, aki őt, – ha akaratlanul is – a tisztán tudományos pályától eltérítette; de ha végül mégis szerencsésen megszabadult volt már gyakorlatilag ettől az ő rossz szellemétől legalább ne akadt volna újból beléje elméleti téren. Ha ugyanis valamely elméleti polémiában szabadon választhatjuk meg vitatársunkat, akkor a józan ész első parancsolata, hogy olyan ellenfelet keressünk ki, aki a fönnforgó kérdésben velünk lehetőleg ellentétes elvi álláspontot foglal el. mert csak az elvi ellentétek összecsatánása gyűjthet vitás kérdésekben igazán fényes új világosságot. De MARX elvi álláspontja a zsidó vallás és egyáltalán minden vallás dolgában teljesen egyezett a BAUER-ével, amennyiben mindketten úgy a zsidó, mint a keresztény, valamint minden más vallást is magukra nézve végképen és tökéletesen meghaladott álláspontnak tekintették. Hogy az ilyen egy húron pendülő ellenfelek vitájából nem háramolhatott valami új fény a zsidó kérdésre, azt minek is mondanom: a boszantó a dologban csak az, hogy MARX a vitában bizonyos fokig alul maradni látszik, holott semmi kétség, hogy elméje jóval mélyebben jár a BAUER-énél, s ami a fődolog, hogy ő teljes jóhiszeműséggel szakadt el minden vallásos hittől, amit BAUER-ről egyáltalán nem mernék állítani.

BAUER ellenzi a zsidók emancipatioját, s gondolatmenete körülbelül a következőkben foglalható össze. A zsidók nálunk (Németországban) állampolgári vagyis politikai emancipációra tartanak igényt, holott mi magunk sem vagyunk emancipálva, magunk sem vagyunk szabad állampolgárok. A mi államunk vallásos előítéletnek rabja, hiszen keresztény előítéletben leledző állam/, hogyan kívánhatják hát a zsidók, hogy lemondjon erről az elfogultságáról velők szemben? Hát ti zsidók lemondotok-e zsidó vallástok sötét örökségéről, midőn azt követelitek, hogy a keresztény állam veletek szemben az elfogulatlanság álláspontjára helyezkedjék? Amíg ez az állam keresztény lesz, addig nincsen arra hivatása, hogy bárkit is szabaddá tegyen, s

amíg ti zsidók zsidók maradtok, addig képtelenek leszték a szabadság befogadására. Nem látjátok-e ti konok önző lelkek, hogy mily kufárok vagytok, midőn a zsidó emancipatiót követelitek, holott mindenek előtt németekként Németország szabadságáért kellene sikra szállnotok.

Ha nem is ezzel a nyíltsággal, de lényegében véve egészen ilyenformán okoskodik az egykori theologiai magántanáár. Kaján gyönyörrel becsmérli a kereszténységet és a német államot, hogy annál kajánabbul gázolhasson a ghettoából kikívánkozó zsidóságba. Különbén nem is annyira az ő egyéni gondolkozása, mint inkább annak a beteg korszaknak szelleme az, ami minden sorából hozzánk beszél. A mily tehetetlenek és reményvesztettnek látja BAUER az akkori német politikai világot, úgy látja és úgy ostorozza azt az egész akkori német irodalom. A kereszténységről is úgy beszél és úgy ír az a meghabarodott nemzedék, mint ha már a végső fölslzás szakába jutott volna, és már csak tetemét kellene valahogy kíméletesen eltakarítani. A zsidóság emancipációja ugyan erős viszhangot kelt a fölvilágosodott elmékben, de a zsidók túlhangoz szereplése az irodalomban már is erős visszahatást támaszt a türelmetlenebb németiségben. Míg pl. LAUBE lándzsát tör a zsidókért, addig DINGELSTEDT ilyen verset követ el ellenők: »Wohin ihr fasst, ihr werdet Juden fassen, – Allüberall das Lieblingsvolk des Herrn! – Geht sperrt sie wieder in die alten Gassen, – Eh' sie euch in ein Christen viertel sperren«. Látni tehát, hogy BAUER nem állott egyedül emancipatioellenes érzületével.

Ami MARX-ot illeti, neki alapján véve nem valami nagy kedve volt ezzel az áramlattal szembe szállani. Érzése ugyan a zsidó emancipatio mellett szólott, de ő első sorban bizonyos hideg, tudományos tárgyilagosságot akart tanúsítani ebben a kényes kérdésben. Pedig társadalmi problémák fejtegetésében nem úgy vagyunk tárgyilagosaak, ha érzelmeinket elfojtani vagy eltitkolni iparkodunk; mert az ész nem arra való, hogy a jogosult érzésmódot elnyomja, hanem inkább, hogy a fölszínre hozza és minél teljesebb győzelemre juttassa. De MARX helyzete a főnforgó kérdésben főképen azért volt oly kényelmetlen, mert alapján véve elméletileg teljesen egyet értett BAUER-rel. MARX szerint is az igazi emberi emancipatio csak úgy érhető

el, ha az emberi társadalom megszabadul a zsidósággal és kereszténységgel együtt minden vallástól. BAUER-tól ő lényegileg csak abban tér el, hogy előtte a vallás egyáltalán egészen jelentégtelen üres »ideológia« színében kezd fölűnni és a társadalmi kérdés merően a gazdasági egyszeregy kérdésévé átalakulni. Ha tehát ő egészen kedve szerint szólhat vala a zsidó kérdéshez, körülbelül így nyilatkozott volna: ugyan kérem térjünk már egyszer napirendre a vallásos sallangok fölött; csináljuk meg a jövőndő socialis államát, a hol a vallás »puszta magánügygyé« leszen (vagyis a társas közösség számára nem létezik), s akkor meglesz a zsidó emancipatióval együtt minden képzelhető egyéb emancipatio is. Hja, nincsen kényelmesebb dolog a világon, mint socialistának lenni, mert »a jövőndő államában« ott aztán minden meg leszen oldva. Csak-hogy MARX nem helyezkedhetett ezúttal erre a kényelmes álláspontra, mert különben gyakorlatilag ugyanahhoz az eredményhez jutott volna, mint BAUER, vagyis a zsidó emancipatiót arra a bizonytalan időre toltta volna ki, mikor a keresztény és zsidó vallással együtt minden vallásos kérdés társadalmilag elenyészik.

Így tehát kénytelen volt komolyan fölvetni a kérdést, hogy a zsidó vallásfelekezet s a felekezetek általában milyen viszonyban vannak az állammal: a mikor aztán kitűnik, hogy az ilyen alapvető sociologiai kérdésekben mily csekély önállósággal gondolkozott. Mesterére HEGEL-re hivatkozik és idézi HEGEL jogbölcshészetéből az állami és a vallásos élet viszonyára vonatkozó formulát, melynek értelmében az állam, mint a szellemnek öntudatos erkölcsi megjelenése, csak úgy valósulhat meg, ha elkülönülven a vallástól, ezen belül is különböző felekezetek differentiólódnak: mert az állam csak a különböző felekezetek fölé emelkedve valósíthatja meg a saját elvi lényegét. HEGEL ezt az ő sajátos modorában így fejezi ki: »Damit der Staat als die sich wissende sittliche Wirklichkeit des Geistes zum Dasein komme, ist seine Unterscheidung von der Form der Autorität und des Glaubens nothwendig; diese Unterscheidung tritt aber nur hervor, insofern die kirchliche Seite in sich selbst zur Trennung kommt: nur so über die besondern Kirchen hat der Staat die Allgemeinheit des Gedankens, das Prinzip seiner Form gewonnen, und bringt sie zur Exis-

tenz.« Ezzel az idézettel szemben MARX-nak föl kellett volna vetnie a kérdést, hogy megmagyarázta-e HEGEL, miként férhet össze több felekezet egy államban és miként ismerheti el az állam valamennyit, a nélkül, hogy önnönmagával ellentmondásba jutna: továbbá az állam lényegéhez tartozik-e az, hogy benne több felekezet foglaljon helyet? (Igen súlyos kérdés ez, melynek némileg analogonja, hogy több nemzetiség miként fér meg egy államban?) Mert ha HEGEL jog-, vallás- és történelembölcészését tanulmányozzuk, az tűnik ki, hogy alapjában véve nem fejt föl sem a vallás, sem az állam mibenlétét, sem azoknak egymáshoz való viszonyát, hanem inkább csak bizonyos követelményeket állít föl mindezekre vonatkozólag. Ezzel nem akarom a hegeli társadalombölcészészetet a legkevésbé sem lekicsinyíteni, sőt azt hiszem, hogy mindenkinek, aki társadalombölcészettel behatóbban foglalkozik, a hegelismust is tanulmányoznia kellene. Csakis abbeli csodálkozásomnak akarok kifejezést adni, hogy MARX nem veti bírálóan alá HEGEL fölfogását az állam és az egyházak viszonyáról, holott ez lett volna első föladata, ha BAUER-rel, aki szintén hegelista, sikeresen vitatkozni akart. Ő csak kijelenti, hogy igenis úgy áll a dolog, ahogy HEGEL mondja, »csak a különleges elemek fölött valósíthatja meg az állam az ő általánosságát«. (Aus dem lit. Nachlass von Karl Marx etc. Herausg. von FRANZ MEHRING. Stuttg. J. H. W. Dietz Nachf. 1902. – Bd. I, p. 407.) De a jellemző a dologban az, hogy MARX épenséggel nem ragaszkodik az általa idézett és helyeselt HEGEL-hez, hanem ilyen fölfogáshoz jut a vallás és állam viszonyáról: »Az ember mint vallásos lény és mint állampolgár között ugyanaz a különbség áll fenn, mint a kereskedő és az állampolgár, mint a napszámos és az állampolgár, mint a földbirtokos és állampolgár, mint az élő egyed és az állampolgár között.« (p. 408.) Ez aztán az érdekes elmélet! íme a felekezeti különbségek egy kalap alá kerülnek a foglalkozásbeli különbségekkel. A felekezeti különbség csak úgy viszonylanék az államhoz, mint ahogy az iparágbeli különbségek hozzá viszonylanak. De ne tessék efölött túlságosan csodálkozni, mert MARX az efajta fölfogásokhoz »elvi alapon« jutott el. FEUERBACH-tól tanulta azt az elvet, hogy az emberi ügyeket »világiasan« kell fölfogni, és a vallást is el kell világiasítani (»verweltlichen«). Amit HEINE

szellemesen így fejezett ki: »Den Himmel überlassen wir – Den Engeln und den Spatzen«, abból FEUERBACH egész vallásbölcsezetet, illetve vallástalan bölcsezetet csinált. Szerinte az igazi vallás az, mely isten helyett magát az emberiséget imádja, amiből aztán az a furcsaság is következik, hogy az istent durva érzéki tulajdonságokkal is kell fölruházunk. »Aki komolyan, valósággal, igazán hisz istenben, – mond FEUERBACH, – az nem akad fönn istennek vaskos érzéki (»derbsinnlich«) tulajdonságain.« L. FEUERBACH'S sämtl. Werke. Bd. 7. Das Wesen des Christenthums. III. Aufl. Leipzig. O. Wigand. 1849. p. 42). Az isten tehát valószínűleg csal, lop, rabol, gyilkol és paráználkodik is. FEUERBACH ugyan nem ezt következteti elméletéből, mert a saját valamint olvasóinak érzélgősségére való tekintettel, csak néha és csak kíméletesen szállítja le istent az emberállati színvonalra, s inkább fordítva nagy-föllengzően az emberiséget ülteti isten trónusára, amennyiben nyíltan végtelen ész, végtelen szeretetet és végtelen hatalmat tulajdonít az emberiség szellemének. A dialektikai fondorkodást, melyet FEUERBACH az isten és emberiség fogalmaival úz, HEGEL-től tanulta el, de hogy az emberiséget teszi meg istenné, az nyilván a francia forradalmi szellem hatására vezetendő vissza.

MARX is HEGEL-tanítvány, MARX is rajong a francia forradalomért, és így ne csodálkozzunk azon, hogy FEUERBACH nyomán elvilágiasítja a vallást, vagyis a felekezeti különbségeket egy sorba helyezi az iparágbeli különbségekkel. Hiszen a fönti idézetben tovább is megy, amennyiben a hitbeli különbségeket egyenesen az »élő egyedek« különbségeire vezeti vissza, amivel azt akarja mondani, hogy, a vallás az tiszta magánügy. A vallás szerinte többé nem is a közösség szelleméből folyik, hanem »az egoismus, a bellum omnium contra omnes körébe tartozik.« (p. 409). A vallás nem kapcsolja többé az egyest a nagy közösséghez, hanem inkább elszakítja az embert embertársától és a közösségtől – aminthogy hajdanában is ezt művelte. »Sie (die Religion) ist nur noch das abstrakte Bekenntniss der besondern Verkehrtheit, der Privatschrulle, der Willkür.« (p. 409.) Vagyis a vallás ma már nem tartalmaz egyebet, mint alanyi önkényt, magánszeszélyt és valamely különleges lelki elficamodottságot.

Így dühöng MARX a vallás ellen, olyan értekezésben, ahol a zsidó felekezet politikai emancipációjáért akar síkra szállani. Pedig, ha csak az elemi udvariasság és illem sugalmára hallgat vala, akkor is be kellett volna látnia, hogy teljességgel gyakorlati és aktuális kérdéssel foglalkozván, a meglévő társadalmi alapokra kell helyezkednie és komolyan vennie a kereszténységet, a zsidóságot, a meglévő német államot, még ha azokat fölfuvalkodott lelkében le is nézi és túlhaladott álláspontoknak is tekinti. De vakbuzgósága annyira elragadja, hogy megfeledkezik céljáról, s nem veszi észre, hogy a vallás gyalázásával folyton ellenfelének, BAUER-nek, malmára hajtja a vizet. A tanulság ebből csak az, hogy nemcsak vallásos fanatizmus létezik, hanem van a vakbuzgóságnak egy másik faja is, mely az emberiség vallásos érzése ellen való rút gyűlölködésből származik. Nehéz volna eldönteni, hogy a két türelmetlenség közül melyik az elítélendőbb, mert hiszen ugyanannak az eltévelyedésnek két ellenkező pólusát képviselik.

De mi értelme is van annak, hogy a vallást merő magánügyggyé tegyük? Hiszen mindenki tudja, hogy a vallásos érzületből mindig valamely cselekvésmód is folyik, már pedig ez a cselekvésmód oly mélyen érinti a társadalmi közösséget, hogy ez egy pillanatig sem tekintheti azt magánügynek. Aki a vallást magánügynek minősíti, az lehetetlenné akarja tenni, hogy valamely cselekvési módban megnyilatkozzék, vagyis az a vallást meg akarja semmisíteni az egyéni lélekbe való belérekészítés, beléfojtás által. Olyan eljárás volna ez, mintha valakinek mondanám: szabad lélekzened, hiszen van tüdőd; csak a levegőt fogom tőled elvonni. Nos hát, minden ami a lélekben rejtve lakozik, az a társadalmi közösség levegőjébe törekszik kiröppenni, mert máskülönben a magabazártság örökös börtönére kárhozhatóva, utóbb teljesen magába fulladna. A lélek életéhez szükségszerűen hozzátartozik, hogy gondolatát, érzelmét, akaratát, hitét a társadalmi közösség levegőjébe kivetítse: így lesznek -a tudomány, a művészet, a politika, a vallás szociális tényezőkké. Semmi értelme sincs tehát annak, hogy azt ami az ép egyéni lélekből kisarjadzik és a társadalmi közösség éltető levegőjére kikívánkozik, az egyéni lélekbe erőszakosan visszafojtani, vagyis »puszta magánügyggyé« tenni iparkodjunk. Hisz ép azt nevezzük a legszörnyűbb és legtűrhetetlenebb zsar-

nokságnak, mely magára a lélekre akar békót rakni, vagyis a lélekbe akarja belefojtani azt, ami csak a közösség és nyilvánosság napján élhet és virágozhatik igazán.

De figyeljünk csak pontosan arra, hogy MARX a fenti idézetekben mily kétértelműen nyilatkozik a vallásról. Az egyik pillanatban úgy állítja elénk a vallást, mint amely »ma már« pusztá magánszeszélylyé lett: ezzel azt sejtetvén, hogy valamikor volt talán idő, midőn a vallás nem volt pusztá »Privatschrulle«, hanem a társadalmi közösség jogos ügye gyanánt élt és virágzott. A másik pillanatban viszont MARX maga úgy áll előttünk, mint aki egyenesen azt követeli, hogy a vallás ne merjen egyéb lenni, mint pusztá magánügy, mert az emberi emancipatio első feltétele épen az, hogy a vallás merő magánügygyé váljék. Lám, a zsarnok egyszer azt rója föl a vallás bűnéül, hogy az ma már nem egyéb, mint az egyéni lélek valamely különleges ficzomodottsága, a másik pillanatban azt követeli, hogy a vallás a jövőben ilyen pusztán egyéni és különleges lelki ficzomodottsággá váljék.

MARX értekezése a zsidó emancipációról csupa ilyen benső ellentmondások sorozatából van összeróva. Elég lesz azonban, ha csak még egy ellentmondásra figyelmeztetek, t. i. arra, amely körül az egész tanulmány elvi tartalma forog. MARX, mint láttuk, elfogadta volt HEGEL formuláját az egyházak és az állam viszonyáról. Ha ezt tudatosan cselekszi vala, akkor be kellett volna látnia, hogy magáévá tette azt a nevezetes fölfogást, mely szerint az állam nem jut ellentmondásba önmagával, ha keblében különböző felekezeteket és főképen, ha a keresztény felekezetek mellett zsidót is megtúr; sőt hogy épen a különbségek fölé való emelkedésében valósítja meg az állam a maga sajátos szerkezeti elvét. Ismételnem kell, hogy nézetem szerint HEGEL ezt a nevezetes tételét épenséggel nem bizonyította be, és valamint vallásbölcsezetében minden fényes elméje és tudása daczára nem tudja fölfejtteni, hogy mi a vallás, azonképen jogbölcsezetében nem tárja föl, mi az a rejtelmes szerkezeti elv, mely az államot alkotja és mely azt azzal a csodálatos képességgel ruházza föl, hogy a vallásfelekezetek különbsége fölé emelkedjék. Hogy ezt igazán megértesse velünk, ahhoz szükséges lett volna, hogy fölmutassa előttünk, mi teszi az újkori állam szellemét újkorivá szemben a régi héber-görög-

római állami étellel, amit megmutatni pedig neki nem sikerült. De mert nem HEGEL-ről írok itt tanulmányt, ennek kimutatásába nem bocsájtkozhatom. Csak azt emelem ki, hogy MARX elfogadván a hegeli formulát, mégis azt fessegeti, hogy az állam teljességgel ellentmondásba jut magával, ha a felekezeti különbségek fönmaradását tűri. Szerinte az állam az által, hogy ily türelmesen viselkedik a felekezetekkel szemben vallástalan (atheista) állammá leszen, mert csak a vallástalanság illetve atheismus képesíti ilyen türelmességre.*) Ámde, fejti tovább MARX, ha az állampolgárok vallásos elfogultságukban megmaradnak, holott az állami közösség, melyben élnek az elfogultság alól fölszabadul, az nyilvánvaló ellentmondás. És e képtelen állapot csak úgy szűnik meg, ha a polgárok is lemondanak vallási elfogultságukról, vagyis ha megszabadulnak hitvallásuktól.

HEGEL -ből kiindulva így jut el MARX HEGEL-el homlok-egyenest ellenkező eredményhez. Elfogadja HEGEL-t, hogy elvetesse. Ámde ezen sem szabad fönnakadnunk, hiszen az egész junghegeli nemzedék: a FEUERBACH-ok, a BAUER-ek, a STIRNER-ek sat. sat. ugyanezt művelik a mesterrel. A mester építeni akart, de ők a francia forradalom romboló szellemét viszik belé bölcsészetébe. Kiforgatják minden gondolatát és csak egyet tartanak meg belőle, t. i. azt, ami benne beteg, a híres hegeli »dialektikai módszer«, vagy processust. Az epigonusok jellemző sajátysága az, hogy a mesternek csakis tévedéséhez ragaszkodnak.

De ha MARX ellentmondást lát abban, hogy az állam nem köti magát egyik benne élő hítf el ékezetnek vallásához sem, és ha szerinte ez ellentmondásnak csak egy alapos gyógyszere van, hogy t. i. az állampolgárok se kössék magukat semminemű hitfelekezethez, akkor ugyanoda jutott, a hova BRUNO BAUER. iVkkor a zsidó, de a keresztény felekezetek se tehetnének egyebet, mint hogy az igazi emberi emancipatio érdekében vallásukról lemondjanak. Csakhogy a dolgok ilyen állapota mellett igazán érthetetlen marad, hogy MARX mért is bocsájtkozott polémiába egykori testi-lelki jóbarátjával, BRUNO BAUER-rel?

MARX azonban egerutat hagy magának. Azt mondja, hogy a zsidóság nem is valamelyes ellentmondástól mentes, tökéle-

*) Épen az imént bizonyítottam be magának MARX-nak a példáján, hogy az atheista ember milyen türelmetlen és milyen vakbuzgósággal agyarkodik minden vallásos érzés ellen.

tes emberi emancipation, hanem csakis az úgynevezett *politikai emancipáció*-ra tart igényt. Az ilyen »politikai emancipate« azt az ellentmondást zárja ugyan magában, hogy az állam vallástalan legyen, míglen polgárai valamely felekezethöz tartoznak; ámde az ilyen emancipáció valósággal főnáll Franciaországban és még inkább Amerikában. A zsidók tehát bátran igényt tarthatnak erre a politikai emancipációra. Így aztán a kecske is jól lakhatik, a káposzta is megmaradhat. A nagy dilemma meg van oldva. Egy szócska segített ki bennünket: nem »emberi«, hanem csak »politikai« emancipációról van szó. (MARX már ekkor kicsinyléssel gondol az emberi társadalomnak nem csak vallásos, hanem politikai életére is; mert vallás és politika az pusztá »ideológia«. Komoly jelentősége csak a gazdasági életnek van.)

MARX nem veszi észre, hogy milyen siralmas benyomást tesz egy opportunistá MARX. Ha ugyanis megállapíthatni véli, hogy ellentmondás van az állam vallástalansága és a polgárok vallásossága között, akkor elvárjuk tőle, hogy ehhez a meggyőződéshez ragaszkodjék is, és ne helyezkedjék elvtelen opportunistá álláspontra a zsidóság kedvéért. Ha mást nem tudott fölhozni a zsidó emancipáció mellett, mint hogy az (bárha elvi ellentmondást rejt magában), de meg van valósítva Franciaországban s még inkább Amerikában, akkor fölösleges volt ehhez a kérdéshez hozzászólnia. Azokat a tényeket ugyanis az ő fölszólalása nélkül is ösmerte a világ. Valóban értekezése a világosság leghalványabb sugarát sem deríti arra a csodálatos tényre, hogy a zsidóság szervesen beleilleszkedik a keresztény társadalmi élet rendjébe és tényezőjévé válik a keresztény szellemű művelődés fejlődési folyamatának. Kétezer esztendő történelmének logikáját kellene föltárni, hogy ez némiképen fölfoghatóvá váljék: de MARX a kérdéshez még csak hozzá sem nyúlt.

MARX különben maga is elégedetlen volt dolgozatával, titkon fájhatott neki, hogy elvi álláspontjáról lesiklott, úgy, hogy szükségét érezte egy második cikkben BAUER-nek másik röpiratával (»Die Fähigkeiten der heutigen Juden und Christen frei zu werden«) is foglalkozni. Itt aztán minden tekintet felé tesz s az egész emberi társadalom ellen irányuló nagy haragjának fékezetlen folyást enged. Már előbbi dolgozatának minden

pontján érezhető volt, hogy a »történeti materializmus« alap-gondolatai forrnak fejében; de itt már szinte egyenesen a »bourgeois-társadalom« ellen tör ki, bárha egyelőre még csak »polgári társadalomról« (bürgerliche Gesellschaft) beszél. Hiszen voltaképpen csakis azért foglalkozom ezekkel a dolgozatokkal, mert a »történelmi materializmus« előre vetett árnyainak tekinthetők.

Most már egészen elfogadja FEUERBACH álláspontját a zsidó kérdésben. FEUERBACH szerint a zsidó teljesen közömbös minden iránt, ami nem vonatkozik egyenesen énjére, mert a zsidó vallás alapelve az önzés. »Az utilizmus, a haszon legfőbb elve a zsidóságnak« »A zsidók sajtószereplésüket mai napig is megőrizték. Elvük, istenük a képzelhető leggyakorlatiasabb elv – az egoizmus, még pedig az egoizmus vallásos alakban.« »Jehova semmi egyéb, mint a zsidó nép megszemélyesített önzése« stb. stb. (Das Wesen des Christentums p. 163–165). MARX mindezt elfogadja, de általános váddá élesíti a kereszténység s az egész polgári társadalom ellen. Gondolatmenete a következő:

Ne keressük a zsidóság titkát vallásában, mondja MARX, hanem tekintsük a valódi világi zsidót, nem az ünnepi zsidót, mint azt BAUER teszi, hanem a hétköznapit (1. c. pag. 425). »Mi a zsidóságnak világi kultusa? A csere-bere. (Der Schacher.) Mi a világi istene? A pénz.« (p. 426.) A pénz aljasítja le az ember összes isteneit, áruczikkékké változtatván őket. A pénz az egyedüli önérték, mely az egész mindenséget, az embervilágot, a természetet megfosztotta sajátlagos értéküktől. A pénz mint önérték, ez Izrael buzgó istene, aki előtt más isten meg nem állhat. Ami a zsidó vallásban elvontan rejlik, az elméletnek, a művészetnek, a történelemnek, az emberiségnek mint önczélnek megvetése, az a pénzember tudatos álláspont] a, az a pénzember erénye. Hiszen még a nemi viszonyt, a férfi és nő viszonyát is kereskedelmi cikké változtatja! stb. stb. így tombol MARX egy pár lapon át a zsidóság ellen; csakhogy ő általánosítja a zsidóság fogalmát, a mennyiben az egész polgári társadalmat, az egész keresztény világot belé foglalja. A kereszténység a zsidóságból származott, de ismét zsidósággá oldódott föl. A keresztény üdvözülési egoizmus ha túlvilági ábrándformájából kivetkőztetjük és gyakorlatias megjelenésében tekintjük,

semmi egyéb, mint a zsidóság anyagi egoizmusa. A zsidóság nem a történelmi hatalmak ellenére tartotta fenn magát, hanem éppen ama hatalmak segítségével, melyek a mai polgári társadalmat, a keresztény világot alkotják. Nem a zsidóság hozta létre ezt a fenéig önző polgári társadalmat és keresztény világot, ő csak természeténél fogva beleillik ebbe a társadalmi keretbe s él annak alkalmatosságaival. Csak a kereszténység uralma alatt téphette szét a polgári társadalom az összes faji kötelékeket (Gattungsbande), csak a kereszténység uralma alatt léphetett a faji kötelékek helyébe mindenütt az önzés, és válhatott a társadalmi élet az egyéni önzések szabadjára bocsájtott vad versenyévé, stb. stb. És mi következik mindebből? Az, hogy a zsidóság társadalmi emancipációja nem jelenthet egyebet mint a társadalomnak megszabadítását a zsidóságtól, illetve a kereszténységtől. Szóval jelenti »a polgári társadalom« megszűntetését, s a mit MARX itt még ki nem mond: az új, a socialista társadalom megalapítását.

Nem árt, a marxismust ily módon érzelmi alapjaira visszavezetve látni. Csak óvakodni kell attól a tévedéstől, mintha a kereszténység elleni támadás МАКX-nak egyéni kezdeménye volna; egy húron pendül ő e tekintetben a »Junges Deutschland« és a junghegeli nemzedék egész nagy chorusával. STRAUSS, FEUERBACH, BAUER, STIRNER, GUTZKOW stb. a theologia, a bölcsészet, a történetírás, a szépirodalom minden hangneméből fűjják a kereszténység s egyáltalán a vallásos hit végnapjainak ezt a keserves nótáját, helylyel-közzel természetesen zsidóellenes germán macskazenével tarkítva. Csak ha ebből az egész nagy zenekarból halljuk ki MARX-nak saját egyéni nótáját, akkor vesszük észre, hogy a marxismus eredetében mennyire a német nemzeti szellem terméke, még pedig a nagybeteg német szellemé, mikor az a múlt század 40-es éveiben iránytű nélkül lebegett a politikai vizeken. Főképen MARX-nak FEUERBACH-tól való függését kell világosan látni, hogy őt egészen megérthessük, FEUERBACH-tól veszi át az emberi társadalomnak teljesen »világi« vagyis naturalista fölfogását és ezt a naturalismust alakítja ő át a francia socialisták hatása alatt *gazdasági naturalismussá*. MARX társadalombölcészeti fölfogását közönségesen a »történelmi materialismus« műszóval szokás megjelölni, de én azt hiszem, hogy a »gazdasági naturalismus« jobban ki-

fejezné a lényegét. Ennek a gazdasági naturalizmusnak a szemüvegén körösztlül látja ő aztán nemcsak a jelen társadalmat, hanem az egész világtörténelmet is.

Egy megjegyzést erre a naturalista fölfogásra már itt megkell tennünk. Csak az imént hallottuk, hogy MARX miként kel ki a pénznek mérhetetlen mételyző hatása ellen, és őszinte heves kifakadásának hatása alatt talán pillanatra valódi eszményhitű apostolnak is tarthattuk. De milyen furcsa apostol ez! Ő, aki az aranyborjú imádatától látja betegnek az egész világot, ő lesz a gazdasági naturalizmus hirdetőjévé, melynek értelmében csakis a gazdasági életnek van komoly jelentősége, míglen vallás, jog, politika, művészet, tudomány, bölcsелеm mind csak függvénye a gazdasági életnek, mind pusztá »ideológia,« vagyis-merő árnyjáték, melyet az egyedül reális, egyedül komoly gazdasági élet vetít az emberi lélekbe. A hős, aki úgy indult el, hogy ő a sárkányok sárkányától, a pénz molochjától, fogja megszabadítani a világot, úgy tér haza, hogy mindent a világon üres ábrándnak hirdet és egyedüli komoly valóságnak a gazdasági életet, illetve a gazdasági öntudatra való jutásnak legfőbb jelvényét, a pénzt. Ez az a nevezetes circulus vitiosus, melyben MARX egész gondolkozásmódja forog. A társadalom nagy betegségét úgy gyógyítja, hogy ezt a betegséget, – mint azt részletesen kifejtteni szándékozom, – a szó szoros értelmében szentesíti, a társadalmi lét princípiumává emeli.

Kinek tetszetik legjobban »a történeti materializmus« elve? Nézetem szerint, a pénz emberének, aki más hatalmat, mint a gazdaságit e földön el nem ismer. Valóban úgy is veszem észre, hogy a kapitalista urak valami különös vonzódással viseltetnek a marxizmus iránt. Van ebben az elméletben valami, ami delejként hat rájuk, ami őket megigézi és muzsikaszó gyanánt érinti füleiket. Nő is, hatalmasan növekedik napjainkban a »salon-socialisták« száma. Egy kissé ugyan még nyugtalanítja őket, hogy rongyos proletárius hadak fenyegetődző vad hangokon adják elő a különben oly vonzó dallamot, mely az ő hatalmukat dicsóíti. De ne tessék ijedősnek lenni! Csak rajta, sajátítsák ki bátran ezt az érdekes elméletet*)! Vetköztessék ki

*) Itt természetesen csak a gazdasági szempont egyedülmának elméletéről van szó.

proletariatus rongyaiból, öltöztessék frakkba, klakkba és miegyébbe, hiszen lényegében véve egészen úri elmélet ez: hymnus az önök erejének mindenhatóságára.

Mindenki tudja, hogy gazdasági életműködés nélkül emberi jellegű társadalom egyáltalán nem állhat fönn, de ebből koránt sem következik az, hogy a gazdálkodás az egyedül lényeges társadalmi életműködés. Épen abból erednek a nagy társadalmi betegségek, ha az egyik socialis életműködés valamennyi többi fölé nőni, valamennyi többit elnyelni iparkodik, mert ez azzal áll szoros kapcsolatban, hogy az egyik társadalmi csoport a maga önző érdekét az egész társadalom közérdekének rovására akarja megvalósítani. A XIX. századnak az volt egyik nagy eltévelyedése, hogy egy-egy társadalmi csoport nyíltan hirdetni merte az ő kizárólagos létjogosultságát és világalomra való hívatottságát. (Társadalmi osztályharcz!) Érdekes, hogy ezzel a nagy társadalmi betegséggel párhuzamosan a szaktudományoknak is sajátos kóros állapota fejlődött ki, melynél fogva az egyes főszakmák egymás rovására akartak területükön túlterjeszkedni. Így pl. a *mechanisták* minden életjelenséget mechanikai tünetenyekre (physiko-chemiai folyamatokra) akartak visszavezetni, úgy hogy csak kevés életbuvár, mint pl. DRIESCH, WOLF, APÁTHY stb. merte az élettudományok autonomus jellegét vitatni. A *panpsychismus* minden jelenséget lelkinék akart minősíteni, ellenben a naturalismus tagadta a szellemi életnek autonomus jellegét, és a szellemi életre vonatkozó tudományokat is pusztá biológiára vagy épen mechanikára akarta visszavezetni. (Elméleti osztályharcz!) A naturalismusnak egyik kinövése a „*panoekonomismus*”, melynek értelmében az egész társadalomtannak merő közgazdaságtanná kellene átalakulnia. Éppen ennek a szélsőségnek, ha nem is megindító, de legtudományosabb szószólói voltak MARX és ENGELS, akik ily módon szereplésükben a gyakorlati és az elméleti osztályharcz képviselőit egyesítik. Mint a gyakorlati osztályharcz emberei a proletariátus világalomát követelik, mint az elméleti osztályharcz hirdetői a társadalomtant gazdaságtanná akarják föloldani.

V.

A Párizsban töltött esztendő (184-4-45) roppant hatással volt MARX gondolatvilágának kialakulására; ekkor éli ő volta-képen virágkorát. Az akkori Párizst egyenesen a socialismus főiskolájának nevezhetjük, mely minden nemzetek forradalmi vihardarait ellenállhatatlan szellemi igézettel magához ragadta. A »polgárkirály« (Louis Philipp) uralmának időszaka valóságos melegágya volt a társadalomfölforgató elméleteknek és minduntalan kiújuló véres socialista lázongásoknak. A szellemek mind a nagy francia forradalom emlékein kérődztek és nem volt annak a nagy társadalom-bomlásnak mozzanata, mely nem találta volna meg jeles történetíróit és elmés társadalom-bölcsészeti magyarázóit. Így aztán a forradalmi talajból olyan dús flórája sarjadt a socialista és communista elméleteknek, iskoláknak és hitágazatoknak, minőt a világ azelőtt még nem látott. »Nagypolgári« és »kispolgári« utópiáknak, szelid és vérengző, hitromboló és katolikus társadalomboldogító rendszereknek bővebb választékát emberi agy már el sem képzelheti. A világszép Párizs, hogy ki tudta rajzolgatni és színezgetni a nemzetek s az emberiség nagy ábrándképeit! s ha ezeknek csak ezermilliomod része megvalósulhatott volna azóta, azt hiszem, a Földnek ma már egyetlen nagy paradicsomkertnek kellene lennie.

MARX azonban elemében volt. Készen kapta az eszméket világfölforgató és világboldogító terveihez, és csak bizonyos kritikai kiválogatást kellett eszközölnie a nagyon is bőven kínálkozó társadalmi elméletekből, hogy aztán feuerbach-i naturalis-mussal és hegeli dialektikus processus-sal összeenyvezze őket. A francia socialismus őserdejében így cseperedett föl a német socialismus palántája. Ám azóta nagyot fordult az idők kereke. A francia hegemonia megtörött és helyét a szárazföldön a német hegemonia foglalta el. S akié a hatalmi elsőbbség, az szabja meg még a socialista divatot is.

Abban az időben (1844-45), mikor MARX épen történelmi materialismusát forgatta fejében, nagyon érdekes jellemzést írt róla szerkesztő-társa*), RUGE egy FEUERBACH-IIOZ inté-

*) RUGE-val együtt a „Deutsch-Französische Jahrbüchert“ szerkesztette; a „Vorwärts-nek azonban csak munkatársa volt.

zett levelében: »Aztán nagyon sajátos természet (már t. i. MARX), egészen tudósnak és írónak való, de a journalistika számára teljesen megromlott. Nagyon sokat olvasó, rendkívüli intensivitással dolgozó kritikai tehetség, kit dialektikája olykor elbizakodottságra ragad, de nem fejez be semmit, mindent abba hagy, s újra meg újra végtelen könyvtengerbe temetkezik. Egész tudományos dispositiója folytán a német világhoz tartozik, de forradalmi gondolkozásánál fogva a német világból ki van zárva. En már régóta érdeklődöm iránta, s most az a kellemetlenség ért, hogy épen ennél fogva összekülömböztem vele« . . . (Lit. Nachl. Bd. II. p. 14.) Megjegyzem, hogy ahol RUGE a MARX-hoz való személyes viszonyáról beszél, ott pártos s úgy látszik nem is jóhiszemű, de amit MARX tudományos és írói egyéniségéről mond, az egy kis irigy színárnyalattól eltekintve teljesen találó. Az a néhány sor pedig, melyet aláhúztam egyenesen remek jellemzésnek mondható.

MARX annyira német tudós volt, hogy tulajdonképen ő tekintendő a német kathedra-socialista ősmintaképének. Mint ilyen ősminta, ő kinőtt volt a német egyetemi élet kereteiből, s így kathedrához nem juthatott; de az ő simulékonyabb képmásai már egyetemi tanárokká lehettek. – A francia socialisták lehettek önbálványozó népapostolok, phantastikus világ-megváltók, vakbuzgó barricadhősök és összeesküvők, tudós és bölcsész demagogusok, de nem kiaszott kathedralelkek, legalább addig nem, amíg a németet nem utánozzák. A kathedra-socialismus csak a német szellemből fakadhatott és csak addig bírhat jelentőséggel, míg a német hegemonia tud neki érvényt szerezni a szárazföldön (különösen pedig Magyarországon!)

De MARX nemcsak a »tudományos dispositió« szempontjából tartozik a német világhoz, mint azt RUGE hiszi, hanem, ami szinte hihetetlennek látszik, még érzületénél fogva is. Különös vonzódással viseltetik a párizsi német colonia iránt, benső barátságban él annak fejével, HEINE-val, de főként mélyen érdeklődik az akkoriban sűrűn Franciaországban járó vándor német mesterlegények és azoknak communismusa iránt. MARX dicséretként mondom, hogy minden munkások között a német érdekli őt legjobban, és hogy egész életén át, mintegy Németország felé fordulva szövögeti communista elméleteit. Német-

országot bírálja ugyan legkeményebben, de sajátos módon a német szellemet tartja mégis legelsőnek a világon. Erről mindjárt tanúságot tesz a »Deutsch-Französische Jahrbücher «-ben megjelent »Zur Kritik der Hegeischen Rechtsphilosophie. Einleitung« című dolgozata, mely töredék maradt ugyan s nem is HEGEL-lel, hanem a német viszonyokkal általában foglalkozik, s mely a fiatal (26 éves) MARX legérdekesebb dolgozatának mondható.

Mily szépen és találóan mondja itt: »Mi (németek) ugyanis osztzkodtunk a mai népek restaurációs szenvedéseiben anélkül, hogy forradalmaikban részesedtünk volna. Mi restauráltattunk azért, mert más nemzetek mertek forradalmat csinálni és másodszer azért, mert azok ellenforradalmi bűnhődésbe estek: egyszer azért mert urainkat a félsz fogta el, másszor azért, mert nem félték többé.« (Lit. Nachl. Bd. I. p. 386.) Azért háborút a német viszonyoknak! háborút az uralkodóknak, kiknek nagysága fordított viszonyban áll számukkal! Nem szabad a németeknek egy percnyi önámítást és lemondásba való sülyedést többé engedni. A nyomást, mely alatt leledzenek még sajnóbbá kell tenni a nyomás tudatának hozzátétele, a szégyent szégyenletesebbé a nyilvánosságra hozatal által. Mert szégyen, hogy a németek jelenében az ellen kell küzdeni, ami más nemzeteknél már csak ancien régime, túlhaladott álláspont. Mi németek csak philosopháló, de nem történetet csináló kortársai vagyunk a többi nemzeteknek. Mi németek a politikában csak elgondoltuk azt, amit más nemzetek megcselekedtek stb.

Érdekes, hogy MARX ezt ugyanabban az évben (1844) írja, mikor HEINE a »Deutschland. Ein Wintermärchen «-ben így dalol: »Franzosen und Russen gehört das Land, – Das Meer gehört den Britten, – Wir aber besitzen im Luftreich des Traums – Die Herrschaft unbestritten. – Hier üben wir die Hegemonie, – Hier sind wir unzerstückelt; – Die andern Völker haben sich – Auf platter Erde entwickelt«.

Vagyis költőileg ugyanazt a gondolatot fejezi ki, amelyet MARX prózai alakban fesseget, hogy t. i. a németek csak elméleti csatákat tudnak vívni, de mint a gyakorlati élet tényezői nem számítanak, úgy látszik, hogy az ilyen megegyezésekből következetteti a derék MEHRING, MARX-nak túllelkes dicsőítője és életrajzbúvára, hogy HEINE és MARX barátsága »HEINE-ra termé-

kenyítőbb hatással volt mint MARX-ra; pedig máskülönben rajong HEINE-ért. Valóban az elfogultságnak nem csekély foka kívántatik ahhoz, hogy valaki ilyen ítéletre ragadtassa magát. Csak arra akarok itt figyelmeztetni, hogy HEINE már 1836-ban vagyis mikor MARX csak első éves joghallgató volt, írta »Der Tannhäuser«-t, ezt az elragadó szépségű költeményt, melynek harmadik fejezete már a »Deutschland. Ein Wintermärchen«-nek mintegy előre vetített tervrajzát tartalmazza. Itt ebben a III. fejezetben már végig látogatja képzeletben a német vidékeket, a Sváb földet, Frankfurtot, Dresdát, Weimart, Potsdamot, Göttingát, Gellét és Hamburgot, és már itten így csúfolódik: »Und als ich auf dem Sankt-Gotthard stand, – Da hör't' ich Deutschland schnarchen; – Es schlief da unten in sanfter Hut – Von sechsunddreissig Monarchen.« A »Deutschland« tehát már egy nyolcz évvel előbb megfogamzott költői eszmének a körösztlvitele. Jellemző azonban, hogy RUGE főképen a maga számára, MEHRING pedig főképen MARX számára szeretne egy levelecskét elkaparítani a költő babérkoszorújából! Megvallom, hogy az ilyen kicsinyességekről nem is szólnék, ha elvi fontosságú nagy kérdés nem lappangana mögöttük.

Aki HEINE-t tanulmányozza és túlteszi magát cynismusán, mely már hiába, az ő satyrikus lényéhez hozzátartozó lelki betegség, az arra a meggyőződésre jut, hogy ő a németeknek legnemzetiesebb költői közé tartozik, s a német egységnek valóságos prófétája. MARX azonban, bárha minden ízében német tudós, sőt érzésben is önkénytelenül a németséghez szít, mégis olyan kevés önismerettel bír, hogy ennek tudatára nem ébred, aminek gyászos következménye az, hogy politikai érzéke nem fejlődhetik ki. Ezt az épen szóbanforgó tanulmányán mindjárt szemléltetni akarom.

MARX, mint láttuk, bölcsészeti ábrándvilágukból föl akarja rázni a németeket, hogy gyakorlati cselekvésre bírja őket. Gyakorlati cselekvés MARX-ra nézve pedig csak egyféle létezik: a forradalom. Minden másnemű cselekvés nem érdemli meg ezt a nevet. De miért? Először azért, mert MARX huszonhat éves, másodszer azért, mert egész Franciaország, illetve egész Európa már forr, harmadszor azért, mert MARX egy a concentról írandó nagy történeti munkához gyűjti az anyagot, és így nem lát, nem hall s nem szagol egyebet mint forradalmat.

Tehát Németországnak forradalmat kellene csinálnia. Csak-hogy ez ép a bökkenő. Mert MARX nagyon is érzi, nagyon is tudja, hogy a fajlagos német elem mily kevésbé alkalmas a forradalmi cselekvésre, hiszen főerénye a testi-lelki fegyelme-zettség. MARX tehát a maga módja szerint elemezni kezdi az akkori német társadalmat, illetve annak lelki világát. Az első lépést a forradalom felé e társadalom már megtette a feuerbachi vallástagadással. Alapvető nagy tett ez szerinte, de fájdalom még mindig csak elméleti tett. Most kellene követ-keznie a »politikai« forradalomnak; csak-hogy a német termé-szet ilyenre nem képes. A részleges, vagyis »politikai« forra-dalomhoz ugyanis az kívántatik, hogy a társadalom egyik osztálya, ha önzőén jár is el, de egy pillanatra vállalkozzék az egész társadalom képviselőtére, az egész közösség fölszabadít-ására. Csak-hogy a német társadalomnak ilyen osztálya, rendje nincsen. Egyiknek sincs meg az az élessége, merészsége, kímé-letlensége, hogy az egész társadalom fölszabadítójáúul tolja föl magát. (Látni, hogy MARX folyton a francia forradalomra és a III. rendre gondol.) »Mindenik rend nélküli a léleknek hogy úgy mondjam azt a szélességét, melynél fogva, ha csak pilla-natra is a néplélekkel azonosítsa magát, mindenik nélküli azt a genialitást, melyet az anyagi hatalom a politikai erőszakra lelkesít, nélküli azt a forradalmi merszet, mely az ellenfél-nek daczosan szemébe vágja: »Semmisem vagyok, holott min-dennek kellene lennem.« (Lit. Nachl. Bd. I. p. 396).

A kinek érzéke van a lélekben való olvasás iránt, az előtt e szavak egy pillanatra föllebbentetik a rejtett marxi érzésmódnak fátyolát. Itt láthatja ugyanis, hogy MARX mit tekint genialitásnak: oda vágni a világ szemébe, hogy semmi sem vagyok, noha mindennek kellene lennem. Ám én a genia-litas eme szomorú, és fájdalom nagyon is divatos fogalmának megvilágításába nem bocsájtkozom; csak rámutatok, hogy meg-érttessem, miért rajong a fiatal MARX annyira a forradalomért. Bennünket itt csak az érdekel, hogy MARX miként gondolkozik hazájának egységéről és szabadságáról. Nos hát ő világosan be-bizonyítja magának, hogy a német nemzet politikai forradalmat csinálni képtelen, vagyis hogy a politikai forradalom útján nem szabadíthatja föl magát sok kicsiny zsarnokának atyáskodása alól. Már most az ember azt hinné, hogy MARX a német kér-

désben kénytelen-kelletlenül bár, de lemond a forradalmi mód-szerről és kijelöli azt a gyakorlatias utat vagy irányt, melyet a német nemzetnek követnie kell, hogy egységi és szabadsági eszményét megvalósíthassa.

De MARX nem azért német tudós, hogy valamely világos belátásának egyenes következményét levonja. Egészen úgy oldja meg a német kérdést, mint a hogy előbb a zsidó kérdést megoldotta volt. Mint a hogy a zsidóság az ő igazi emberi emancipációját csak a socialista társadalomban valósíthatja meg, azonképen a németiség az ő német emancipációját is. Mondom, legkényelmesebb álláspont a világon a socialismus-é, mert az a jövőben mindent meg fog oldani. Úgy látszik, hogy csak várni kell tudni, hogy az ember marxista lehessen. A zsidók ma is várhatnának emancipációjukra, a németek pedig egységük megvalósítására, ha a lelkes ifjú MARX után indultak volna.

MARX logikája szerint abból, hogy a németek nem tudnak »politikai« forradalmat csinálni, éppenséggel az következik, hogy csakis forradalmi úton valósíthatják meg nemzeti fölzsabadulásukat. Nem furcsa észjárás ez? De MARX megmagyarázza nekünk, hogy a »politikai« forradalom az még nem az igazi forradalom. S a németek csak éppen a „*politikai*” forradalom csinálásához nem értenek. Van azonban egy másik, egy magasabb neme a forradalomnak, melyet tulajdonképen nem is , kell csinálni, mert az magától csinálódik. Es ehhez a forradalomhoz értenek a németek, sőt ebben aztán igazi mesterek is. Olyan titokzatos forradalom ez, a minőről a jámbor MARAT, DANTON és ROBESPIERRE még csak nem is álmodtak még, s a milyen csak egy német tudós agyában foganhat meg. Egy mystikus forradalom ez, melyet senki, vagy ha jobban tetszik mindenki csinál, s mely ép ennél fogva magától csinálódik. Hogyan értendő ez?

Mint egykor a feudális, úgy mostan a capitalista termelési rendszer is már méhében rejti a saját pusztulásának csíráját, és voltaképen semmit sem termel oly mohón, mint az onromlását. Ez a romlás, ez a tönk az egész mai polgári társadalom tönkje lesz: az egyetemes, a világtönk, melyből az egyetemes boldogság sarjadzik ki. És ez kérelhetlenül fog bekövetkezni a hegeli dialektikai processus értelmében, melyről tudni kell, hogy az még az istenek fölött is uralkodik. Ami a

fatum volt a görögök hitében, azt képviseli a hegeli dialektikus processus a német bölcsészetben. Ez a mystikus processus uralkodik az egész világegyetem fölött, s ennél fogva az emberi társadalom és ennek capitalista termelési rendszere fölött is. Ez hozza létre az utolsó, a nagy, a megváltó forradalmat, mely minden társadalmi kérdést szinte automatikusan fog megoldani.

Ezt a mystikus, és megváltó forradalmat, mely MARX-nak legsajátabb eszméje és gondolkozásának mintegy közepe, kell megérteni, ha MARX egyéb elméleteibe hatolni akarunk; ezzel tehát külön és részletesen kell még foglalkoznunk. Itt még csak a következő megjegyzésekre szorítkozom.

Ama nagy és mystikus forradalom hőségévé MARX a szóban forgó értekezésében egyenesen a németiséget akarja megtenni. »Németországban – mondja MARX – a szolgaságnak egyetlen nemét sem lehet megtömi úgy, hogy a szolgaságnak egyben valamennyi neme meg ne töressék. Az alapos Németország nem bocsájtkozik másnemű mint lehető leggyökeresebb forradalomba. A németiség emancipatioja ugyanis egyben az emberi nem emancipatioja lesz. Ennek az emancipationak agya a (német) philosophia, szíve a (német) proletariátus.« (Lit. Nachl. Bd. p. 398.)

Ez a német tudós tehát mint látni, a maga módja szerint még ideális hazafi is volt, mert a legszebbet, a miről lelke csak álmodni tudott, már t. i. a teljes társadalmi fölfordulást imádott hazája és nemzete számára tartotta fenn. A német haza természetesen nagyon is megköszönte volna azt a furcsa fölmagasztaltatást, melyet a jó MARX neki szánt, de hát ő mi egyébbel kínálhatta volna meg hazáját, mint a leggyökeresebb fölbomlással, mikor ő másról mint ilyen fölbomlásról álmodni nem tudott. Ő maga világosan látja, hogy Németország még részleges forradalmat sem tud csinálni, de épen ebből azt következteti, hogy tehát az egyetemes »társadalmi forradalomnak« az »alapos« németek közt kell kitörnie. Mit tartunk annak a gondolkozónak politikai érzékéről, aki így itéli meg a nemzetet, melynek ő maga is egyik fia. Csodálkozhatunk-e, ha az ilyen gondolkozó számára a politika csak »ideológia.« De a legmulatságosabb a dologban, hogy épen ő az, aki politikai szempontból ideológusoknak csúfolja honfitársait! Hát volt-e annak a kornak németebb ideológusa, mint ő maga?

De hogy mennyire német elme volt MARX, azt főleg mysticismusán fogjuk megösmerni. Mert hiszen mi egyéb az a hegelismus, melyben az ő gondolkozása gyökeredzik, mint a formulákba szedett és rendszeresített német mysticismus. A mesternek, HEGEL-nek, azonban minden mystikus észjárása daczára hatalmas politikai ösztöne volt; olyan erősen érezte a porosz szellem bekövetkezendő hegemoniáját, hogy az ember nem győzi bámulni, ennek a mystikus bölcsésznek gyakorlati politikai érzékét. Mellette MARX egy teljességgel ábrándos érzelmi politikus, vagyis jobban mondva olyan gazdaságbölcsész, aki végképen szem elől tévesztette az emberben a politikai embert, a zoon politikont.

Mindez természetesen csak akkor fog egészen kitűnhetni, ha MARX gazdaságbölcsészét fogjuk elemzésnek alávetni. Nagy hiba volna, ha fiatalkori munkáiból akarnók az egész MARX-ot megismerni. Mindazonáltal ezek a fiatalkori munkák is már fontos adatokat nyújtanak MARX egész világfölfogásának megértéséhez, mert jobban föltárják lényének érzelmi alapjait mint későbbi művei. Azt világosan láthatjuk már most is, hogy a vallás és politika kérdéseiben, legalább ifjú éveiben, meglepő színvakságot áruí el. És ami fő, hogy egészen korának gyermeke. Arra megy, a merre őt a negyvenes évek forradalmi árja ragadja. Pedig az igazi nagy ember csak az, kit semminemű divatos áramlat el nem ragadhat, és ki korát megelőzvé, késő nemzedékeknek tanítómestere lesz.

(Folytatása következik.)

A neomalthusianismusról.

Írta: BÁLÁS KÁROLY.

A jelen kor legnevezetesebb új iránya és világnézete: a socialismus mellett a neomalthusianismus az, mely a vele vonatkozásban álló érdekek és szempontok nagy fontosságánál fogva egyre nevezetesebb helyet kér a társadalmi, nemzeti életben, világnézetben egyaránt.

A mikor a társadalom szélesebb rétegei érdeklődni kezdtek a socialismus eszméi iránt – akár annak érdekében, akár azzal szemben, – a socialismus akkor már benne élt a társadalomban nem csupán mint eszme, hanem mint a köznapni életbe is átment valóság. Így vagyunk a neomalthusianismussal is, csupán az időbeli sorrend előhaladottsága dolgában van különbség: A társadalom, illetve annak egyes rétegei igen sok helyen benne élnek már a neomalthusianismusban, habár az egyetemes érdeklődés a neomalthusianismus iránt csak most van kialakulóban.

Hogyha a fölületes szemlélővel megismertetjük az újmalthusianismus lényegét, bizonyosan az lesz az első gondolata: hiszen ez már régi dolog. A socialistikus eszmékről s mozgalmakról is ez volt a kritika: megvolt az már az ókorban is, meg volt az minden időben. Az azonban, a ki valójában mérlegelni tudja úgy a socialismust, mint az újmalthusianismust, mindjárt át fogja látni, hogy mi az új, és mennyi az új a dologban, hogy új annak jelentősége, társadalomátalakító hatása. Új különösen az, a mi a socialismus és az újmalthusianismus *mögött* van: a világnézet, az agitatio, a maradandó társadalmi irány.

Közös vonása továbbá az újmalthusianismusnak a socialismussal, hogy eszmekörükben a nemzeti szempont nem részesül elsőrendű figyelemben. Ha egyébert nem is, már *ezért is* szükséges, hogy a magyar társadalom élesen nyissa föl a

szemét s erőltesse gondolkodásra kényelmes agyvelejét a neomalthusianizmus problémáival szemben, hiszen nem mint a jövő zenéje közelget felénk az ezzel az elnevezéssel megjelölt társadalmi irány, hanem maholnap – öntudatosan, vagy öntudatlanul – mi is in medias res élünk abban.

A problémát meg kell tehát ismernünk és foglalkoznunk hell azzal nem csupán annak óriási társadalmi jelentőségénél fogva, hanem azért is, hogy annak a nemzeti tekintetekhez való viszonyát tudjuk és ismerjük. Lehetnek olyanok, a kik a nemzeti tekinteteket, a társadalmiakkal s az egyéni boldogulás kérdéseivel szemben alárendelteknek tartják. Az én világnézetem azonban a nemzeti szempontot alárendelni nem tudja semminek, már csak azért sem, mert ez a magyarság létének *conditio sine qua non*-ja. Fél munkának tartom azért azt, ha valaki a neomalthusianizmusnak (vagy akár a socializmusnak) problémáit a nemzeti tekinteteket félretéve fejtegeti a magyar közönség előtt. Hogyha pedig tudatosan kerüli el ezeket a tekinteteket, akkor meg épen ellenségesen cselekszik.

A neomalthusianizmus MALTHUS elveinek alapján áll bizonyos tekintetben. Elfogadja általában véve MALTHUS tanát a nagymértékű szaporodás veszélyei tekintetében, de egyben lényegesen eltér attól. Ez az eltérés a gyors szaporodás okozta bajok ellen való védekezés módjában áll.

Míg MALTHUS-nál a védekezés módja az, hogy az emberek ne alapítsanak családot addig, a míg nincsenek abban a helyzetben, hogy azt el is tudják tartani, – a neomalthusianizmus ezzel szemben a gyermekszámnak önkényes meghatározásában, illetve a fogamzásnak öntudatos megakadályozásában keresi az orvoslást.

A szertelen szaporodásnak diagnosisát hasonlóan állapítja meg mind a két irány, hasonló következtetéseket fűz mind a kettő a diagnosishoz, hasonló veszélyektől, szenvedésektől akarja megóvni mind a kettő az emberiséget, – de recipéje más a kettőnek. A régi irány nem akar mesterséges eszközökkel beavatkozni az életképződés folyamatába s azért óvja meg az emberiséget, hogy kerülje annak forrását, – nemcsak föltétlenül s minden körülmények között a tiltott szerelmet, hanem a családalapítást is mindaddig, a míg az arra alkalmas jövedelmet elérni nem tudja. A réginék világnézete a gondvi-

selésnek kegyeletes fölfogása s e mellett az önsegélyre, a jobb helyzetnek saját szorgalmától, küzdelmétől való várása.

Az új irány elveti a scrupulust s azt tartja, hogy miért ne avatkozzék be az ember az életképződés folyamatába közbötlenül is, ha módja van reá. S míg a régi mester iránya kegyelettel tekint a gondviselésre, addig az új irány nem hisz abban.

Ha azután a gyakorlati jelentőségét mérlegeljük a régi és az új malthusianismusnak, akkor tűnik ki csupán a legnagyobb különbség a kettő között.

A réginék gyakorlati jelentősége a társadalom széles rétegeiben nem volt, inkább mint *pium desiderium* lebegett a MALTHUS-féle erkölcsi tartózkodás egyeseknek, a híveknek értelmi csoportja előtt. Nagyobb hatása csak úgy lehetett volna annak, ha az erkölcsi tartózkodás elve a nagy tömeg gondolkodásába is átment volna s ott bizonyos társadalmi askesist eredményezett volna.

Az újmalthusianismus gyakorlati jelentősége kézenfekvő és biztos. Ahol az befészkelte magát, ottan a népesedés folyamata *azonnal* módosul.

A míg tehát a régi irány mondhatjuk, hogy a papiroson maradt, addig az új az életben terjed el és érezteti hatását és míg a réginék követéséhez nagy önmegtartadás kell és azt *nehéz megtartani*, addig az újat, – ha ismeretessé vált, – *nehéz elkerülni*. A régi malthusi irány követéséhez óriási hozzánevelésre és fegyelmezettségére lenne szüksége a társadalomnak, az új malthusianismusnak pedig nem a követése, hanem a *fékentartása* a nehéz.

Társadalmi szempontból tehát az újmalthusianismusnak a jelentősége a fontos, a megszívlelendő.

E jelentősége pedig következményeivel, kölcsönhatásaival s vonatkozásaival együtt olyan nagy, olyan óriási, hogy arról az első pillanatra szinte fogalmat sem lehet alkotni. Csak bizonyos gondolkodás után tűnnek ki a körvonalai ama következmények tömegének s nagyságának, a melyek az elkerülni óhajtott fogamzás apró praktikáival összefüggésben állanak.

Még a socialismusnál is nagyobb jelentőségű problémát készül belevetni a társadalomba – vagy vetett bele máris – az újmalthusianismus, – mert nem csak politikai és gazdasági,

hanem élettani eszközökkel nyúl hozzá a társadalom sorsához. A népesedés irányítását bátorodik ez az irány a kezébe venni: alakítani magát a népességet, annak eleven testét s nem mint a socialismus, egyedül annak társadalmi, gazdasági körülményeit. Sőt azt hiszem, hogy nem túlzok, ha azt állítom, a neomalthusianismusként jelentősége a következmények és eshetőségek tekintetében olyan nagy, hogy azt még maguk a neomalthusianisták is a legkevésbé gondolják át a maga teljességében.

Hogy a neomalthusianismus gondolatvilágát az olvasó elé tárjam, ebből a szempontból a legmegfelelőbbnek látszik egy új neomalthusianista könyv ismertetése.

A munka szerzője Dr. J. RUTGERS hollandi orvos, ki hollandi nyelven írta könyvét (*Rasverbetering, en bewuste aantalsbeperving*. Rotterdam, 1905), mely MARTINA G. KRAMERS német fordításában nyert nagyobb elterjedést. *Massenverbesserung*. – Malthusianismus und Neomalthusianismus címen. (300 lap 8° H. Minden, Dresden und Leipzig 1908.)

A könyvhöz bevezetést STRITT MÁRIA írt, ki feminista szempontból fordul a nőkhöz, hogy azok vegyék kezükbe a népesedés ügyét, a melynél az utolsó szónak a nőt kell illetnie. A szerző gondolatmenete pedig a következő:

Az életnek legfőbb célja a *physiologiai optimum* elérése. Ezt keressük több vagy kevesebb szerencsével. Azt, hogy *physiologiai szempontból* mi a legjobb valamely adott esetben, empirikusan, fontolgatással, számlálással, méréssel körülbelül biztosan meg lehet állapítani. A *physiologiai szempontból* legjobbnak a fogalmával tehát a magunk és a mások cselekményeinek megméréséhez és megítéléséhez adva van a tárgyilagos mérték.

A ki reális tanulmányokkal foglalkozott, – úgymond a szerző – az tudja, hogy erre a *physiologiai optimumra* való törekvés megvan már a legkezdetlegesebb lényeknél, a baktériumoknál is. Megvan az a növény és az állatvilágban egyaránt. Érvényes e szabály minden sejtekből álló szervezetre is, mert az ember mint *psychikus* és társadalmi lény sem más sejtorganizmusnál, érvényes az a társadalmi cselekvésekre is. Ebből a szempontból minden erkölcs tan egyik neme a magasabb hygieniának. A főadat tehát társadalmilag is a *physiologiai optimumot* keresni s

elkerülni úgy a minimum- mint maximumhatárt, (melyeknél a lét a túlszükség vagy túlbőség miatt szűnik meg). Ez az objectívus mérték – az optimum – úgymond a szerző – biztos alapja további következtetéseknek. (6-8 oldal).

Ezek előrebocsátása után az első részben a gyermekszám önkényes szabályozásának individuális jelentőségét tárgyalja. A második részben ugyanezt a kérdést az összesség szempontjából veszi bonczolóké alá s a harmadik részben ugyan e kérdésnek fajhygieniai jelentőségét fejtegeti, mert hiszen a szerző szerint a neomalthusianismusnak legnevezetesebb következménye és célja az emberi fajnak különbé, nemessebbé tétele. Ez a fölfogás végigvonul az egész munkán s magának a könyvnek címe is ez már. Végre a függelékben MALTHUS tanát bírálja újmalthusianista szempontból.

Szerző szerint itt az ideje, hogy a nemi élet kérdései ne legyenek többé mystikus homályba burkolva, hiszen ezekben a kérdésekben világosan látni a legfőbb érdeke az emberiségnek. Ha tehát az életet igazán komolyan vesszük, ezekben a kérdésekben világosságot terjeszteni nemcsak szabad, hanem kötelesség. Az emberi fajnak fejlődése szempontjából nagy kárt okoztak tehát a különböző vallások, a mikor e kérdéseket félhomályba burkolták s a legfontosabb ismeretekből a nemi kérdésnél titkot csináltak.

A teljes nemi megtartóztatás káros az egészségre. De eltekintve ettől, ezen az alapon a nemi kérdés meg sem oldható, mert ha valaki behatol a nemi élet rejtelseibe akkor kiderül az, hogy az u. n. szüzesség és a nemi teljes megtartóztatás különböző fogalmak s az utóbbi elenyészően ritka. A nemi megtartóztatás különben nem olyasmi, mint valamely káros szertől pl. a méregtől, alkoholtól való tartózkodás, hanem elkerülése annak, a mi életünknek első létföltétele. A túlságos hosszú, a kikényszerített nemi megtartóztatás különösen a nőnél káros hatású. A másik véglet, a nemi életnek túlhajtása szintén káros és azért e téren is az optimumra kell törekednünk. Majd áttér a mai hygienikus törekvésekre, a melyek szerinte számításba veszik már a kiválasztás törvényeit. Kétséget nem szenved – úgymond, – hogy egyszer majd eljut oda az emberiség, hogy a fajnak megjavítását nem fogják többé aféle általános erkölcsi követelménynek tartani csu-

pán, hanem el nem engedhető kötelességnek az összességel szemben. Beteg és örökletesen terhelt embereknek ne legyenek utódaik s minél jobban kiderül az örökletesség törvénye, annál több barátja lesz ily egyénnel (tuberkulotikus; szív-, vesebajos, epileptikus, őrült, – később syphilitikus és alkoholistá egyénnel) szemben a házassági, illetve nemzési tilalmaknak. – Az előleges fogamzás elleni óvszerek tehát részben fontos eszközei a faj megjavításának. Idővel ez lesz a jelszó: csak a jobb fajta egyedek szaporodjanak.

A család czélját a gyermekek alkotják, de ezek száma előrelátóan szabályozandó. Az egyedül a természetre hagyott szaporaság egészségi és higiéniai szempontból is káros. Az előrelátásnak tehát működni kell a természetes szaporasággal szemben, amely utóbbinak nagysága a nő fogamzásra alkalmas korának tartamától (kb. 14-15 év) s a terhességi időszaktól függ. Azt látjuk tényleg az egy családra eső gyermekszám folytonos csökkenéséből, hogy az előrelátás tényleg terjed e téren és számos ok miatt előbb-utóbb be *kell* következnie az általánosan elterjedt előrelátás korszakának.

Majd az anya higiénijával foglalkozva azt mondja mint orvos, hogy a tapasztalat még sehol sem bizonyította be azt, hogy a terhesség elmaradása egészségbeli zavarokat okozott volna a nőnél. Hivatkozásokat közöl arra nézve, hogy a több gyermek anyjának életesélyei jobbak mint az egygyermekűnek, azonban a nagyszámú gyermekszüléssel járó bajok a nők 99 százalékára kimerítő hatásúak. E mellett tekintettel kell lennünk a higiénianak gazdasági előfeltételeire, melyek a nagy tömegek-nél a leghiányosabbak, mert a megvalósításra szükséges gazdasági körülmények figyelembevétele nélkül higiéniaról beszélni sűrű elméletnél nem egyéb. Rövidlító az, aki e kettőt – mely az életben egymástól el nem választható – el akarja választani: mind a kettőnél szintén a physiologiai optimumra kell törekednünk.

Statistikai adatokkal bizonyítja, hogy a nagyobb számú gyermekkel bíró családoknál a későbbi gyermeknek halálozási eshetősége nagyobb az előbbieknél. Kedvező kivételt csak a második gyermek tesz az elsővel szemben.

Tiltakozik az ellen, hogy az újmalthusianismus a két vagy egy gyermeknek, vagy a gyermektelenségnek a rendszere

volna. Ez – szerinte – alaptalan vád. A ezél az kell hogy legyen, hogy szívesen nem látott gyermekek ne jöjjenek a világra, tehát kétséges esetekben is el kell háritani a fogamzást. Hogy hány gyermek legyen, abban a férfi csak a nővel egyetértve határozzon. Ma még az anya jogtalan s a nép gyermeke pizsokban van. Ne kívánjon tehát a moloch még több gyermeket.

A szülők kötelességében áll öntudatosan szabályozni gyermekeik számát, mert csak korlátolt számú gyermeket bíznak úgy erkölcsileg, mint gazdaságilag és higienikus szempontból kellően gondos nevelésben részesíteni, ellátni az élet szellemi s anyagi javaival. És pedig nem csak a vagyonos szülőknek áll ez az érdekében, hanem érdekükben áll ugyanúgy a szegényeknek is, s a szegény néposztályoknak sem szabad nyugodniok addig, míg a gyermekek számának korlátozásából származó higienikus előnyöket el nem érik. Akkor minden osztálynál megjavul majd a gyermekek nevelése. S a gyermekszám korlátozása nem csak a szülők s a család, hanem maguknak a gyermekek szellemi, erkölcsi és physikai színvonalának emelése végett is szükséges. A nagy gyermekszámú családoknál nincs ideje a szülőknek gyermekeikkel kellőleg foglalkozni, ott rendtelenség és engedetlenség uralkodik.

Majd szembeszáll szerző azokkal a fölfogásokkal, amelyek – szerinte előítéletből – azt állítják, hogy a házasságbeli praeventivus eszközök egészségtelenek. Megengedi, hogy a régiebb eljárások ilyenek lehettek, de a mai hygienia eszközei nem ártanak az egészségnek. Épen úgy előítélet az a nézet, mely jó erkölcsökbe ütközőnek tartja a házasságon belül való praeventiót, mely közömbös magával az erkölccsel szemben s attól függ, hogy mily célból alkalmazzák azt. Ha önzés, lustaság, vagy hiúság az óvszerek alkalmazásának az oka, – akkor természetesen nem tekinthető az erkölcsösnek. Ellenben ha egy józan o p t i m u m r a, az emberiség jobbá, boldogabbá tételére törekszünk a nemi praeventióban, – akkor nagyon is erkölcsös dolgot mivelünk általa. Figyelembeveendő egyébként, hogy azok, akik az újmalthusianismus ellen beszélnek a legtöbbször épen nem erkölcsi érvektől indítatva teszik azt. Elfogultság, tudatlanság, irigység is közrejátszhatnak. A legvisszataszítóbb azonban azoknak az eljárásuk, akik nyilvánosan kikelnek a gyermekszám szabályozása ellen, de saját családjukban azért ugyanazt

cselekszik. Azért ebben a kérdésben nem az igazi közvélemény nyilatkozik meg akkor, ha csak az ellenségeit halljuk' beszélni az újmalthusianismusnak, – a barátai pedig elhallgatják véleményüket. A legnagyobb erkölcsösség azonban itt is az igazság. Ennek megfelelően pedig a nemi praeventio terén a következő szabályt kell fölállítani: Hogy a gyermekek világrajövele a a szülők beleegyezésétől függ s azért a szülők felelősek a gyermekszámért, – ezt tudnia kell mindenkinek. Nevetségesnek tartja azt a kifogást is, mely szerint a nemi megelőzés »természetellenes«. Kétségtelen hogy számos visszaélést követte el azzal, s hogy különösen a régi eljárások károsak lehettek az egészségre, de ez csak amellet szól, hogy az emberiség a helyes, a hygienikus eljárásokat kövesse s ezzel közeledjék a nagy célhoz, hogy t. i. csak a kívánt gyermekek jöjjenek a világra.

A prostitutió kérdését vizsgálva, azt a nőre nézve egyedül gazdasági kérdésnek mondja. Majd azt a merész kijelentést teszi, hogy a facultativus meddőség általánosodásával megszűnik az igazi (pénzért való) prostitutió. Ha az önkéntes korlátozása az anyaságnak, megszabadítja a nőt a nemi rabszolgaságtól és a férfival való gazdasági egyenjogúsága tényé válik, akkor tárgytalanná válik (!) az egész eddigi sexualisgazdasági viszony, mely a prostitutiót táplálja. S itt még tovább megy vérmes következtetéseiben s azt mondja, hogy ezzel eltűnnek majd a számításból kötött házasságok is, amelyeknél a nő nem csupán időlegesen adja magát bérbe, hanem az egész életére. Ez, úgymond, a legnagyobb prostitutió. Statistikai adatokat idéz Hollandiából, Franciaországból és Ujzéländből annak igazolására, hogy a neomalthusianismus nem csökkenti, hanem növeli a házasságok viszonylagos számát. Áttér arra a kérdésre is, vajjon a nemi óvószerek ismeretének elterjedése nem növeli-e az erkölcstelenséget. Elismeri, hogy a kockázat csökken az óvószerek elterjedése folytán, azonban az igazán erkölcsös egyén sem most, sem azután nem lépi át a jó erkölcs határait. Egyébként az óvószerek általánossá válásával, a régivel szemben új erkölcsi fölfogásnak kell keletkeznie, mely a nemi életre vonatkozó mai erkölcsi fölfogást két részre osztaná aszerint, amint a nemi érintkezésre vonatkoznék az egyedül, vagy egyúttal a gyermeknemzésre is. Mind a kettőben a m é r-

tékletességet fogják kötelességnek nézni. A természet ismerete feltarthatatlanul terjed folytonosan. A nemi élet és következményeinek jobb ismerete nyomán új nemi erkölcs keletkezik. Mindaz ami ezt a próbát ki nem állja, conventionalis hazugság. Itt aztán ismét egy merész következtetéssel azt mondja, hogy az evolutio és a sejtek tanának ismeretével egyre nő a solidaritás tudatának ereje, ami erkölcsi cselekvőségünknek biztosabb alapja lesz, mint a büntetéstől való félelem. Ebből a szempontból (!) mindig jobban el fogják ítélni – úgymond – a prostitutiót és könnyelmű rövid nemi viszonyokat. (!?) Szól a magzatelhajtásról is és azt teljesen elítéli. Kikel ellene úgy erkölcsi, mint egészségi okokból. Fenyegeti az a nő életét, a nép egészségét s a faj termékenységét. Az előzetes óvászerek használata elejét veszi a magzatelhajtásoknak, amelyek kiküszöbölése a nemi hygienia föladataihoz tartozik.

Ezek után áttérve a gyermekszám önkéntes megállapításának az összességgel, a társadalommal szemben való szempontjaira azt mondja, hogy ezen eljárásnak hygienikus előnyei, melyek előnyére válnak az egyénnek s a családnak, előnyei a társadalomnak is. A g a z d a s á g i előnyök azonban – úgymond – mindig viszonylagosak s itt lehetséges az, hogy az egyéni érdek összeütközik a közérdekkel. Ezért gondosan kell vizsgálnunk azt a kérdést, vajjon a közre származható hátrány, nem múlja-e fölül az egyéni előnyöket.

Csalódnánk azonban, ha azt hinnők, hogy a szerző a közszempontoknak eme megígért gondos vizsgálatát meg is valósítja könyvében. Pedig a neomalthusianismusként éppen itt van a leggyöngébb oldala. Szerző testestől, lelkestől neomalthusista s belőle is hiányzik az igazi érzék a népesedési kérdésnek politikai, faji és nemzeti vonatkozásai iránt. Gondolkodásmódjának ismertetése a közszemponttal szemben is nagyon tanulságos tehát, mert szintén a hamisított újmalthusianismust tárja elének annak egyoldalúságában: az emberi nemnél meglátja az egyéni, a családi s a társadalmi szempontokat, de nem látja meg azoknak nélkülözhetetlen alapzatait a hatalmi, a tömegbeli, a nemzeti, a physikai erőtényezőket, a melyek a különböző nemzeteknek és emberfajoknak egymáshoz viszonyított tömegbeli nagyságában, hatalmi s az ezzel összefüggő gazdasági helyzetében rejlenek főként.

Aki abban az illúzióban él, hogy nemzetközi téren az ököljog a nemzeti életérdekek elérésénél csak a féle múlólagos tényező, az talán megbocsáthatja a neomalthusianista fölfogásnak azt, hogy elhanyagolja az egyes népek tömegbeli nagyságának jelentőségét. De még így is csak akkor volna megbocsátható ez, hogyha egyedül a jövőre nézve volna ilyen fölfogásban a neomalthusianismus, amikor esetleg a nemzetközi vonatkozások jogi szabályozása háttérbe szorítja majd – legalább egyeseknek jámbor hite szerint – nemzetek s államok erőbeli s tömegbeli különbségének jelentőségét. A j e l e n r e vonatkozólag akkor is vastag tévedés a népesedés mikéntjének befolyását meg nem látni az egyes államok illetve nemzetek erőviszonyaira s ezek útján az illető államok által körüizárt embertömegek gazdasági és társadalmi sorsára.

A jelent átugorni sohasem lehet. A jelenben az állam hatalma gazdasági tényező is. A hatalmas állam hatalmasan segíti saját nemzeti társadalmának gazdasági előbbre ej utását is és megvédi azt érdekeiben más nemzetek fiainak versenyével szemben. Az államnak és nemzetnek, sőt a fajnak hatalma az a talapzat, amelyen azután az egyes egyének, családok, sőt az egyes társadalmi osztályok létért való küzdelme végbemegy, s az a keret amelyhez eme küzdelem esélyeinek is alkalmazkodni ok kell.

Ha tehát a neomalthusianismus elhanyagolja a közszempontokat, a faji és nemzeti szempontot az egyénivel s a társadalomgazdasággal szemben, annak főoka az, hogy gondolkodásmódja az említett közszempontoknak az egyéniekre s társadalomgazdaságiakra való döntő jelentőségű befolyásait nem mérlegeli, vagy nem akarja mérlegelni kellően. Az egyéni racionalismus van ebben a tekintetben túlsúlyban a közérdeket, még pedig az igazi, a nagy, a csupán számos ember-Öltön keresztül megvalósulható közérdekű tényezőket és állapotokat szem előtt tartó gondolkodásmóddal szemben.

S ebben nincs is semmi csodálni való. Az egyéni érdekek: az ember gazdasági érdekeinek az egyén élvezetének, kényelmének szempontjait fölismerni igen könnyű. Ezzel szemben fölismerni a közérdeket egy olyan bonyolult életviszonyban, mint a népesedés folyamata nagyon nehéz. A közérdek nem

ugyanaz itt az egyes egyének érdekeivel, sőt nem is azonos egyetlen nemzedéknek az érdekeivel sem. Az egy oly resultans, a melyet csak a mélyenszántó politikai gondolkodás tud többé vagy kevésbé helyesen fölismerni.

És kiforrott társadalmi intézményeink valamennyien a közérdek ily fölismerésének eredményei. Ilyenek a népesedésre vonatkozással bíró társadalmi intézmények, a család, a házasság is. Nem aféle máról holnapra föltalált intézmények ezek, hanem évezereknek folyton újból szembeötlő tapasztalatain való okulás eredményei.

S épen azért, mert a közérdek nem azonos az egyéni érdekekkel, sőt az egyes nemzedékek időleges érdekeivel sem, épen azért tárul szemünk elé az a látszólagos paradoxonnak tetsző jelenség, hogy egyes korok szelleme ellene van bizonyos társadalmi intézményeknek, a melyekkel szemben később a történelemnek, s az emberi fejlődésnek legtárgyilagossabb s elfogulatlanabb bírálói abban a nézetben vannak, hogy azok egészben véve helyesek voltak az illető népre vagy társadalomra nézve.

Ilyen szempontokból kell megítélnünk a család, a házasság, a gyors vagy a csekélyszaporodás, illetve népcsökkenés kérdéseit is. Abból, hogy a nagyobb gyermekszám kényelmetlen X-nek, vagy Y-nak, vagy különösen nehéz életküzdelmet okoz különösen bizonyos korszakban élő nemzedékeknek – épen nem következik az, hogy az illető nemzetnek vagy társadalomnak kárára vált volna általában az erős szaporodás.

A legközelebb elmúlt egy-két évszázad nagy szaporasága bizony sok angol családnak okozott erős életküzdelmet, az angol birtoktalan munkásnép fölgülemlése sok ember nyomorúságát jelenti, a 19-ik század elejének egyes sanyarú korszakai méltán kelthették föl a gyors szaporodás átkainak tudatát s annak belátását, hogy az illető nemzedék életküzdelve könnyebb volna kisebb emberszám mellett, – azonban senki sem mondhatja azt, hogy az angol nemzetnek és az angolszász fajnak kárára vált volna az erős szaporodás. Ennek az erős szaporodásnak az eredménye az, hogy ma a világnak két legnagyobb és leggazdagabb nemzete az angolszász fajhoz tartozik. Ha Anglia elmaradt volna a népesedés versenyében és számban leszorult volna valamely kis harmadrendű európai nemzetté, ma nem volna Amerika, Ausztrália és India az angolszászok birtoka s

bizonyára az egyes angolszász fajhoz tartozó embernek is sokkal kisebb esélyei volnának az egyéni boldogulásra. A közérdek tehát ebben a példában az angol nemzeti, illetve az angolszász faji szempontból nem esett össze sem az egyes egyének, sem egy-egy nemzedéknek az érdekeivel a népszaporodás kérdésében.

A neomalthusianismusnak nincsen még meg a mélyreható, a faji, nemzeti szempontokat s az egyes nemzedékek életén sokszorosan túlterjedő korszakokat átölelő elmélete.

A fajjavítás gondolata erősen homloktérben áll, de főleg csak orvosi szempontból. Az egyéni kényelem és gazdasági kedvező helyzet tekintetei még inkább. Az evolúciónak, még pedig nem a létért való harc élességének fokozása általi evolúció, hanem inkább a káros és az ellenséges tényezőktől megszabadított környezet javító befolyása által közvetített evolúciónak jelszava is egyik vezérlőgondolattá küzdi föl magát mindinkább a neomalthusianismusban. Ezzel szemben azonban annál jobban el van hanyagolva az a szempont, hogy addig, a míg az egyes nemzetek, népek és fajok szaporodásának gyorsasága között különbségek vannak, addig a gyorsabban szaporodó, a tömegben nagyobb, a hatalmasabb, a gyors szaporodás folytán erősebb életküzelemre utalt, az éhesebb nemzetek, fajok, sőt társadalmi osztályok irigykedve fogják nézni a számban kevésbé szaporodóknak vagy a fogyóknak előnyös helyzetét, gazdagságát, s ha egyéb okból nem, a szükségtől kényszerítve elragadják azt idővel azoktól, mint gyöngébbektől.

Ennek a szempontnak kidomborítását azonban ne várjuk a gyakorlati neomalthusianistától. Hiszen ha őszintén és logikusan a nemzeti érdek, vagy a hosszú korszakokat átölelő s bizonyos meghatározott fajra vonatkozó érdek volna előtérben az egyénivel, a mindennapival, a legközelebbi nemzedékeken túlterjedőkkel szemben, akkor a neomalthusianismusnak gyakorlati általános elterjedését csak oly korra lehetne kívánni, a mikor már a föld legtöbb nemzete valami népesedési kartell-félébe lépett egymással, akként, hogy megszüntetni kívánván az erős népszaporodás által okozott társadalmi feszültséget befelé s kifelé is az ugyanazon okból jövő expansivus hatalmi törekvéseket, – elhatároznák, hogy a neomalthusianismust egyaránt az általános megvalósulás állapotába juttatják.

Egy vérbeli neomalthusianista azonban bizonyosan mosolyogna már csak ezen a kívánalmón is. Az kétségtelenül helyes volna elvileg szerinte is, hogy az államok álljanak ilyen népesedési kartell-félébe – legalább is az erős szaporodás bajait jobban érző államok – mert hiszen így az állami gondoskodás is elősegítené a neomalthusianizmust, – de várni addig a míg ilyesvalami megvalósul, – már kissé összeütköznek a neomalthusianizmus gyakorlati törekvéseivel, a melyek mindenkéül már a mai társadalom embereinek életterhén akarnak könnyíteni a gyermekszám korlátozásával.

Két fölfogás ütközik össze ennél a kérdésnél. Az egyik az, a mely szerint mindent inkább szabad koczkaztatni, mint a nemzetnek, a saját fajunknak, a saját húsunkból és vérünkkel való népességnek fönmaradását, függetlenségét, le nem szorítását. Már pedig a szaporodás versenyében elmaradó nemzet az idők folyamán mind jobban elmarad a többiekkel szemben népességszám, nagyság, hatalom, jelentőség dolgában, míg idővel az erősebbek, a föléje nőtt vetélytársak prédájává válik. Ennek a sorsnak elkerülésére az egyedüli út az erős szaporodás, a népesedés versenyében való el nem maradás. Igaz, hogy a gyors szaporodás talán nehezebb életküzdellel jár, de hiszen ha a szaporodás megcsökkentése folytán kényelmesebb megélhetési viszonyok állanak elő nálunk, akkor a kényelmetlenebb helyzetű, erősebben szaporodó országok egyre több és éhesebb embert bocsátanak közénk s így tulajdoképen a mi lassú szaporodásunk előnyeit nem tudjuk kihasználni. Hatalmi eszközökkel pedig visszatartani a pangó nemzetnek a gyorsan szaporodó versenytárs előrenyomulását egyre lehetetlenebb, mert végre is főleg a tömegbeli nagyságban rejlik az állam hatalmi ereje, különösen a hasonló fejlettségű államoknál.

Addig tehát, a míg oly szertelen a népesedési verseny a föld nemzetei között, a míg a népesedés menete nem nyer általános megállapodást, veszedelmet rejt az abban való elmaradás nemzeti szempontból, s az ettől teljesen el nem választható társadalmi előbbrejutás is csak kétséges e miatt.

A másik fölfogás szerint kézzelfogható és világos dolog az, hogy az erős szaporodás, a sok gyermek sok bajt, gondot, nehezebb megélhetést, erősebb életküzdelmet okoz. Már pedig közelebb áll hozzánk a család s az egyén mint nemzet. Ezek-

nek kényelmét, gazdasági sorsát kell tehát javítani s úgy, hogy lehetőleg még az élők is élvezzék annak gyümölcseit. Tehát jól teszi mindenki, ha szabályozza gyermekei számát. Ez a másik fölfogás tehát az egyénre és a jelenre helyezi a fősúlyt, akár bevallva, akár be nem vallottam. Természetes, hogy ott a hol az egyéni a családi, a közelfekvő szempontok az első sorban irányadók, ott annál jobban háttérbe szorúlnak a jövőbeliek, az egyéntől, családtól távolállók, a nemzetiek. A kevésbé fontosnak tartott szempontok mérlegelése aztán kevesebb gonddal és alapossággal történik. Csoda-e tehát, hogy az ilyen fölfogásbeli irány, befolyásolva a divatos áramlatoktól, jelszavaktól, journalistikától és socialismustól, – a nemzeti szempontokban csak militarismust lát s a nemzetközi súlynak, a hatalmi eszközöknek és expansivitásnak tekinteteit kifejezésre juttató törekvésekben pedig nem annyira azoknak összefüggését látja meg az illető nemzeti társadalom anyagi érdekeivel, mint inkább csak a múltból fennmaradt katonai szellem hatalmi hóbortját.

Bármennyire mondják is tehát egyes neomalthusianisták, hogy a közszempontokat is épen olyan figyelemmel mérlegelik mint az egyénieket: az egyénektől nem látják meg a nemzetet, a jelentőt s a közeli jövőtől nem gondolnak a mindenkori átmaradandó érdekekre.

Még inkább nyilvánvaló ez azoknál a neomalthusianistáknál, a kiknek gondolkodása talán öntudatlanul is – a socialistikus ideológiák hatását érzi meg.

Annak tehát, a ki azt hirdeti, hogy az emberiségnek, illetve a polgárosult emberiségnek föltétlen érdeke és kötelessége a gyermekszám korlátozása, – azon az állásponton kell lennie, hogy ez a korlátozás, az egyén kedvére bízott eme szabályozása a gyermekszámnak önmagától meghozza a harmóniát a dolog természetéből folyólag.

És ebben a tekintetben a neomalthusianismus lényeges hasonlóságot mutat egyrészt a laissez faire elveinek alapján álló individualistikus közgazdaságtannak, illetve az annak kereteit adó bölcséleti fölfogásnak irányával, egy másik tekintetben pedig hasonlatosságot mutat úgy ezzel, mint a socialismussal is.

Miként a physiokratismusban, nemkülönben a classikus és

a manchesteri közgazdaságtanban, úgy a neomalthusianizmusnál is az a föltevés szolgál alapú, hogy a szabadon érvényesülni engedett egyéni érdek hozza meg a legjobb harmóniát, ez felel meg tehát legjobban a közérdeknek is. A laissez faire és az önzés szempontjainak korlátlan érvényesülését tartja a köz érdekében állónak is mind a két irány, csak hogy míg a klasszikus közgazdaságtan és a manchesterizmus a gazdasági téren képviseli elsősorban ezt az elvet, – addig azt a neomalthusianizmus a népesedés terére viszi át.

Így aztán bármennyire lehet a socialistikus eszméktől is áthatva egy-egy neomalthusista, – bármennyire hangsúlyozza is a korlátlan verseny okozta visszasságokat, a melyeket gazdasági téren az önzés, a laissez faire okoz, – ugyanez azért az ő iránya a népesedés terén is. Az által, hogy a neomalthusianizmus egyedül az egyén, a szülők belátására és akaratára bízva a gyermekszám szabályozását, a korlátlanabb laissez fairét biztosítja az egyéni önzés érvényesülésének a népesedés terén.

Mily ferdítés, mily nagy félreismerése a neomalthusianizmusnak! – Kialthatnák erre a neomalthusisták. Hiszen éppen a gyermekszám önkéntes szabályozásával akarják elérni ők azt, hogy az emberiség jobb, különb legyen. Hiszen az éppen ellentéte az önzésnek, mondhatnák ők.

Kétségtelen dolog, hogy lehet így is okoskodni, de ezeket az érveket hallottuk már, – igaz hogy nem a népesedésnek, hanem általában a közgazdaságtannak, a gazdasági termelésnek és jövedelemelosztásnak kérdéseire vonatkoztatva.

Az individualista közgazdaságtannak hívei, a mikor az önzésben állították föl azt a mozgató erőt és indító okot, melynek gazdasági téren érvényesülnie helyes és érvényesülnie kell, nem aféle csúnya, irigy, szűkkeblű rövidlátó önzést értettek szintén, hanem olyan »jól fölfogott«, mások jogos érdekei által ellenőrzött önzést, amely végeredményben nemcsak az egyénnek, hanem a társadalomnak is a legnagyobb hasznára válik, mely legjobban biztosítja természetesen az érdekek harmóniáját, a közérdeket.

Ugyanígy és semmiben sem különböző önzés az alapja a neomalthusianizmusnak is. Ez is az egyénnek, a családnak kényelmét, anyagi boldogulását, jobb gazdasági helyzetét, több

élvezetét akarja biztosítani az által, hogy eltávolítja, világra jönni nem engedi az ennek akadályul szolgáló sok gyermeket.

Ha azután azt mondják a neomalthusisták, hogy az egyéni érdekeknek illetően védelme hasznára válik a köznek, a társadalomnak, mert általa a társadalom jobb, különb, egészségesebb, boldogabb lesz, – tehát hogy az egyénnek a gyermekszámot korlátozó cselekvése voltaképpen nem önzés, vagy ha már mindenképpen annak akarják elnevezni, akkor olyan önzés, mely az egyénnek is, de méginkább a társadalomnak, a köznek használ, – úgy nem tesznek egyebet, mint amit tettek az individualistikus közgazdaságtan ideológusai, akik szintén azt hirdették, még pedig meggyőződésből, hogy a zászlajukra írt önzés a gazdálkodó egyén önérdeke, szintén olyan, mely nem csupán az egyénnek válik javára, hanem a legjobban javára válik a köznek, a nemzetnek, a társadalomnak is.

Vagy nem azonos-e a neomalthusianistáknak az az érve, hogy a gyermekszám korlátozása a családnak, a gyermekeknek válik még jobban előnyére, mint a szülőknek, az individualista gazdaságtan ama szempontjával, hogy a gazdálkodó egyén nyereségvágyának gyümölcseit is jobban élvezik többnyire a családtagok, mint maga a kereső családfő.

A most ismertetett neomalthusianista könyvben homlokterbe állított physiologiai optimum, mely létrejön a gyermekszámának az egyénre bízott önkéntes szabályozása által, ugyanaz, mint az a természetes összhang, az az oekonomiai optimum, amelyet az egyéni érdekek szabadjára hagyott érvényesülése létrehoz. Szürke ideológia ez mind a kettő, melyről az élet bizonyítja be, hogy nem igaz. A laissez faire által létrehozandó gazdasági összhangra, erre az oekonomiai optimumra vonatkozólag, – amelyben pedig sokan és sokáig hittek, – bebizonyította már a való élet, hogy az hamis tan. Vajjon nem int-e ez kritikára, óvatosságra a neomalthusianismus üdvözítő voltát hirdető apostolokkal szemben"?

Azt mondtam, hogy van egy másik jellemző vonás is a neomalthusianismusban, mely hasonlatosságot tüntet föl úgy az individualistikus gazdasági tanokkal, mint a socialismussal. Ez pedig az, hogy úgy a neomalthusianismusnak, mint amazoknak az ideológiája szintén egyetlen elvvel, mintegy varázseszközzel akarja az emberiség jobb jövőjét létrehozni. A mi a laissez

faire és a szabadverseny a physiokrata, a SMITH-RICARDO-féle és a manchesterista gazdaságtanban, ami a termelési eszközök kollektívussá tétele a socialismusban, – ugyanaz a csodaszer emitt a gyermekszám korlátozása.

Nem veszi tehát figyelembe a neomalthusianizmus sem azt, hogy a nagy társadalmi problémákat még sohasem sikerült egyetlen elvnek segélyével megoldani s hogy ebben a tekintetben a népesedésnek mindennél nevezetesebb kérdése sem lehet kivétel.

A neomalthusianizmusnak természetesen foglalkoznia kell, vagy inkább kellene azzal a kérdéssel, vajjon nem fog-e majd elfajulni, a köznek kárára válni a szabadjára eresztett, s az egyéni akarat szeszélyeire bízott általános gyermekszámkorlátozás?

Magától értetődik, hogy a neomalthusianizmus, ha önnön-magát megtagadni nem akarja, – erre a kérdésre csak nemmel felelhet. Ha azonban azt vizsgáljuk, hogy micsoda biztosítékot helyez kilátásba a neomalthusianizmus, abban a tekintetben, hogy irányával az egyén nem fog visszaélni a köz rovására, – bizony azt mondhatjuk egészen tárgyilagosan, hogy semmiféle. Azok az érvek, amelyeket fölsorol arra nézve, hogy az ily irányú aggodalmakat eloszlassa, sokkal de sokkal gyöngébbek azoknál az érveknél, melyekkel a szabadverseny és a socialismus hívei a priori igyekeztek s igyekeznek elozlatni az elveik gyakorlati bevalásával szemben táplált kételyeket. Annyira gyöngék a neomalthusianizmusnak érvei ebből a szempontból, hogy gyöngeségük csak jobban megerősíti az ellentétes véleményt, még akkor is, ha a közszempontokat nem korlátozzuk, a nemzetekre s a fajjakra.

Addig pedig a meddig a népesedés kérdésében nincsen meg a biztosíték arra, hogy annak önkéntes irányítása nem fajul el a közérdek rovására, vagyis ameddig nem csupán az egyéni, az egyes családon belül való népesedésnek, hanem az egész nép, nemzet, társadalom népesedésének kormányozható volta megadva nincsen, addig minden kivétel nélkül, minden társadalom közé egyaránt belevetni a neomalthusianizmus többé alig vizsgáltszin álható irányát, – könyelműség, melynek következményei a társadalmi, nemzeti és faji életnek és jövőnek

minden nevezetesebb terén utólag meg nem orvosolható módon és nagyságban kell hogy jelentkezzenek.

S épen ez az a pont, ahol a neomalthusianismus a legsebezhetőbb, mert itt dől el az a kérdés, vajjon igaz-e az, hogy a neomalthusianismus úgy, amint azt ma terjesztik és amint azt ma hirdetik általában és mindenütt hasznára válik-e a társadalomnak, a nemzetnek, a köznek a nélkül, hogy elért társadalmi és egyéni jó és hasznos eredményeinél nagyobb árnyoldalakat ne vonna maga után.

Az előttünk fekvő neomalthusianista könyv is érinti ezt a szempontot. Megemlíti, hogy a gyermekszám szabályozásánál az egyéni szempontokon kívül az összesség érdekeit is figyelembe kell venni. Szerző fölfogása szerint a hygieniai előnyök úgy az egyesre, mint az összességre vonatkozólag kétségtelenek, de úgymond a gazdasági előnyök mindig viszonylagosak, tehát az egyéni előnyökből nem szabad a priori az általánosakra következtetni, hanem egyenként kell vizsgálni a különböző közösségi csoportokat és közviszonyokat és csak azután fölvetni a kérdést, hogy micsoda jó és micsoda rossz következményeket várhatunk a gyermekszám korlátozásának általánossá tételéről. Tehát nagyon gondosan kell – úgymond – vizsgálni azt a kérdést, vajjon a hátrányok nem nagyobbak-e az előnyöknél?

Előre is sejthetjük, hogy a felelet nemleges lesz erre a nagy kérdésre, mert hiszen ellenkező esetben önmagát tagadná« meg a szerző s föl sem vethette volna így a kérdést. Azonban ne gondoljuk azt, hogy az ígért szigorú mérlegelését a közszempontoknak valóban teljesítette is a kérdés fölvetője. Ellenkezőleg. A közérdekű szempontoknak csak nagyon szűkkeblű, a mélyre sehol sem hatoló és a naivitásig felületes tárgyalása után mondja ki, vagy helyesebben: fogja rá, hogy igenis, a gyermekszám általános szabályozása a közszempontokat nemcsak hogy nem sértheti, hanem csak elősegítheti mindenütt azok érvényesülését. Jellemző azután, hogy az érvek ereje annál inkább fogy, minél inkább eltávolodik az egyéntől s a legszorosabb értelemben vett gazdasági kérdésektől.

Okoskodása tipusosan neomalthusianista az ismertetett könyv szerzőjének a közérdekű szempontok megbírálásában is s e miatt nem láthatja azt a mélységes különbséget, a mely köz- és magánérdek között fönnforoghat. Azon kezdi, hogy a

gyermekszám korlátozásának általános elterjedése megjavítaná a szükséges életfeltételeket is, a munkabérek nagyságának is könnyebb lesz alkalmazkodnia a rendes, a kevesebb tagú család szükségleteihez s ezzel megenyhül majd a LASSALLE-féle »vas bértörvény« szigora. De hogy még valószínűbbé tegye a közgazdaságilag nem kedvezőtlen hatását a neomalthusianizmusnak a jövőben, azt mondja, hogy a munkafeltételek sokkal előbb meg fognak változni, mint mielőtt a gyermekszám korlátozása a nép minden rétegénél általánossá válik s megjövendöli, hogy a mai uralkodó termelési rend a társasabb formáknak fog helyet adni.

Az emberiség ma még a DARWIN-féle létért való harc állati színvonalán áll. A nemi praeventio előnyös a természeti kiválasztás szempontjából is, mert a vagyonos osztályok kis gyermekszáma mellett a fölemelkedés lehetősége nagyobb a többi osztályok részéről.

Az egész munkán végigvonul egy bizonyos orvosi fölfogás és meglátszik, hogy szerzője mindenképp orvos, a kinek szemében a társadalmi haladás tulajdonképpen hygienia. Az emberi nem megjavításaért rajong s a gazdasági eszközök az ő szemében tulajdonképpen csak a fajjavítás hygienikus eszközei főleg. De a mily helyesen látja meg a hygienikus szempontokat, épen olyan nagy az optikai csalódása a politikaiakkal szemben. Ezt azonban nem nehéz megmagyarázni egy orvosnál, aki még hozzá tipusos neomalthusianista is.

A neomalthusianizmus elsősorban a család túlnépesedésével foglalkozik. Ezt kifejezésre hozza RUTGERS is. A neomalthusianizmus szempontjából tehát a közérdekű kérdések tárgyalása – a mint az előttünk fekvő példa is bizonyítja – főleg arra szolgál, hogy eloszlassa azt az igen sok tekintetben jogos véleményt, hogy annak elterjedése a közérdekbe ütköző is lehet.

A neomalthusianizmus eddig elsősorban propagandistikus jellegű munkákat szolgáltatott, a melyek kimondott, vagy ki nem mondott célja a neomalthusista irány terjesztése. Ilyen a RUTGERS-féle könyv is. Igen természetes tehát, hogy az csak eloszlatni igyekszik azokat a véleményeket, a melyek szerint a neomalthusianizmus közérdekeket sérthet, s így terjedésének útjában állanak.

Helyes álláspontot képvisel azonban szerző akkor és annyiban, a mikor a socialis kérdés súlypontját a népesedés alakulásában látja. Azt mondja ugyanis, a socialis kérdés megoldása szempontjából, hogy a vagyoneleszlás helyesbítése csak egy pillanatra használ, ugyanúgy a technika javulása is, ha e mellett a népszaporodás erős. De azt már ellenzi, hogy a többség beavatkozzék a gyermekszám kérdésébe, habár szükségesnek tartja, hogy a praeventivus eszközök ismerete hatóságilag terjesztessék. Ezzel a szemponttal is azt árulja el a szerző, hogy a közszempontok iránt igazi érzéke nincsen. Az állam feladataul csak a praeventio terjesztését jelöli ki, de nem látja be azt, hogy a közérdek nem egyedül a népesség csökkentésében állhat, hanem abban is, hogy annak száma ne csökkenjen kellenél nagyobb arányban. Pedig a valószínű következmény csak az aránytalan és káros elnéptelenedés lehetne akkor, ha magánosok és a hatóság egyaránt csupán a gyermekszámot korlátozó eszközök és ismeretek terjesztőivé válnak, a nélkül, hogy a kellő mérték betartását s a túlzásba vitel elkerülését is ne törekednének biztosítani.

Érdekesen tárgyalja az ismertett könyv azt a kérdést is, vajjon elég táplálék áll-e rendelkezésére az emberiségnek a mai tápláléktermelés állása mellett? E részben GABRIEL GIRON: *Population et subsistances* (Paris Schleicher frères) című munkájára, illetve annak statistikai adataira támaszkodva, azt igyekszik bizonyítani, a mit saját orvosi tapasztalatai is megerősítenek, hogy t. i. a népesség legnagyobb része kevesebbet eszik a szükségesnél.

A munkáskérdést vonatkozásba, hozván a népesedéssel érelyesen hangsúlyozza, hogy éppen a munkásosztálynak megnyire érdekében áll a neomalthusianismus terére lépni. Egy cél tudatos munkásmozgalom sikerére vonatkozólag nem a munkások mennyisége, hanem azok minősége a döntő.

Hibáztatja, hogy a socialisták a munkások születési számának nagyságát közömbösnek tartják s. csak a capitalismus kizsákmányoló szerepével foglalkoznak. Pedig bár a capitalismus ^ kizsákmányolja a munkások népesedésbeli termékenységét, – de korántsem okozza azt. S míg az újítóapostolok azt hiszik, ^°gy egy más termelési rendszer mellett közömbös lesz, hogy hány embernek van ételre szüksége, – addig szerző szerint,

az emberszám igazán majd csak akkor fog figyelembe jönni. A sokgyermekű munkás a legnagyobb hátráltatója a munkás-küzdelmeknek. A születési szám szabályozása a munkás-osztályra nézve a legfontosabb teendő.

Még fokozottabban állanak e szempontok a munkásnőkre vonatkozólag. A nőkérdés azon fordul meg, hogy a nő maga is érvényesíthesse az ő vétőjogát a terhességgel szemben. Mihelyt a nő nem hajlandó tovább viselni nemének rabigáját saját akaratának ellenére, – a nő gazdasági leigázottságának is megszűnik minden alapja, az emberi nem fejlődésében óriási lépés a nő fölszabadulása. A tapasztalat már eddig is megtanította, hogy ha valamely gyermeknek kiváló nő volt az anyja, ennek rendszerint fényes következményei voltak a gyermekre nézve. A legtöbb kiváló ember rendkívül kiváló anyának gyermeke volt. Az újmalthusianismus az anyák művelődési színvonalát emeli. Mily óriási eredményt várhatni tehát attól.

A haladás útjának a mai viszonyok között a gyermekszám csökkentését mondja. A gyermekek arányának – úgymond rendkívüli mértékben kell egyelőre csökkennie, hogy azután annyira felszökjék ennek a kincsnek (t. i. a gyermeknek) az értéke, hogy az összesség vágyódjék utána.

Ezen a helyen is meglátszik a neomalthusianismus könnyelmű fölfogása a közszempontok tekintetében: hirdeti az általános népszám csökkenés üdvözítő voltát s a helyett, hogy valami reális biztosítékot kívánna az elfajulás, a túlzásbavitel ellen, – elég fölületes az összesség vágyódásában megtalálni ezt a biztosítékot. Mintha bizony a közvélemény szülné a gyermeket s nem az egyes anya. – Franciaország értelmes közvéleménye belátja s kívánja a francia nép erősebb szaporodását, de nem kívánja az egyes intelligens francia, hogy saját családjában sok legyen a gyermek. A tapasztalat azt mutatja, hogy azok a néprétegek, a melyek az egy- és kétgyermekrendszerre tértek át, – azzal sohasem hagytak fel többé.

A fogamzást megelőző óvoszerek társadalmi, higienikus és az emberi boldogság szempontjából való jelentőségének méltatása után az egyháznak és államnak az újmalthusianismussal, illetve a gyermekszám korlátozásával szemben való viszonyát fejtegeti.

Az egyház és állam – úgymond – tudatunkban gyakran czél gyanánt tűnnek fel, – ami legföljebb poétikus értelem-lehet igaz. Valamennyi vallás nagyrabecsüli – úgymond – elméletileg az emberek kölcsönös segélynyújtását, tulajdonképpen tehát azt kellene föltételeznünk ennek alapján, hogy a gyermekszám önkéntes szabályozását örömmel néznék az egyházak. (!) Fájdalom azonban a valóságban nem így van ez, mert egy földöntúli hatalomnak gondoskodásában való alázatos bizakodás, minden kezdeményezést, mely az egyén sorsának megjavítására irányú, rossz tannak bélyegez.

A katolikus egyház, RUTGERS szerint, nem őszinte ebben a kérdésben. A neomalthusianismus szerinte halálos véték, de titokban eltűri az előre való gondoskodást a nemi élet terén, így hallgatagon tűri Franciaországban a férfi gondoskodását, de kikel a női óvoszerek ellen. Általában véve minden vallás ellenszegül az újmalthusianismusnak.

De lássuk most már azt, hogy milyen álláspontot foglal e a neomalthusianismus, illetve az előttünk fekvő neomalthusianista könyv az állami, a nemzeti, a faji szempontokkal szemben. Vajjon sejti-e azt, hogy mily óriási jelentősége van a szaporodási arány gyorsaságának és tartós voltának, illetve a különböző népek s fajok szaporodási aránya közötti különbségeknek a faji, a nemzeti jövő és fönnmaradás szempontjából? Bizony azt kell mondanunk az erre vonatkozó fölületes néhány oldal elolvasása után, hogy mindezekről sejtelve sőt mindezekhez érzeke sincs. Fölfogása valósággá] éretlen és együgyű ezekkel a szempontokkal szemben. Amikor a neomalthusianismus a szaporodás káros oldalait látja csupán, nem látja meg azt az igazságot, hogy az egyes népek, nemzetek, fajok hatalma, nyers ereje első sorban a tömegbeli nagyságban rejlik. Ha két vetélytárs nép közül az egyik következetesen fogy, vagy csak megállapodik is szaporodásában, a másik ellenben következetesen erősen szaporodik, akkor az utóbbi előbb-utóbb föltétlenül erősebb lesz a másiknál s hatalmi eszközeit a gazdasági téren is igénybe fogja venni a másikkal szemben.

Nem látja, vagy nem akarja látni ezt a RUTGERS-féle munka sem.

A népesedéssel vonatkozásban álló állami, nemzeti, faji és hatalmi szempontok mellőzése mellett bizonyosan úgy kép-

zeli a dolgot a szerző, hogy a neomalthusianismust követő országban jólét, gazdagság, béke, boldogság fog hosszú korszakokon át honolni s ugyanakkor a határon túl egy oly népnél, a hol a természetes szaporodást mi sem akadályozza, egyre nagyobb zsúfoltság, egyenetlenkedés, nyomor fog pusztítani. – Elfelejteti azonban a szerző azt, hogy az a zsúfolt ország a szükségétől indítatva előbb-utóbb rá fog törni arra a másik gazdag országra, hogy gazdasági előnyeit a maga számára ragadja el. A nemzetközi téren nincsen sanctio, mely ezt megakadályozza. Itt a legfőbb sanctio mindig a hatalom marad, hiszen jogrendet csakis a hatalom biztosíthat.

A Rasverbetering szerzője is sokkal egyoldalúbb, mint-hogy az állami élet követelményei iránt mélyebb érzéke volna. Különbösen is könyve írásából nem az a cél tűnik ki, hogy ezzel következetes tudományos elméletet adjon. Célja a neomalthusianismus terjesztése, az hogy minél több tagot szerezzen a neomalthusianista ligának, hiszen a neomalthusianismus is első sorban gyakorlati irány, mely a tudományos megalapozás fokára még nem érkezett.

Így aztán megérthetjük RUDGERS irányzatos okoskodását is, hiszen célja az, hogy a gyermekszám apasztásnak csináljon propagandát, nem pedig az, hogy az állami, nemzeti, s faji szempontokon töprenkedjék. S valóban minden aggodalmat félretéve agítál is kedvenc eszméje mellett.

Az államnál, a nemzeti egységnél, úgymond két szempontot kell figyelembe venni. Az egyik részről az eszményi tekintetek lépnek előtérbe, a melyek a »haza« fogalmában nyernek kifejezést. Ezen a téren is az emberek kölcsönös segélyre való készsége áll előtérben. Az egyik tartsa szem előtt a másik boldogságát is. A hazafiság szempontjából tehát mindent, a mi a mások boldogságát elősegíti, s így a gyermekszám észszerű szabályozását is örömmel kell üdvözlönnünk.

Úgy látszik, hogy a szerző azt hiszi, hogy ezzel a naiv okoskodással a neomalthusianismusnak föltétlenül hazafias voltát bebizonyította.

Azonban – úgymond – e mellett az állam a hatalom központosítását is jelenti, azaz katonai államot is. A katonai hatalom szempontjából törekedett a legtöbb régi állam és

uralkodó arra, hogy minél nagyobb népessége legyen. Innen van a nemzeti ambitio minél nagyobb néphez tartozni.

Annyira haragszik a »katonai államra«, hogy annak hatalmi eszközeit csak anachronistikus hiúságnak tartja.

Most nem a nagyobb számú, hanem a jobban fölszerelt és jobb pénzügyi helyzetben élő nép a hatalmasabb, mondja általánosítón, de nem mérlegeli azt, hogy a neomalthusianista nép még nem okvetlenül a jobban fölszerelt és hogy a számbeli kisebbséget csak nagyon is viszonylagos határok között lehet hatalmi vagy épen katonai téren ellensúlyozni.

Lehetetlen azonban, hogy szerző is ne érezze némileg, hogy nemzeti, s hatalmi szempontból előbb-utóbb nagy bajok forrása lesz a születési szám folytonos csökkenése. Kiténik ez abból, hogy ezekkel a kétségtelenül sejtett bajokkal szemben – nem oszlatja el ugyan komoly érvekkel az aggodalmakat, hanem inkább – vigasztalni próbál, a mikor azt mondja: kétségtelen, hogy ha a születési szám állandóan csökkenne akkor utoljára nem maradna sem katona, sem védeni való polgár. Ennyire azonban nem jut a dolog, mert a hol táplálék lesz – úgymond lakonikusan, – lesz ember is.

Inkább megígéri tehát a neomalthusianista szerző, hogy a neomalthusianismus állami, nemzeti stb. szempontból semmiféle bajjal nem fog járni, mint semhogya azt komolyan valószínűsítene. Itt mintegy érezzük, hogy úgy bánik velünk a szerző, mint valamely gyermek-patiensével: csak vegyük be az előírt orvosságot. Még csodálatosabban végez az u. n. sárga veszélylyel. Még azt is el akarná hitetni velünk a szerző, hogy a neomalthusianismus a sárga veszedelmet nem súlyosbítja, hanem ellenkezőleg, még az ellen is használ, mert a most kezdődő érdekharcban nekünk a saját »jobb minőségünk által kell győznünk«, az által, hogy mi magasabb fejlettségi fokon álljunk, amíg »az ő ösztönzőjük csupán a nagy szám és az éhség«. Ehez a dialektikus phrasishoz hozzáteszi még, mintegy vigasztalásképen, hogy minél jobban behatolunk majd az országaikba, annál jobban átveszik majd ők is tőlünk magasabb igényeinket s eltanulják a gyermekszám korlátozását. (Hol marad azonban akkor a mi magasabb fejlettségi fokunk?) Egyébként a kínaiakkal való összekeveredésből olyan faj származnék szerző szerint, a mely mindkettőnk ideáljainak megfelelne. (!)

A régi Róma népesedési viszonyairól szólván, tagadja a neomalthusista szerző, hogy a születési szám csökkenése ott bajt okozott volna, sőt még nagyobb lett volna ott a kizsákmányolás akkor, ha több gyermekük lett volna az uralkodó osztályoknak. Kétségtelenül erős tévedésben van itt a szerző, mely abból származik, hogy a gyermekszámkorlátozást minden nép-nél hasznosnak akarja föltüntetni, pedig kétségtelen, hogy a régi Róma bukásának egyik főoka az volt, hogy a tulajdonképeni latin népség csak kis hányadát tette a birodalom lakosságának. Ezért tartotta szükségesnek minden római államférfiú a római faj erős szaporodását, mely törekvést nem lehet csak úgy egyszerűen elhibázottnak mondani – az íróasztal mellől 2000 év múltán.

Kedvezően ítéli meg a francia viszonyokat s kedvező következményeit látja ott a gyermekszám korlátozásának, csak az a kár – úgymond – hogy a francziák a félúton állanak meg s csak a férfitől teszik függővé a gyermekszám meghatározását s nem a nőtől is. A répopulateurök szerinte egyszerűen katonai szempontból indáinak ki. A kétségbeesett erőlködésnek, melyet a törvényhozás a nagyobb szaporodás előidézése végett fejt ki, semmi eredményük, sőt komikusan hatnak. Nagyot haladt ellenben a gyermekek gondozása.

A neomalthusianismus klasszikus országa ez idő szerint Australia, úgy hogy a fehér lakosság születési aránya itt már 1891-1900 között rendkívüli módon csökkent. E rendkívüli születéscsökkenés okául az 1903-ban kiküldött Royal Commission a nemi óvászerek kiterjedt használatát állapította meg. Megemlíti szerző, hogy a születési szám csökkenése daczára a házasságok aránya úgy Franciaországban, mint Australiában nőtt. Ez a dolog természetében is rejlik, mert az újmalthusianismus elsősorban a magtalan, vagy kevés gyermekű házasságokban nyilvánul. Ilyen házasságokat pedig az átlagos emberi előrelátás mellett nagyobb számban, köthet a társadalom, mint olyanokat, amelyekben előreláthatólag több gyermeket kell eltartani.

Erősen dicséri szerző az újmalthusianismus kedvező hatásait a socialis téren s azt mondja, hogy mindenütt, ahol az a neomalthusianismus nagyobb haladást tett, sikerűit jobb munka-

föltételeket és méltányosabb munkaidőt kivívni. Francziországban és Ausztráliában van is a legrövidebb munkaidő.

Áttérve a népek emelkedésének és hanyatlásának kérdésére, erről a fajnemesítés szemüvegén köröszül cseveg a szerző. Szerinte népek hanyatlásáról tulajdonképpen nem is lehet beszélni, s ha beszélnek is arról, az főleg onnan van, hogy katonai szempontból fogják föl a dolgot. Pedig sokszor az a nép a legboldogabb, amely magárahagyatva egyedül a maga boldogságának élhet. Itt is kitetszik tehát, mily kevés érzéke van a nemzeti erő tekinteteivel szemben s nem gondolja meg, hogy a népek folytonos gazdasági és politikai versengése között a »maga boldogságának élés« nem létezik. Hogy azonban, mégis sejti a szerző úgy magában, hogy az a nemzeti hatalom szempontja mégsem olyan quantité négligeable, mint a hogy elhithetni szeretné olvasóival, kitetszik abból, hogy elismeri annak a lehetőségét, hogy egy magas fejlettségű és műveltségű népet a durva túlerő leigáz. Ennek a lehetőségnek megengedésével azután halomra dől minden érve és okoskodása azzal az igazsággal szemben, hogy minél kisebb valamely nemzet, annál inkább öngyilkos politika reánézve saját szaporodásának elszigetelt megakasztása. Hiába ér el talán ezáltal socialis vagy gazdasági előnyöket az illető neomalthusianista nép, mert az erősebben szaporodó, éhesebb, hatalmasabb vetélytársak az első kínálkozó alkalommal el fogják azt ragadni tőle. Édes kis vigasztalás az, amit a neomalthusista szerző ezzel szemben megkoczkáztat, hogy t. i. végűi megeshetik az is, hogy a magas fejlettségű leigázott nép, a győztes népesebb nemzetre kedvező hatást gyakorolhat. Ily kedvező hatást gyakorolhat a bárány is a farkasra, melynek éhségét csillapíthatta húsával, de ez kevés vigasztalás a bárányra nézve.

Legnagyobb tévedésekre az ragadja el a szerzőt, amikor Politikai térre kalandoz el, és minden nemzeti szempontot a militarismussal azonosít. Így aztán teljesen önkényes következtetés útján a naivitásig gyöngé érvekkkel igyekszik a neomalthusianismusként üdvözítő voltát, – tekintet nélkül annak írelativus természetére, – mindenütt bizonyítani. Magyarazatát ennek abban találhatjuk, hogy szerző idealista orvosi álláspontból nézi a világot. Előtte az emberi faj megjavítása a főszem-

pont. Ennek pedig szerinte az eszköze a gyermekszám korlátozása. A művelődésre a legjótékonyabb hatással van az embernél a tudatos nemi kiválasztás. Ha aztán – úgymond – a faj folyton kiválóbb lesz, a nép sem fog ily értelemben hanyatlani. Elfelejteti azonban azt az alapvető körülményt, hogy ez a tudatos nemi kiválasztás is csak akkor teremheti meg a gyümölcsseit, hogyha az illető nemzetnek, népnek erőviszonyai, hatalma hosszú korszakokon át elegendők arra, hogy más népek és fajok ellenséges törekvéseivel szemben megakadályozni bírják saját fejlődésének megghiúsítását. Enélkül a nemzeti illetve faji erőviszonyokhoz fűződő alapzat nélkül a fajnemesítő fejlődés csak az elméletben valósulhat meg, de nem az életben, ahol végeredményben minden társadalmi haladás az erre kedvező erőviszonyok érvényesülésének az eredménye is.

Sokkal helyesebb nyomon jár a szerző ottan, a hol a jelenlegi socialis állapotok visszásságának legközelebbi okait keresi, mint ott, a hol a népesedés menetében követendő irányt egyféleképpen akarja a különböző viszonyokra tekintet nélkül kijelölni. Itt helyesen mutat rá a társadalmi zsúfoltság káros voltára s arra, hogy ennek előidőzésében nem lehet a capitalismust vádolni egyedül, hanem hogy főleg az erős szaporodásnak a következménye az. Itt is egyoldalúan általánosít azonban. Nem beszél a különböző országok különböző helyzeteiről. Egyszerűen kategorikus kijelentéseket tesz, pedig a nyugoti sűrűnépességű nagyipari országokkal szemben a fejletlenebb gazdasági viszonyok között élő s kevésbé zsúfolt lakosságú egyéb államoknál egészen más lehet a kívánatos népesedésbeli fejlődés, mert tagadhatatlan tény, hogy a közgazdaság minden ágának arányos kifejlesztése bizonyos nagyobb sűrűségű népességet föltételez. Szerző azonban elsősorban a nyugati industrialis államok társadalmára gondol, hiszen ő maga is a sűrűen lakott Hollandiának fia.

Leghelyesebben kétségtelenül ottan lát a szóban forgó új-malthusista könyv írója, a hol szorosán vett orvosi, hygieniai vagy biológiai kérdésekről van szó. Igaz, hogy aztán igen sokszor nem is lát tovább e szempontoknál. Így kétségtelenül helyes a termékenység tárgyában kifejezett álláspontja. Kétféle értelemben használják, – úgymond – a termékenység kifejezését: jelölik vele egyrészt a gyermekszám nagyságát, másrészt pedig a po-

tentialis erőt a gyermeknemzésben. A kisebb születési szám csak akkor jelentené a nemzési erő csökkenését, ha nem származnék a fogamzás tudatos megakadályozásából. Már pedig a legjobban és az élet részletes eseteiben az orvosok tudják azt, hogy az utóbbi eset forog fönn. Egyes idealisták arról ábrándoznak, hogy a szellemi evolutio következtében a termékenység magától csökkenni fog. Erre ugyan várhatunk, mert egy egészséges nő mindenkor lesz abban a mértékben termékeny, hogy évente egy gyermeket hozzon a világra. A népesedésben való helyes mérték betartásának s ennek útján a fajnemesítésnek a legfőbb eszköze tehát a szaporodásban való előrelátás.

Míg a munka első két része az újmalthusianizmusnak az egyén és az összesség szempontjából való helyes voltát fejtegeti s ezen az alapon agitál annak terjesztése mellett, addig a harmadik rész annak az emberi evolutio tekintetében való kedvező voltát igyekszik kimutatni vonatkozásban a WEISMANN, DARWIN és LAMARCK-féle tanokkal s végül magának MAL-raus-nak tanaival.

A WEISMANN-féle elmélettel szemben, illetve némi részben azzal egyetértőleg fejtegeti, hogy a csiraplasma hygieniája s az emberi evolutio szempontjából is a leghatalmasabb tényező a szaporodásban való előrelátás. Erősen szembeszáll itt SGHALLMAYER tanával*) mely azt mondja, hogy az újmalthusianizmus fájdalom nélküli öngyilkosságot tanácsol a népnek, mert az ilyen népet biztosan túlszárnyalják atöbbieik. SCHALLMAYER tanát egyszerűen militarista elméletnek nevezi. Bármily egyoldalú legyen is azonban SCHALLMAYER fölfogása, kétségtelen, hogy érzéke és tudása összehasonlíthatatlanul erősebb a nemzeti és faji szempontok tekintetében a RUTGERS-énél.

A DARWIN-féle kiválasztási elmélettel foglalkozván, azt hangsúlyozza, hogy a mesterséges kiválasztás magasabban áll a természetinél. Épen azért akarjuk a selectio természeti törvényeit ismerni, mert nem akarjuk a kiválasztást egyedül a természetre bízni, hanem azt saját céljainkra kívánjuk alkalmazni. Rámutat továbbá arra, hogy az emberiség fejlődése tekintetében maga DARWIN is egyik fő mozzanatnak tekintette a létért való harcz útján történő selectiót, de nem az egyedülnek, s hogy elismer annál fontosabb momentumokat is az ember magasabb voltából kifolyólag.

*) Vererbung und Auslese im Lebenslauf der Völker.

A LAMARCK-féle elmélettel szemben következtetése természetesen ugyanaz, hogy t. i. a neomalthusianizmus útjai a leg-helyesebbek abból a szempontból is, hogy minden későbbi nemzedék jobb környezetben nőjön föl. Így aztán arra nézve, hogy az emberiség a maga evolúciójában a physiologiai optimumot tarthassa mindig szem előtt s azt el is érje a lehetőség szerint, – a neomalthusianizmus a leghatalmasabb eszköz.

Függelékül MALTHUS tanával foglalkozik, s ha a tárgyalási mód tudományos színvonalát s a bonczolás logikáját tekintjük, a munkának ez a része a legsikerültebb. MALTHUS jelentőségének, és világnézetének oly átértéséről tesz ez a rész tanúságot, melylyel MALTHUS-nak kevés bírálójánál találkozunk. Különösen sikerült a MAALTHUS-féle (a szaporodási képesség és a tápszerszaporíthatás közötti) divergenciának kilencz tétel alakjában való kifejtése. Úgyszintén teljes joggal mutat rá arra is, hogy az erkölcsi megtartóztatástól a legkevésbé sem várhatjuk a MALTHUS által reárott föladat teljesítését.

Ennyit a RUTGERS-féle könyvről. Terjedelmes ismertetése azért látszott czélszerűnek, mert ezzel együtt a neomalthusianizmus gondolatvilágát tipusos és legújabb formájában tárhattam föl. Ott a legerősebb a neomalthusianizmus, a hol az egyének, a családnak legközbötlenebb érdekeit, gazdasági javát, kényelmét, hygieniáját tartja szem előtt. Minél inkább haladunk az egyéntől a köz felé, annál viszonylagosabb tanainak az értéke. S hogy ez így van, az nagyon is természetes. Nagyon is viszonylagos kérdés az, hogy a köznek mily népesedési irány válik a javára a legjobban. A legnagyobb fölületesség és könnyelműség egy ily relativus kérdésre föltétlen biztossággal felelni, akár úgy, hogy a minél erősebb, – akár úgy, hogy a minél gyöngébb szaporodás a helyes irány.

Az őszinte, a logikus, a becsületos, a közérdeket igazán megszívlelő válasz csak az lehet, hogy a mindenkori viszonyokhoz mért helyes népesedéssébeli fejlődés a kívánatos. Tehát a kellő mérték fogalma lép itt előtérbe, az ellentéte a nem kellőnek, a helytelennek, a túlságosnak.

Ez a kellő mérték fogalma pedig ismeretlen a neomalthusianizmusban, mert nincsen annak semmi biztosítéka. Kiszolgáltatni pedig az emberiséget egy kellő biztosíték nélkül való olyan újításnak, mely fejlődési tömegbeli viszonyait, az egyes nem-

zeteknek és fajoknak egymáshoz való számbeli arányát gyökeresen megváltoztatja, – a nélkül, hogy e változások nagyságát előre csak sejtethnők, kiszámíthatnók is, – alig lehetséges elfogulatlan előrelátással.

Mi most már a neomalthusianismusnak a szabályozója, mi adja meg annak azt a mértéket, a melyet a szaporodás arányánál betartani fog? Nem egyéb mint az egyén önzése, a mely egyedül saját családján belül enged – nem az altrismusnak, hanem csupán a családi önzésnek. Mindannak azonban, a mi kívül esik a család körén, – ez az önzés bevehetetlen bástyaként szegül ellen. Ha a közszempont helyezkedik ekként szembe az egyénivel s a mi ezzel egybeforrott a családival, – az egyén csakis az utóbbiakat követi. Vagyis hiába követeli a köz, a nemzet, a társadalom érdeke, hogy több gyermeke legyen: ő azért mégis korlátozni fogja gyermekeinek a számát, ha önző, főleg gazdasági érdekeinek ez felel meg.*)

A meddig tehát a népesedés terén az átlagos egyéni illetve családi önző érdekek a közérdekkel is egybeesnek, addig ajánlható a neomalthusianismus a társadalom népesedési rendszeréül. De csakis ott, és addig, a hol ez az érdekazonosság megvan.

Ki merné azonban állítani mindenütt ezt az érdekazonosságot? Ottan tehát, a hol érdekellentétbe kerül a népesedés terén az átlagos egyéni és családi önzés a közérdekkel, ott biztosítékra van szükség abban a tekintetben, hogy az egyéni önzés ellenében is érvényesüljön a köznek komolyan meggondolt érdeke. Erre nézve azonban a neomalthusianismus biztosítékot éppen oly kevésbé tud nyújtani, mint az egyedül a természet szeszélyeire bízott szaporodás.

A mint nem tudjuk azt, hogy mily eredményeket hoz létre a természeti szaporodás a maga korlátozatlanságában, éppen úgy kiszámíthatatlan a neomalthusianismus által létrejöheto eredmény: itt sem tudjuk, hogy mily kiszámíthatatlan népesedésben' eredményeket hoz létre a nemzés korlátozásának általánossá lett szokása. Nem tudjuk tehát, hogy hol áll meg a gyermekszámkorlátozás. Könnyű megígérniök a neomalthusia-

*) A gyermekrendszerekről bővebben lásd a Népesedés 156-190. oldal.

nistáknak a helyes középutat, de hol van erre a biztosíték a nagy tömegeknél? Az egykés vidékek példái azt mutatják, hogy sehol.

Ily közérdekű biztosítékot pedig keresnie kell előbb-utóbb az emberiségnek, mert tény az, hogy a neomalthusianismus terjed. Terjed éppen úgy tudatos értelmi alakjában, mint a gyermekrendszerek elmélet nélküli gyakorlataiban. A jelenség egy és ugyanaz.

Mi a biztosíték abban a tekintetben, hogy a neomalthusista nemzetek pár évtized alatt nem fogynak úgy meg népesség-számban, hogy egyéb fajok hatalmi versenyét nem bírják kiállani?

A neomalthusianismus az egyéni belátástól, illetve önkénytől várja a népesedés terén nem csupán saját gazdasági s kényelmi előnyeinek megvalósítását, hanem a közérdek megvédését is. Már pedig hogyan lehet várni az egyéntől, a közérdekű magatartást a népesedésben akkor, amikor az egyén és a köz érdeke ellentétes egymással?

Nem az a hivatása az államnak, hogy egyszerűen és egyoldalúan a neomalthusianismus ügynöke legyen, hanem föladatává válik mindjobban az, hogy az egyén, a társadalom s a nemzet legnagyobb érdekeinek megvédése céljából a lehetőség szerint mindjobban és jobban vonja be közigazgatási körébe a népesedés kérdését is. Mert ne feledjük el azt, hogy a népesség nagy vagy csekély száma mindig relatívus s hogy sokkal könnyebb elnéptelenedést előidézni, mint azt túlságossá válásában megakasztani.

A neomalthusianismus nemcsak tömegek közé veti a népességszám-apasztó eszközök ismeretét, hanem agitál azoknak használata mellett. Nem veszi azonban figyelembe azt, hogy a hatás nagyon különböző lehet, a különböző népek, viszonyok stb. szerint. Ha például egy nagy, erős és erősen szaporodó nép alkalmazza azokat, valószínűleg nem fog kárára válni, sőt ha az illető társadalom tagjaiban meg van az alkalmazás módja tekintetében a kellő belátás és mérséklet, egyenesen socialis hasznára is válhatik az az illető népnek. – De ha egy kis nemzet lép minden mértéktartás nélkül a neomalthusianismus terére, – egy kis nemzet, melynek szaporodása csekély, melynek még erős a kivándorlása is, mely mű-

velődési szempontból sem áll talán teljesen azon a fokon, hogy a neomalthusianismus kétélű fegyvere a kezébe adassék, – a következmény itt csak a nemzet bukása lehet.

A neomalthusianista gyakorlatnak a közzel szemben megállapítható viszonylagos jó vagy rossz voltában rejlik az is, hogy a nemzet, társadalmi vagy faji érdekekkel különböző módon ütközhetik az össze. Sokkal inkább megengedhető tehát annak általános elterjedése, egy sűrű lakosságú, hatalmas nemzetnél, mint egy olyannál, a melynek nemzeti megszilárdulását, még saját legszorosabban vett nemzeti népességének viszonylagos számbeli megsokasodása útján kell előbb elérnie. Sokkal inkább helyén van az a németeknél, az angoloknál, mint nálunk. Míg ezeknél a nagy nemzeteknél a neomalthusianismus egyszerűen jóhatású lehet azáltal, hogy kissé könnyít a társadalom zsúfoltságán, addig nálunk erősebb elterjedésben nemzeti öngyilkossággá válhatik az.

Figyelembe veendő azután az is, hogy a tapasztalat szerint a gyermekszám korlátozása a gyakorlatban nem egyre észszerűbbé, hanem ellenkezőleg egyre túlzottabbá s a közérdeket egyre sértőbbé szokott válni. A kétgyermek-rendszerből egygyermek-rendszer lesz igen sok esetben s az egygyermek-rendszerhez szokott anyák ezt a terhet is nehezen viselik már. Itt tűnik ki, hogy mivé válhatnak az elméletben talán még kevésbé kifogásolható irányok akkor, ha a gyakorlati életben hiányzik elfajulásukkal szemben a biztosíték.

A szülés nemcsak afféle, teljesen tetszés szerinti valami, kell hogy legyen, a mint azt a neomalthusianismus föltűnteti, – mert az társadalmi kötelesség is a nő részéről. A neomalthusianismus, különösen azon az erkölcsi talajon, mely azt legmohóbban fogadja be, a gyakorlatban sokszor sokkal kevésbé teszi általánossá a nők körében a szabályozott számú »kívánt, szívesen látott gyermekek« utáni vágyat, – mint a szüléstől való föltétlen irtózás, és szabadulni akarás betegségét.

Mert bármint tiltakozzanak is a neomalthusisták az ellen, hogy rendszerüket gyermekrendszereknek nevezzék, – a gyakorlatban a legtöbb helyen két, – sőt méginkább egygyermekrendszerré válik az. Már pedig a társadalomra vonatkozóig nem a sok, sem a kevés, hanem a kellő számú gyermek^a kívánatos. Ez a kellő szám pedig lehet bizonyos időben

egyik népnél több, a másiknál kevesebb. Ennélfogva a közérdek nem abban áll, hogy sok vagy kevés, hanem hogy a kellő számú gyermeket adják meg az anyák.

És amint elismerjük azt, hogy a kellő gyermekszám közérdek s amint látjuk azokat az irányokat és állapotokat, a melyek ez ellen a közérdek ellen irányúinak, máris fölmerül az a kérdés, hogy vajjon nem tartozik-e az állami cselekvőség földadatai közé ennek a közérdeknek is a lehetőség szerint való megvédése? Azok a föliratok, melyeket egyes vármegyéink a kormányhoz, országgyűléshez intéznek az egyke okozta helyi elnéptelenedés láttán, szintén eszközöket, eljárást sürgetnek, bizonyos cselekvést várnak, nem csupán a társadalom, hanem az állam, a hatóságok részéről is az egyke terjedésével szemben. Érzik, hogy tenni kellene valamit. Ha pedig az állam valamit tesz az életben, a gyakorlatban s nem csupán szóval és papiroson, – ha nem csupán akaratát fejezi ki, hanem végre is hajtja azt, – ez már közigazgatás. Ott vagyunk tehát erről az oldalról – az elnéptelenedés veszélyének oldaláról – a népesedési közigazgatásnál. A probléma itt van, bár a megvalósulás a távol jövő zenéje még. A társadalmi tudományoknak azonban kötelességük előre foglalkozni ezzel a problémával, melyhez az emberiségnek annyi érdeke fűződik.*)

*) Ebbeli fölfogásomat fejtettem ki bővebben hasonló tárgyról írt könyvemben. (A népesedés. Budapest 1905. Politzer féle könyvk. váll.) Sajnos azonban, hogy ennek épen ez az egyik alapgondolata talált félreértésre. Az t. i., hogy mert a szaporodást önkényesen megakasztó eljárások egyre nagyobb elterjedése várható, s mert a köz érdekében való biztosíték nélkül nemcsak a szabadjára hagyott szaporodás, hanem annak az egyéni önkénytől vezetett mesterséges megakasztása is nagy mértékben érinti az összesség érdekeit, ennélfogva a társadalom jövője szempontjából a társadalomtudományok földadatahoz tartozik a népesedés közérdekű irányításának eszméjével és lehetőségeivel foglalkozni.

A történelmi materializmus mint történelem- bölcészeti kérdés.

Írta: DÉKÁNY ISTVÁN.

Amidőn történelmi materializmusról van szó, nem is igen gondolunk arra, hogy két igen-igen különböző szempontból fogjuk föl. Él ez elmélet először is emberek ajkán, vagy azért mert különösen fontosnak tartják jövőnk alakulására nézve, vagy egyszerűen azért, mert érdekes egy elméletnek tartják. És akik különböző érdekes dolgok szemlélésében kedvüket lelik, többé-kevésbé elmés megjegyzéseiket nem titkolják el a történelmi materializmust illetőleg sem. De sokan feledik, hogy a történelmi materializmus lényegében egészen más kérdés. Külsőleg socialis politikának szokták tekinteni. így nem tagadhatók azon súlyos ellenvetések, melyek özönével árasztják el érvényességét. Ámde feledik, hogy mielőtt érvényét vizsgálónk, előbb pontos ismeretere van szükségünk. Amidőn érvényességét vizsgáljuk, mai szerepéből indulunk ki, midőn ismeretere törekszünk, kapcsolatba hozzuk egyrészt azzal a korrallal, melyben keletkezett, másrészt azokkal a problémákkal, amelyekkel szoros kapcsolatban áll. Ezek nélkül elvágjuk természetes környezetétől, mely csak zavart szül, és a problémák áttekintését homályossá teszi. Környezetével együtt vizsgálva sok vonatkozása világossá teszi, hogy itt lényegében történelembölcseleti kérdés forog szóban. Ha mint ilyen tárgyilagosan vizsgáljuk, egyedül a tudományban játszott szerepének ismeretere törekedve, úgy magától föltárúi előttünk gépies bírálatának ezernyi gyöngéje, kicsiny tévedései.

Pedig ép történelemírók szoktak vele szemben történelmi módszer nélkül eljárni. A történelmi materializmus új történelmet hirdet, ezzel szemben sokan védik a régit, anélkül hogy jól ismernék, mi a történelem, hogyan jó létre, mik bizonyosságai,

mi ismerettana? Mint a legtöbb korszerű ismerettani gondolkodó, a nagy alapvetőhöz, KANT-hoz fordul felvilágosításért. De tapasztalni fogják, KANT-ot más érdekelte, ő nem kérdezte mi a történelem, hanem azt, hogyan lehetséges természettudomány. A hatalmas Kritikában erre adta meg a feleletet. Azóta nagy eszméi kétszer is új életre keltek, s a természettudományok is, legalább gyakorlatilag, lehetőségességüket fényesen bebizonyították, a XIX. század versenyzett nagy természettudományi fölfedezésekben. De a történelem is. Míg amott a kísérletezés járta, addig itt – a források átkutatása, a történelemtudós ép oly fáradhatatlan volt, mint a természettudós. Ámde míg itt szigorú vizsgálat alá vették eljárásuk alapelveit, és pedig oly sikerrel, hogy ennek következtében a természettudományi megismerésmód mindenüvé elhatolt, a logikákat épúgy előzönlötték a saját módszerüket igazoló példák és elméletek, mint amennyire a művelt emberiség széles köreiben otthonos sőt divatos lett a természettudományi fölfogásmód, addig a történelem ezzel szemben semmit sem tett. Itt egyre csak kutattak tovább, mit sem törődve eljárásuk helyességével, a történelem ismerettanának kérdéseivel.

Pedig megboszulta magát. Így történt ugyanis, hogy az emberek kezdtek kételkedni abban, hogy a természettudományi megismerésmódon kívül más mód is létezik. Ezalatt a történelem egyre várta a maga KANT-ját, aki fölvesse és megoldja, hogyan lehetséges már most a történettudomány? Míg a történelmi skepticismus kora a tudományban egyre több veszélyvel fenyegetett, és a történelem kutatók közönbössége egyre hatalmas maradt, addig egy csomó új elmélet tűnt föl. Akik ismeretannal foglalkoztak, egy RICKERT, egy SÍMMEL, amaz freiburgi, emez berlini tanár, vagy módszertannal, mint RERNHEIM, vagy SEIGNOBOS, emez párizsi, amaz greifswaldi tanár, nem hagyhatták szó nélkül az egyoldalú fölfogást. De amit tettek, mind csak a legeslegutolsó évek eredményei. Új, friss és heves vita indult meg, de a szakemberek zöme mozdulatlan maradt. Ez orthodox történelemírók a régi kerékvágásban, a begyakorlott módszerekkel haladnak tovább. Hasonlóképp keveset törődnek ismerettani, történelembölcseleti kérdésekkel a d i l e t t á n s naturalista történelemírók, akik ha nem is sokat kutatnak, de ajkukra vesznek történelembölcseleti szólamokat, gya-

nútlanul. Legfőbb meggyőződésük az, hogy minden történelem írás igaz, hogy fáradságos, de roppant könnyű egy föladat, egyszerűen csak le kell írni ami volt, úgy amint volt. Történelem és történet voltaképp nem is különbözik egymástól. – Roppant kevesen vannak azok, akik egyszersmind értik eljárásuk alapelveit is (pl. SEIGNOBOS), akik érzik, hogy helyes módszer nélkül legjobb akarat mellett is téves eredményhez jutunk. De valamennyinek föltűnik, hogy módszerüket újabban – nem ismerik el; pedig ők hisznek benne. Akad egy-egy történelmi materialista, vagy egy LAMPRECHT, aki homlokegyenest ellenkező eljárást követ, és a művelt emberiségnek széles köreit nyerik meg fölfogásmódjuk számára. Hatnak, öntudatlanul természettudományi elveknek hódol még egy-egy – történelemíró is. A tények történelmi fölfogása háttérbe szorul. Az ismeretani fejlődés e korszakában született meg és lett nagygyá a történelmi materializmus elmélete, a történelembölcseleti decadentia a történelmi skepticismus és a természettudományi módszer nagy térfoglalásának a k órában.

Az ellentét elviselhetetlenné vált; ekkor válik a történelem kérdésének kiváló fontossága tudatossá. Mi a történelem? Vegyünk egy példát. Berlinben járunk, a muzeumok látogatása foglal el, amidőn az izzó nap rábír, hogy a hűvös *Pergamon Museum* alatt keressünk menedéket. Bizonyára eleve tudjuk, hogy ott egy kiásott templom van fölállítva, a görög ásatások értékes eredményeivel. Felötlik, hogy egy dombormű-rengeteg gyönyörűen van összeállítva. Sok alkatrésze ugyan hiányzik, összetörött, elporladt, vagy valamely barbár betörés fosztotta meg a templomot értékesebb szobraitól. És íme mégis összhangzó egészét látunk magunk előtt. A műremeket rekonstruálták. Sajátságos egy eljárás, roppant nehéz, valóban művészet. Habár bizonyára nagyon különbözik a művészi alkotástól, mert itt a művész képzelete teljesen meg volt kötve, teljesen alkalmazkodni kellett a fölásott töredékek előző összhangjához, mégis bizonyos teremtés nyilvánul benne a hiányzó részek kiegészítésében. Ismeretani gondolatokat szövő utas kevés akad. Aligha ötlött föl az, hogy a *Pergamon Museum* műemlékeinek összeállítása ép oly lelki funkciót, ugyanoly eljárást követelt a művésztől, mint aminő a tör-

i én elemírőé. A történelemíró is ás, kutat források után, ő is számtalan töredéket kap, neki is helyre kell állítani azok összhangját, képzelete is megvan kötve az ismert források által. Ő is reconstniál, és amennyiben ebben része van művészi alkotásnak, annyiban mondhatjuk ma is a történelemírást művészetnek. De másrészt élesen el is tér tőle, mert ama sajátos lelki funkció érdekes keverékét mutatja az alkotásnak, de másfelől a hűséges alkalmazkodásnak is. Akik a történelmi materialismus módszertanát eddig bírálták, támadták ez utolsó nevében és figyelmen kívül hagyták az utolsót.

Mi a reconstitció lényege? Nyilván az összhang felkutatása s létesítése kiegészítés által. Hogyan történik ez? Most jövünk kérdésünk legnehezebb problémájához: a történelemíróhoz. Eddig mindig a történetet vizsgálták s nem azt, hogyan lesz belőle írott, tudományos mű: történelem (Geschichtswissenschaft.), mindig azt, hogyan lett a múlt, a történet, s nem azt, hogyan lép a történet, a múlt tudatunkba, hogyan alakú át a történelemíró elméjében, hogyan lesz történelemmé? Nyelvünk e fontos különbségtételt is megengedi, sem a Geschichte, l'histoire, story, history nem fejezheti ki, hogy a szemünk előtt is lejátszódó történeti folyamatok tudományos leírása eme folyamatoktól lényegesen különbözik, sőt különbözniük kell ismerettani okokból. Nálunk SCHWARCZ GYULA írásaiban láttam először, de a német tudomány újabban a »Geschichtswissenschaft« fölvételével szintén gondosan elkülöníti, habár többen tiltakoztak ellene, épen a történelemírók közül. Ép szakemberek előtt maradhatott e fontos különbség rejtve?

Ha történelmi műveket vizsgálunk, szembe tűnik egy csomó fogalom, mely a legsajátosabban eltérő jelenségkomplexumokra egyformán, alkalmaztatik. Hallunk pl. francia vagy angol forradalomról, de a legnagyobb zavarba ejthetünk bármely szakembert is, ha a »forradalom« mivolta után kérdezősködnénk. Újabban természettudósok szelíd mosolygással tekintenek a »történelmi fogalmak« zavarára, az ő fogalmaik tudományos használatuk előtt pontosan meg vannak állapítva. S némi rosszakarattal hozzá is tehetnék, hogy tényleg a legkülömbözőbb jelenségeket nevezték »forradalomnak.« SEELEY*)

*) Id. Life and times of Stein I. k. II. rész 2. fej. (3 köt. 1880.)

a XVIII. sz. végéről egész sereg oly mozgalmat mutat ki cambridge-i hallgatóinak forradalom gyanánt, melyet mi távolról sem tekintünk annak. E sajátságos zavarról szól SEIGNOBOS*) is: L'histoire est une science encore si rudimentaire (si même on peut sans dérision l'appeler une science), qu'elle n'a pas de vocabulaire technique. Pour désigner les phénomènes politiques, les historiens ont emprunté au vocabulaire des juristes ou des philosophes des termes abstraits qui sont entrés dans la langue historique. Ces termes ne recouvrent que des notions vagues, notre ignorance de la nature intime des phénomènes politiques ne nous permet pas encore d'en acquérir d'autres; mais ils les déguisent sous une apparence de précision technique. A történelemírót tudományos nevelése viszi bele s éppen ennek kritikátlanságát, sőt öntudatlan voltát vonták újabban kétségbe jogosultsága szempontjából, pedig a tudatosság a cselekvés célszerűsége szempontjából nem szükségszerű követelmény. Mindenesetre azonban legelső eszköz gyanánt fordulunk hozzá, amint az addigi eljárás nem vezet célhoz. S amint a történelmi materialismus föllép tudatosan, sőt rikító formában egy történelembölcseleti elvvel, sokan bírálván, czáfolván a régi nevében, feledik, hogy itt egy módszertani tekintetben kiváló haladásról van szó.

Igaz, hogy későbbi normativus fölvételével szint abba a hibába esik, amely a régi módszernek fő hiánya, szintén heterogeneus jelenségcsoportokat nevez »osztályharc« néven, mint a történelem, melyben forradalom, szabadságharc, vallás- és polgárháború, fölkelés, zendülés a legsajátságosabb keverékben követték egymást. Mért maradt tehát eljárásuk öntudatlan volta és fontos különbségek föl nem vétele ismeretlenül maguk a történelemírók előtt? Mert eljárásuk teljesen megfelelt céljuknak, avagy céljukat nem tűzték messzebb, mint ameddig régi eljárásuk annak elérésére elegendő volt. Midőn eljárásuk elégtelenné vált, akkor lettek figyelmessé a történelem ismeretánára, akkor jutottak ama különbség fölvételéhez is, hogy a történelem fogalmában bent van az, amit addig ki-

*) Histoire politique de l'Europe contemporaine. 5. kiad. 1908. X. 1.

küszöböltek; a történelem író sajátos egyéniségével; ez pedig annyit jelent, nem a forrásoktól egyedül függnék az »adat«-ok, hanem a történelemírótól, sajátos értékelésétől is. A történeti anyagot vizsgálták s rejtve maradt, hogy sohasem volt szándékukban a kútforrásokat mind en tekintetben megfigyelni, s mivel az adattá értékelés a történelemíró egyéniségéből magyarázható meg, fogalmainak fejlettségéből, ismereteinek köréből stb., úgy a »történelmek« lényegesen különböztek egymástól, egy MACAULAY-t, GREEN-t, RANKE-t, MOMMSEN-t Vagy LAMPRECHT-et műveik alapján könnyedén elválaszthatjuk, műveikben letéve lévén egész szellemük. Minden történelemíró, habár öntudatlan is, fontosságuk szerint, vizsgálat alatt közbötlelenül elválasztja, át alakítja a történeti tényeket. Végső eredményében célja: a tények chaotikus halmazából, a történeti egyedek, unicumok végtelen tömegéből tudományos (s nem paedagogiai szempontok által vezérelt) egyszerűsítést létrehozni. Minden történelemíró megtette, de öntudatlanul. Amidőn a történelmi materialismus föllépett, tudatosan, a gazdasági jelenségek nyomán eszközendő egyszerűsítés elvével, a történelemírók kötelességüknek hitték ez ellen tiltakozni, »a tudomány nevében,« a »szakszerű ismeretek« érdekében (mint HORNYÁNSZKY dolgozatában.)

Sőt »semmitmondó chablon«-nak vélték s dogmatismusnak ítélték a történelmi materialismus dogmáját, de vele szemben nem tettek mást, mint hasonlóképp dogmát állítottak föl, csak-hogy régibbet. A XVIII. század végén ugyanis több történelem-philosophia keletkezett, melyek hatása történelemírók művein még ma is észrevehető. Valamennyiök egy közös kiemelkedő vonást hordanak magukon, azt, hogy érdeklődésük kivált a ζ állam felé irányú. KANT történelembölcseleti műve (1784.) szerint: »az állam volt az, mely lehetségessé tette a világtörténet egészben véve szabályos menetét. . .« sőt még jóval később HEGEL is az államot tekinté »a szellem legtökéletesebb megvalósulásának,«*) ugyanígy FICHTE és mások is. Minden tehát, ami az állammal állott kapcsolatban (közigazgatás,

*) Id. Vorlesungen über die Philosophie der Geschichte. Brunstád kiadása 1907. 95. 1.

adózás, törvényhozás, parlamenti élet, külpolitika stb.), ennek révén rendkívül fontossá vált a történelemben. Ha az akkor keletkezett történelmi műveket vizsgáljuk, valamennyit e történelembölcselettől áthatva látjuk. Kivált RANKE, aki e szempontból kiválóan vizsgálta a történetet, de a rankiánusok is, SYBEL, WAITZ, az egyént is csak annyiban vizsgálta, amennyiben az állammal kapcsolatban állott, tehát mint «polgárt» (ki esetleg kérvényt nyújt be, néha választ, mindig adózik, törvénykezik, avagy a törvényeknek alá van vetve.) De hová lett a társadalom? A gazdaság? A művelődés egyes ágainak fejlődése, művészet? Ezeket is csak annyiban tárgyalja, amennyiben kapcsolatban áll az állammal? Itt ama történelmi művekben vázlatok vagy üres lapok állnak. Az ember nem mint polgár fejlődik, hanem mint ember, azért az egyéni fejlődést hiába keressük, még oly kiváló esetben is, mint HARDENBERG.*) Egy ily nagy és kiváló műből sem lehet megérteni, hogy hogyan lett oly naggyá. Szóval a XVIII századbeli történelembölcseletet alapú vevő történelem az egyént s a társadalmat nem ismeri, mert egyszerűsítése más alapon történt. Ez, amelyet eddigelé a legkiválóbb történelemírásnak tekintünk, »az összetett történeti és sociologiai kérdésekben a primitivismust teremti meg, mely mindenáron egyszerűt, sőt egyest akar adni a természeténél fogva összetett és többszerű helyett.« (HORNYÁNSZKY a 202. l-on.) Ezt a »mindenáron egyszerűt« maga a történelem, tudománya természetéből kiindulólág tűzi ki magának, s épúgy a történelmi materializmus elvei nyomán induló történelemírás lényege, mint másé. Amidőn pedig az állam helyett a gazdasági társadalom lép a történelem tudatába, e tudomány történetében kétségtelen oly fejlődés indul meg, melyet alapelvében magasabb foknak jelölhetünk. A történelem nagyobb történeti anyag birtokába jut; kutatási köre sokkal inkább ment formák folytonos vizsgálatától. Maga a társadalom lép ezzel a történelem terére, a jelenségek érthetőbbekké lesznek. Ez az a »némi igazság«, amit HORNYÁNSZKY említ, mint a történelmi materializmus lényeges elemét.

*) Hard. u. die preussische Geschichte. 1793-1813. RANKÉ-től. 3 köt.

A gazdasági társadalom ezernyi mozgalma a megismerés szempontjából szintén egyszerűsítésre szorul. Az egyirányú és homogénes törekvések adják a társadalmi »osztály-«ok törekvéseit (harczait). Ebből áll a történelem, (MARX ugyan mást vélt kifejezhetni, de figyelmes szemlélete írásainak világossá teszi, hogy a megismerés volt előtte a fő, ő professornak készült, és e jellegét sohasem veté le teljesen), ebből áll a történelmi materialismus egyszerűsítése, de aki ebben mást, valami valósággal létezőt gondol s nem a megismerés számára alkotott fogalmat, fogalmi realismusban leledzik. Alapelvben azonban a történelem fogalma szükségessé teszi az azonos törekvések együvé foglalását, esetleg mint osztályharczot is. Gyakorlati kivihetőség szempontja egyedül az, melyből kifogásolható. Vajjon valamennyi törekvés együvé foglalható-e egy-egy osztályharcz fogalmába, kérdéses, mindenesetre azonban alapelve módszertanilag kétségtelen követelmény. Ha tehát osztályok fölvétele lehetséges, annyit tesz-e ez, hogy egyszersmind osztályellentétek, egymást kizáró eltérések fölvétele is lehetséges? Mindenesetre roppant kétséges; hasonlókép az is, hogy egyáltalán osztályozható-e a társadalom. Egy másik nehézség is merült fel. Ha föltesszük, hogy elvonultan él egy egyén, mint DESCARTES, avagy más, aki nem küzd társadalmi mozgalmakban s nem sok kapcsolata van valamely állammal, úgy ő – talán később fölismerik, hátrahagyott művei értékét, hatalmas gondolatait s nagy mozgalmat idéz elő – mindamelltt a történelmi materialista, avagy állampolgári történelem számára nem létezett, nem élt s így később, bár ismeretlen erő gyanánt, mégis föllép a történelemben. Ily irracionális eredmény csak úgy lehetséges, hogy mind a két történelembölcseletben nagy hiányok rejlenek. Ez egyszersmind világossá teszi egyszerűsítésök alaptermészetét: mind a történelmi materialista, mind az állampolgári történelem el iminálja az egyént. Mért? az egyéniség a maga ezernyi változatával, végtelen összetettségével rendkívül nehezen közelíthető meg a történelmi megismerés számára. A történet individuális anyaga, unicum-complexuma rendkívüli, s amennyiben történetben – ismervén alapfölfogása lényegét – ismétlődést föl nem vehetünk s ily értelemben minden unicum, az unicalis fölfogás rendkívüli nehézségeinek természetes sejtelve mind a két történelmi fölfogást az

egyéniség (emberek, korok, népek, mozgalmak egyéni voltának) eliminálására vitte. A renaissance kora –kicsiny időszak a világtörténetben – például szolgálhat e complicitáságra, melynek unicitás fölfogása legkiválóbb historikusát: BURCKHARDOT is arra ösztönzé, hogy csak » kísérlet «-nek nevezze páratlan művét. Ily rendkívüli nehézségek leküzdésére sem az állampolgári, sem a materialista történelem nem vállalkozik, foglalkozik, ami az egyéneket közös akcióra bírja (gazdaság), és amennyiben közös vonások fölvételében egymással osztoznak (mint egy-egy »osztály« tagjai). Ebből a szempontból bizonyos távolodást jelent a történelmi fölfogásmódtól, amelyet egyedül keletkezése vázolt körülményei tesznek érthetővé, de egyszersmind az sem tagadható, hogy a történet fölfogására ezzel egészen új és termékeny perspectiva tárul elénk: a (HORNYÁNSZKY által is kiemelt) »collectívus szempont« (mely azonban az »egyéni helyett« nem »mindenesetre fontosabb szempont a történész számára«, ha RICKERT ismeretnát jól átgondoltuk).

Egy dombormű rekonstruálása aránytalanul könnyebb, mint egy történelmi koré, mert annak harmóniája már megvolt, másrészt életteljes, de merev alakokról van szó. Minek alapján rekonstruálható korok élete? Míg tények értékelése, adatok megállapítása a történelemíró egyéniségétől függ, addig a kor életének rekonstruálása koráéval áll kapcsolatban. Mindenik kor a maga küzdelmeit akarja megismerni régebbi korokban is. Jelen korunk így a társadalmat keresi a történetben, sőt gazdasági átváltozást: ez magyarázza meg a történelmi materialismus természetét is, melyet célja is világosabbá tesz: a jelenlévők tudatára hatni azáltal, hogy föltűnteti a történet változásaiban a magáét, mint örök mozgalmat. Ez magyarázza meg, miért volt szükség a történelmi materialismus elveit először bővebben formulázni egy kiáltványban. (Das communistiche Manifestben, a forradalmak évében.) Ha megalapítója szándékait vizsgáljuk, világossá lesz, miért választották a gazdasági elvek jelképezésére a materialismus szót, s nem az oekonomismust, (amelyben utódai kétségtelen roppant erősségre akadtak volna). Akkor kezdődött a materialismus divata, a HEGEL és számos idealista bölcsészetének szükségszerű ellenhatásaként. Egy egész sereg új gondolat törekedett kiszorítani a régit, a materialismus vonzóerőt gyakorolt újdonsága révén az olvasókra,

azért választották a materialismust, hogy ezáltal népszerűségében osztozzék. Mint minden kezdő vállalkozás, hypostasál, korai általánosításokba téved, érzi a tanítványi viszonyt HEGEL-t szemben. És mindezeket a természetszerű folyamatokat még ma is régi voltuk miatt támadásokkal 'illetik, sőt többen a »múlt század közepe után beköszöntő lapos anyagiassági háborúnak (sic) előfutárja« gyanánt tüntetik föl. Minő kár, hogy MARX a saját kora embere volt! S így »sohasem emelkedett túl a naiv dogmatismus hitén.« Ha mi történelmileg fogjuk föl, nem tagadhatjuk, hogy a gazdasági fejlődés s az osztályok fontosságát küzdő állapotukban erősen kiemelve (amazt talán a történelemben, de emezt inkább a történetben szeretné) nem lép túl a homályos sejtésen. Új fogalmakat keres (ideológia) küzdök a nyelvvel; de mindebben a külső látszatot különböztessük meg jól a belső tartalomtól. A kritikusokat sok mellékes körülmény támadásokra ingerli (mást nem mond a kiemelésnél, amidőn állítja, hogy a gazdasági élet mindennek az alapja, minden más pedig csak fölé van építve, csak Überbau. Vajjon MARX meg tudja mondani, hogyan van fölé építve?) A lényeg az, hogy a módot figyelmen kívül hagyta, ez a nagy hiány az osztályküzdelenél is, mely nála a történelem egyetlen kategóriája gyanánt látszik föllépni, mely nélkül történetfölfogás nem lehetséges. Bírálói ez általános formákat is bírálat alá veszik.

Pedig MARX igen sok esetben csak HEGEL-lel együtt érthető; a hegeli fordulat itt ez: ami fontos, az – létezik. Számára a centrális hatalmas érték a proletariátus győzelme, ezzel fontossá lett minden osztályharcz, és a főntebbi formula kulcsa: »a történet-osztályharczok összege« elvének*) Minden naiv fogalomrealismus így kezdődik. Hasonló kezdő törekvés nyilvánul az »ideológia« hypostasálásában, illetőleg azon fölfogásban, mely szerint az ideológia, mint a gazdasági folyamatok járulékos jelensége lép föl. Szóval ha a történelmi materialismus MARX-féle megalapítását tekintjük, minden rámutat az elmélet kiforratlanságára, de egyszersmind nem tekinthető az elmélet mai érvényének czáfolatául. Itt egy teljesen más fogalom analysise szolgálhat kiinduló pontul. RANKE történelem-

*) Id. WINDELBAND: Die Philosophie im Beginn des XX. Jahrhunderts. Heidelberg, 1904/5. II. k. 106.

bölcseleti műveiben felöltő a fejlődés hiánya. Mindenütt »történeti mozgás« (geschichtliche Bewegung) fordul elő, mely rendkívül jellemző RANKE és számos követője fölfogásmódjára nézve. A fejlődés fogalmában bent van, hogy a fejlődő részek valami (egységes, szerves) kapcsolatban állanak egymással. Magában rejt bizonyos egységet. Ez a történeti mozgásban nincs meg. Itt egyszerű változásokat tapasztalunk az összefüggés tudata nélkül. Ezért érdekli minden a rankianusokat, itt válik érthetővé DOVE elmélete: atörténelemíró (Ranke) tárgyilagossága nem közönbösségben áll, hanem érdeklődése sokféleségében. Ez a sokféleség pedig abból ered, hogy minden, ami föltűnő (mert mozgás), a kezdő történelemírót érdekli, amint a gyermek észrevételét sem vezeti eleinte más, csak a föltűnő (mozgás). Ebből érthető RANKE ama vonása is, hogy a társadalom fejlődését nem rajzolja, mert ennek »mozgása« csak távolabbi korok összehasonlító szemlélete útján tűnik föl.

A történelembölcseleti elvek későbbi fejlődése tette csak lehetségessé, hogy a mozgás megismeréséről a fejlődésére meheszenek át. Rendkívül jellemző, hogy MARX is »történeti mozgás«-ról szól; a communisták állításai sem egyebek, mint egy szemünk előtt lejátszódó történeti mozgásnak, egy létező osztályharcz tényleges viszonyainak általános kifejezései.« Fejlődésről itt szó sincs, csak egyes » fejlődések «-ról tesz többször jellemzően említést, de átlag »a communisták mindig az összeség mozgásának érdekét képviselik« – ami ma már nem is érthető. Mozgás és fejlődés még nem különültek el, és amennyiben egy nemzedékkel később él, mint RANKE, annyiban történelembölcselete is későbbi, avagy inkább sajátos keveréke újnak és réginek, s ép ez teszi őt érdekessé a tisztán tudományos kutató előtt is. Ez vezet összes elmélete legmélyére; szó sincs arról, hogy az emberi társadalom együttesen fejlődik, részei egységet alkotnak és fejlődés az egyik téren nincs a másik szükségszerű rovására. Nála a proletariátus fejlődésének szükségszerű akadálya a bourgeoisie. Íme látjuk, mint játszik közre szükségszerűleg történeti sajátos fölfogása a tények vizsgálatánál. Osztályok nem fejlődhetnek együttesen, mert ő még egységes társadalom-fejlődést nem vesz föl, az egységes fejlődés tudata nála

még egyáltalán nincs meg. Az osztályok csak egymással szemben »mozoghatnak«, mozgásuk harc (SOMBART*) szerint: ami MARX-ot képessé tette, hogy a XIX. század társadalombölcselei között első rangra emelkedjék és HEGEL meg DARWIN mellett korának eszméire a legnagyobb befolyást gyakorolja, az volt, hogy ő a történelem-bölcselet akkori legmagasabb formáinak ismeretét egyesítette a társadalmi élet legmagasabb formáinak ismeretével.« Igen, akkor az ő elvei legmagasabbak lehettek, de ma már nem azok. – A MARX nyomán induló történelmi materializmus tehát a genetikus történelmi fölfogás korában érvényét veszítette, a múlté. A XIX. század második felének hatalmas gondolata: az egységes fejlődés eszméje lehetetlenné tette az »osztályharc« tudományos érvényét.

MARX történelem-bölcseleti érdeme nem az amit t e lt, hanem az, amire figyelmeztetett: a gazdasági jelenségek kétségtelen fontosságára a történelemben is. E mellett egy-két ki nem kristályosodott fogalma, tévedései elenyésző csekélységek, és nem vehetők komolyan. Ha pl. ő eszmei rugóknak semmi szerepet nem tulajdonít, önmagától a gazdaság nyomán minden megváltozik, akkor minek írta ő a Manifestet, és egy sereg cikket? Vagy ha ideológiája minden gazdasági kornak más, úgy kívánja, hogy mindenütt a történelemben az ő kora fölfogása döntsön? Így alaphibája a történelmi igazság hiánya. Ezek a prolegomenák a történelmi materializmus elméletéhez, a fogalmak analysiséből indulva ki, nem azok alkalmazhatóságának czáfolatából. Ha így az ő történelmét át gondoljuk, nemcsak jeles oldalait véve szemügyre, úgy nem adhatunk igazat, SOMBART-nak, hogy az utó piaci socializmus vele megszűnt. Az utópiai törekvést ő csak más t érre vitte. Alkotott a társadalom helyett fényes utópiát a jövő történelméről, mely már is a múlté.

*) Sozialismus und soziale Bewegung. 6. Aufl. 1908. 59 1.

ISMERTETÉSEK.

Közegészségügy.

Phosphorkérdés.

Épen úgy mint a beismerés a javulásnak, a megismerés a javításnak a föltétele. Míg nem ismerjük a bajokat, azokon nem is segíthetünk és amíg a viszonyokkal nem vagyunk tisztában, az orvoslás szükségességét és fontosságát sem láthatjuk be, annak eszközeit helyesen meg épen nem tudjuk megválasztani.

Ebből az elvből kiindulva a Törvényes Munkásvédelem Magyarországi Egyesülete, mely a phosphorkérdéssel állandóan foglalkozik, a hazai gyufagyárak viszonyainak az alapos megismerését tartotta első sorban szükségesnek. E fáradságos föladat megoldására nagy áldozatkészséggel vállalkozott dr. FRIEDRICH VILMOS, kinek rendkívül érdekes és tanulságos munkája (Dr. FRIEDRICH VILMOS: A phosphor okozta megbetegedések különös tekintettel amagyarországi gyufagyári viszonyokra. A Törvényes Munkásvédelem Magyarországi Egyesületek kiadványa. 4. sz. Budapest 1908. 276. oldal) nemrég hagyta el a sajtót,

Amire a munka szerzőjének vállalkoznia kellett, az nem csupán a már összegyűjtött tényekből való deductió volt, hanem egyúttal igen fáradságos, a hely színén végzett adatgyűjtés is. FRIEDRICH-nek be kellett járnia az; országban mindenfelé szétosztottan fekvő gyufagyárakat, hogy a szakember szemével saját tapasztalása alapján állapítsa meg azt, mily mértékben van nálunk a phosphornekrosis elnevezés alatt ismeretes borzasztó betegség elterjedve és e betegség keletkezése szempontjából milyenek a viszonyok hazai gyufagyárainkban.

Az anyagnak közvetlenül az életből merítésére való tekintettel méltán nagy érdeklődéssel vesszük kézhez a munkát, mely hivatva van világosságot deríteni a hazai gyufagyárakban uralkodó viszonyokra.

Sajnos, a kép, melyet a szerző tárgyilagos leírásai elénk tárnak, épenséggel nem mondható kedvezőnek. Hiszen sejtettük azt mindnyájan, hogy gyufagyáraink egészségügyi szempontból nem minták. Azt azonban, hogy ily valóban hajmeresztő állapotok uralkodnak azokban és az iparfőlügyelők ismételt észrevételei dacára türetnek, az iparfelügyelői jelentésekből nem olvashattunk ki. Az előttünk fekvő leírásokban ugyanis a legszomorúbb, hogy az óvórendszabályokat körülíró belügyminiszteri rendelet és az iparfelügyelők ismételt felszólalásai dacára a gyufagyárakban a helyzet javítására alig történik valami.

A munkából kiolvashatjuk, hogy a phosphornekrosis megelőzése végett előirt óvórendszabályokat, melyek még pontos betartás mellett sem nyújtanak a nekrosis elhárítását illetőleg teljes biztosítékot, a gyárakban u. sz. egyáltalán figyelemre nem méltatják. Ilyen körülmények között a munkásoknak majdnem több káruk van abból, hogy az államhatalom a phosphornekrosis ellen hadjáratot indít, mert a gyárosok erre való tekintettel a megbetegedett munkásoktól szabadulni igyekezhvén, azokat, ha a baj jelentkezik, elbocsájtják és magukra hagyják. A megbetegedések megelőzése helyett tehát a betegekkel való kegyetlen bánást, azoknak magukra hagyását hozza magával az ilyen kép csak félrendszabály számba menő belügyminiszteri rendelet.

Hozzájárul ehhez az is, hogy a phosphornekrosist nálunk iparegészségügyi szempontból csak betegségnek tekintik, minélfogva a betegek, bármily súlyos az állapotuk, a 20 hét letelével nem részesülnek sem orvosi gyógykezelésben, sem gyógyszerekben és táppénzt vagy betegsegélyt sem kapnak. Szerző épen ezért arra az álláspontra helyezkedik, hogy a phosphornekrosist a balesetek közé kellene sorolni, »mivel ily idült ipari mérgezés semmi egyéb, mint a szakadatlanul jelentkező és veszélyükben fokozatosan növekvő apró balesetek végeredményes kifejezője.« (230. oldal.) Nézete szerint egyébként a megbetegedett munkások a gyáros ellen indított kártérítési pert is meg kellene, hogy nyerjék, mert a fennálló szabályok oly

nagy mérvű elhanyagolása terheli a munkaadókat, hogy a baj keletkezése és az óvintézkedések elhanyagolása közti összefüggés kimutatása alig ütközhetnék nehézségbe.

Minthogy azonban a phosphornekrosistól megtámadott munkással senki sem törődik, azon ápolás és a szükséges anyagi eszközök híján, melyek legalább a beteg rendes táplálkozását tennék lehetővé, a betegség zavartalanul végezheti roncsoló munkáját.

Ami a gyufagyárak munkásanyagát, annak összetételét, a munkaidő hosszát stb. illeti, FRIEDRICH tapasztalatai teljes mértékben megerősítik azokat az adatokat, melyek már eddig is kedvezőtlen színben tüntették föl a gyufagyárak munkásviszonyait. A fiatalok munkások igen magas arányát ő is megállapítja; a 16-éven aluli munkásokra az összes gyufagyári munkások 27%-a esik és a nyári hónapokban a mezei munka, kivált az aratás idejében a 14-éven aluli munkások száma is igen jelentékeny. A munkaidő tekintetében FRIEDRICH a felnőttöket és a gyermekeket illetőleg nem talált különbséget. Hogy a munkások közt a nők arányszáma is igen magas, azt szerző is megállapítja.

A gyufagyárainkban uralkodó viszonyok kedvezőtlenessége folytán nem csodálkozhatunk azon, hogy a phosphornekrosis esetek száma Magyarországon igen nagy. A megvizsgált 10 gyárban FRIEDRICH 93 kifejlődött és 32 kezdő nekrosist állapított meg. A többi gyárra nézve hasonló arányt véve föl, körülbelül 200-ra teszi szerző a hazánkban 1900. óta előfordult megbetegedések számát. Figyelembe véve azt, hogy a phosphornekrosis azon betegségek közé tartozik, melyeket igen sokszor be nem jelentenek, sőt egyenesen eltitkolnak, szerző nézete szerint »a legnagyobb valószínűséggel föltehető, hogy a fenti szám kétszerese sem haladná túl a valóságnak megfelelő számot és minden túlzás nélkül állítható, hogy az 1900. év óta legalább is 250–300-ra tehető az előfordult phosphornekrosis-esetek számának összege« (247. oldal.)

Midőn ezt a rendkívül magas számot olvassuk, mely igaz, eddig közönségünk előtt nem volt ismeretes, önkéntelenül eszünkbe jut, hogy milyen messze vagyunk mi még a közvélemény oly érzékenységetől, mint amilyent Angliában tapasztalhatunk, hol egyetlen phosphornekrosis következtében történt

haláleset elegendő volt ahhoz, hogy Lytton herczeg a parlamentben a kormányt meginterpellálja!

Ami a phosphortilalomnak a közgazdasági oldalát illeti, ez irányban FRIEDRICH munkájából egy kedvező tény is emelhetünk ki, mert abból kitűnik, hogy a 16 üzemben levő gyufagyár közül csak egy 24 munkást foglalkoztató kisebb gyár nincsen svéd gyufák gyártására berendezkedve. Ez mutatja, hogy a fehér (sárga) phosphornak a gyufagyártásnál való felhasználásának az eltiltása, miként azt az 1906. évi berni nemzetközi egyezmény kívánja, hazai gyufaiparunkat nem sújtaná erősen. Igaz, hogy még eme talán az egész munkában fölsoportoltak közt egyedül kedvezőnek jelezhető tény mellett is rögtön egy másik tűnik a szemünkbe, mely arra mutat, hogy a hazai gyufaipar nem akar a korrallal haladni és az ellenkező áramlatok daczára is a phosphoros gyufák gyártásához ragaszkodik. Ezt bizonyítja ugyanis az, hogy a szegedi gyufagyárban, hol eddig csak a svédgyufákat illetőleg volt üzemben automatikus gyufagyártó gép, a phosphoros gyufákat illetőleg is tervbe van véve, ilyennek a beszerzése, tehát a phosphoros gyufák gyártásának nagyobb teljesítőképességű géppel végzése.

Aki FRIEDRICH munkáját, mely a phosphornekrosissal orvostani szempontból is behatóan foglalkozik, átolvassa, azt csakis azzal az érzéssel teheti le, hogy ha valamelyik államnak sietnie kellene a berni phosphortilomhoz csatlakozni, akkor ennek Magyarországnak kellene lenni, hol a gyufaiparban a viszonyok oly kedvezőtlenek, a nekrosis esetek száma oly nagy és az átmenet a svéd gyufák gyártására nem nehéz. Mindenkinek, aki hazánk művelt államiságára tart, főnhangon kell követelnie, hogy a művelt államhoz nem méltó állapotoknak mielőbb vége szakadjon és Magyarország is mielőbb térjen az ez irányban követhető egyedüli útra, a fehér (sárga) phosphorhasználatának a gyufaiparban való eltiltására, mire az 1906. évi berni nemzetközi egyezmény oly kitűnő alkalmat szolgáltat.

Reméljük, hogy kormányunk a Törvényes Munkásvédelem Magyarországi Egyesületének ily irányú kérelmének meghallgatása elől nem fog továbbra elzárkózni.

H. F.

Közművelődés, nevelésügy.

Társadalmi paedagogia.

Az utóbbi időkben hazánkban megindult paedagogiai mozgalmak meggyőzheték társadalmunknak egy igazságosabb művelődési és gazdasági alakulást sürgető, gyermekeik jövőjét szívükön viselő, de a fokozatos fejlődés követelményét kellő figyelemben részesítő elemeit arról, hogy nem késlelkedhetnek tovább, az iskolai tanításügy terén szükségeseknek mutatkozó újítások megvitatásával s azok életbeléptetésének minden módon való elősegítésével, ha azt nem akarják, hogy a jövő iskolázásának előkészítését célzó munkálkodás egyes, végleteket érintő újítók kiváltságává legyen; ha nem akarják, hogy ily módon a halaszthatatlanoknak látszó újítások – éppen a belőlük oltott túlzó irányzatnál fogva – az államhatalom természetes conservativismusán s a nyugodt haladást biztosítani kívánó művelődési politikáján hajótörést szenvedjenek, esetleg beláthatatlan időre elodáztassanak.

Bármily komolynak és értékesnek ismerjük el ugyanis a jelzett újítóknak az iskola XX. századbeli föladatainak, anyagának és módszereinek tisztázása körül kifejtett fáradozását: tartozunk bevallani azon aggodalmunkat is, hogy ha hangoztatott kívánságaik a maguk szélsőségeikkel megvalósulnának, úgy a túlságosan radicalis újítások művelődésünkben súlyos rázkódtatásokat szülő szakadást idéznének elő. Ennélfogva teljesen értjük, ha egészében nem is helyeseljük, oktatásügyünk hivatásos vezetőinek magatartását, mikor e reformmozgalmakkal szemben a tartózkodás vagy a merev visszautasítás álláspontjára helyezkednek. Viszont a mai társadalmi jelenségek s a belőlük levonható tanúságok parancsolólag kezdik követelni tanítási rendszerünknek az élet új kívánalmaihoz való alkalmazását, A szabad versengés korlátlanságának és féktelenségeinek korszaka letűnőben van, a XVIII. század második felében hirdetett rideg individualismus minden téren öregkorát éli. Új eszmények, új föladatok tűnnek elénk melyek részint az emberi solidaritas mélyebb érzéséből, a szándékos és önkény telén együttes tevékenység jelentőségének és szükségének tisztább fölismeréséből bontakoznak ki, részint a

munka, kiváltképpen a physikai munka értékének s a gazdasági tényezők fontosságának korábban ismeretlen becsléséből fakadnak. A történelmi események láncolatába bekapcsolódott socialis mozgalmak hangos szóval figyelmeztetnek bennünket a békés együttműködést s a magasabb erkölcsi fejlődést gátló visszasságokra, melyek megszüntetésének a javak igazságosabb megosztása s a műveltség általános elterjesztése nélkülözhetetlen föltételei. HERBART a nevelés erkölcsi céljának megfogalmazásával sikerrel küzdötte le a megelőző nemzedék paedagogiai utilitarismusát és eudaimonismusát, de mivel a socialis problémák az ő korában még nem léptek a közérdeklődés előterébe, nem maradhatott teljesen ment az uralkodó individualismusnak érintésétől. Ennek tulajdonítható, hogy nem részesítette kellő figyelemben a paedagogia socialis jellegét s nem tette búvárkodása tárgyává azon sokoldalú okozati vonatkozásokat, melyek egyrészt a nevelés, másrészt a társadalmi jelenségek között fönnállanak. Korunk azonban, mely különös élnépszerűséggel érzi és hangsúlyozza az egyének a társadalomtól való elszakíthatatlanságát, nagy fontosságot tulajdonít a jelzett vonatkozások föl kutatásának és tanulmányozásának, hogy e vizsgálódások eredményeiből következtetéseket vonhasson a társadalomnak a nevelés terén kifejtendő működésére, gyakorlandó jogaira és kötelességeire s megállapítsa a tanításnak a mai társadalmi élet megismerése s az abban való helyes közreműködés céljából szükséges tartalmát, eljárását és eszközeit. E föl adatok megoldására vállalkozik a társadalmi paedagogia.

Míg nálunk csak most kezdenek alaposabban elmélkedni a socialis paedagogiai teendők felől, addig külföldön már nagy és rendszeres irodalmi művek állanak e törekvések szolgálatában, melyeknek főképviselei a német NATORP és BERGEMANN. NATORP PÁL socialis paedagogiája (*Sozialpädagogik. Theorie der Willenserziehung auf der Grundlage der Gemeinschaft. Zweite vermehrte Auflage, Stuttgart, 1904.*) széles alapvetéssel deductivus módon tesz kísérletet e tudományág föl építésére. A nevelést, melynek magvát az akarat nevelésében látja, úgy tekint, mint meghatározottat a közösség élete részéről, de egyzersmind meghatározót a közösség alakulására nézve. S mikor így kitűzi maga elé a célt, hogy két különálló tudományt, tár-

sadalomtant és neveléstant, necsak kapcsolatba hozzon egymással, hanem azokat a legmélyebb gyökerükben egynek s elválaszthatlanúl összetartozóknak bizonyítsa, szükségesnek tartotta mindkettőnek bölcsészeti alapjaiig lehatolni. Innen vizsgálódásainak deductivus jellege. Vele szemben BERGEMANN PÁL inductivus úton haladva keresi a két tudomány összefüggését és ez összefüggés következményeit (*Sociale Pädagogik auf erfahrungswissenschaftlicher Grundlage*, Gera, 1900). Ő a kísérleti tudományok alapjára helyezi fejtegetéseit s a tapasztalásból kiindulva, melyben az ember mint társadalmi lény van adva s a természetben és az életben keresvén a nevelés elveit, határozza meg a sociális paedagogia föladatait. Mindkét munka inkább elméleti kérdések tisztázásával foglalkozik s a gyakorlati útmutatásoknak kevesebb teret szentel. A gyakorlati és elméleti nézőpontokat szerencsésen egyesíti egy most megjelenő olasz mű szerzője, STRATICO ALFRÉD, aki több tekintetben elárulja ugyan NATORP és BERGEMANN ismeretének hatását, de tárgya fölfogásában s anyaga földolgozása módjában független tőlük. Tanításait nem mondhatjuk teljesen újaknak, bár eredeti megjegyzésekben sem szükölködik; érdemét azonban a szükségelt sociális paedagogiai reformok világos kijelölésében, összefoglalásában és tudományos megokolásában látjuk, továbbá azon józan mérsékletben, mellyel az Individualismus és socialismus végletei közti középutat meg tudta találni és tartani. Az ő művét (*Pedagogia sociale*, Milano-Palermo-Napoli, évszám nélkül) óhajtjuk jelen sorainkban ismertetni, még pedig főleg az iskolával való vonatkozásaiban, mert csak a sociális irányú iskolai neveléstől várhatjuk oly nemzedék keletkezését, mely megértve az idő követelményeit, hathatósan fog közreműködni sociális paedagogiai intézmények szervezésén és terjesztésén is. E körön belül is különös tekintettel akarunk lenni a magyar iskola hiányaira és szükségleteire, minthogy ezek betöltését tartjuk a mi sociális paedagogiai tevékenységünk legsürgetőbb feladatának s társadalmi, gazdasági és culturális emelkedésünk egyik főföltételének.

A könyv két részre oszlik, melyek elseje a paedagogiának az individualismushoz és socialismushoz, továbbá a társadalmi fejlődés (physikai, értelmi, biológiai és gazdasági) tényezőihez való viszonyát; második a társadalmi alakulatokkal: a családdal.

gazdasági jelenségekkel, a társadalommal és állammal, az erkölcsrel és joggal, a vallással, végül a tudománnyal és művészettel való összefüggését tárgyalja. – Bevezetésében a szerző igazolja munkájának itt adott tartalmát és beosztását vagyis a paedagogiának mint socialis tudománynak jogosultságát, és pedig nemcsak a társadalom- és neveléstan természetéből, céljából és kapcsolatából vett érvekkel, hanem az úgynevezett társadalmi kérdés vizsgálatának bevonásával is. Igaz – mondja – hogy ma e kérdés első sorban gazdasági érdekek körüli forog, de közlőről érinti a társadalmi élet majd minden oldalát: erkölcsöt és vallást, művészetet és tudományt, melyek a nevelésnek mind-megannyi eszközei és gyümölcsei egyszeresmind. így a társadalmi probléma paedagogiai probléma is. S hogy a nép tudatában legyen jogainak és kötelességeinek és lássa nemcsak az anyagi, hanem a szellemi jelenségek társadalmi szerepét is: hogy a fölsőbb osztályok, tőkésék, birtokosok s a politikai hatalom kezelői megértsék és elismerjék az alsóbb nép jogos kívánságait, mérsékeljék egyéni ambícióikat, ne nélkülözzék a socialis viszonyok és törekvések tárgyilagos szemléletét; hogy mindkét félben meggyökerezzen az együttes munkálkodásra elengedhetetlen solidaritás érzete: ehhez megfelelő módszeres és szándékos nevelésre és oktatásra van szükség, amilyent legtöbb eredmény nyel a kellőleg szervezett iskola adhat.

Ebből elég világosan kitetszik, hogy a paedagogia társadalmi tudománynak is, sőt első sorban ilyennek tekintendő.

Sajnos, a magyar iskola még távol áll attól, hogy a nevelést, a különleges társadalmi javaslatok szemüvegén át is tekintse. Tanulóink, mikor az iskolát elhagyva az egyetem vagy az élet szabad légkörébe lépnek, teljesen idegenül állanak az egyszerre eléjük táruló társadalmi mozgalmakkal és harcokkal szemben, melyekről ezideig legföljebb részrehajló hírlapi közlésekből vagy szülőiknek éppen nem pártatlan megjegyzéseiből értesültek. Ennek következménye, hogy socialis ismeretek és belátás híján s fiatal vérmérsékletüktől vezérelve, szélső szempontok szerint ítélik meg ama jelenségeket, s vagy konok ellenszenvvel tekintenek a legjogosabb kívánságokra s a korszellem szülte legigazságosabb újjítótörekvésekre is, vagy fanatikus túlzók vak eszközeivé válnak. E káros félszepségek megszűnése csak társadalmi viszonyaink elfogulatlan bemutatásától, bajaink

és szükségleteink őszinte föltárásától, az orvoslás már kitapasztalt módjainak megismerésétől s a divatos fogalmak, tanok és jelszavak bírálatos közlésétől remélhető.

Szerzőnk fejtegetéseinek további folyamában azt az álláspontot jelöli ki, melyet a paedagogianak az individualista és socialista elméletekkel szemben el kell foglalnia. Szigorú kritika alá vetvén mindkét fölfogás tipusos tantételeit, kimutatja azok tarthatatlanságát s ama káros következményeket, melyek a paedagogiára való egyoldalú alkalmazásukból származnának. Ha a paedagogia az individualismust tenné rendszerének alapelvevé, úgy az egyénnek önmagáért, saját előnyéért, anyagi és erkölcsi javáért foganatosítandó nevelését ismerhetné el helyesnek, ellenkező esetben pedig csupán a közre irányuló erők és sajátosságok kifejlesztését, az egyéniség elnyomását s a teljes alárendeltség tudatának ápolását. Már pedig a társadalom és az egyének teljesen egymásra vannak utalva; mindegyik boldogsága és boldogulása függ a másiktól. Ki kell tehát egyeztetni a két végletet, kiküszöbölvén mindegyikből az ellenmondó szélsőségeket s összhangba olvasztván megmaradó tartalmukat. Az individualismus szolgáltatja nekünk a szabad emberi személyiség termékeny fogalmát, a socialismus pedig a közösségre irányuló tevékenység szükségességének elvét, melyek kapcsolata a neveléstől a társadalmi egyén alakítását követeli. E társadalmi egyén, midőn kifejti lényét tevő energiáit, teljességre érleli és kifejezésre juttatja a maga tudatos személyiségét: nem akadályoz másokat sem hasonló tevékenységükben; nem zárkózik magába, nem akarja eltépni a kötelekeket, melyek őt embertársaihoz fűzik, és nem használja föl a gyengébbeket hatalma eszközeiül, hanem jólétének megalapítására irányuló működésében tekintettel van a társadalmi jólétre, képes ennek melléje, – ha kell – alája rendelni egyéni érdekeit.

Hazánkban vajmi szűkiben vagyunk még az ily társadalmi egyéneknek!

A társadalmi fejlődés azon tényezői közül, melyeknek a paedagogiával való kapcsolatát könyvünk vizsgálata tárgyává teszi, mi itt a gazdasági tényezőt, mint a mi helyzetünkben különös fontossággal bírót, kívánjuk szemügyre venni. Jól látja a szerző a gazdasági jelenségeknek az emberi cselekedetekre gyakorolt hatását, de tagadja e hatás kizárólagosságát. Cselek-

veséinket – szerinte – a természeti környezethez alkalmazkodó egyén phisio-pszichológiai sajátosságai határozzák meg, melyeket hosszú, lassú, de állandó kiegészítéssel számtalan nemzedék hagyatéka állapít meg benne. Más szóval az ember, alapjában véve, szervezete, érzelmei, eszméi által lesz azzá, ami. A történelmi materializmus, a maga eredeti merevségében fölfogva, az emelkedettebb érzelmek ösztönző' erejének, a művelődésen s a haladáson közreműködő egyéni és társadalmi tevékenység jelentőségének tagadásához s a paedagógiában a hasznossági elvnek ismételt uralomra juttatásához vezetne. A gazdasági tünetények tehát egész társadalmi, jelesül értelmi és erkölcsi életünk egyedüli tényezőiül s így a paedagogia irányozó elvéül el nem fogadhatók. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az iskola félszeg idealistákat neveljen, akik nem bírnak az életnek, az élet igényeinek és szükségleteinek reális ismeretével s akik nem képesek megharcolni a létért való küzdelmet, mely a társadalomban elkerülhetetlenül vár rájuk. Semmi esetre sem. Az új nemzedéknek alkalmasnak kell lenni arra, hogy megfelelő gazdasági helyzetet teremtsen magának; teljes tudatában kell lenni jogainak, hogy erélyesen ellenállva a zsarolók és élőködők csalfaságainak és erőszakoskodásainak, becsületes munkájáért tisztességes jutalmat nyerjen. Mindennek azonban altruistikus törekvésekkel kell kapcsolódnia, melyek egyrészt az elszigetelten tekintett többi egyedek, másrészt a közösség javára céloznak, valamint az igazságosság győzelmére. Nem a gazdasági tényező fontosságának kétségbevonásáról van tehát itt szó, mert hisz megdönthetetlenül mindig igaz lesz, hogy ahol az élet anyagi föntartása nincs biztosítva, ott lehetetlen a lelki tehetségeknek magasabb eszményekre irányítása, lehetetlen az egyéniség teljes és szabad kifejtésére szükséges szellemi sajátosságok megszerzése: *primum vivere, deinde philosophari*. – Csak nem szabad azt gondolnunk, hogy az anyagi jelenségeknek minden más fölött álló, minden más önmagukban meghatározó és átalakító szerepük van, s így a gazdasági jólét elérése mindennek elébe helyezendő.

E fejtegetésekből már fontos tanulságokat vonhatunk le, ami tanításügyünk átalakításának szükségességére s ez újítás helyes irányítására nézve. Egyik főföladatunknak kell majdan tekintenünk, hogy a gazdasági ismeretek a sociologiaikhoz hasonlóan közoktatásunk anyagában társadalmi és erkölcsi jelen-

tőségüknek megfelelő helyet és terjedelmet nyerjenek. Különösen kényszerítővé teszi reánk nézve e követelmény betöltését gazdasági elmaradottságunk s azon körülmény, hogy értelmesebb osztályaink nélkülözik a gazdasági, főleg ipari és kereskedelmi kérdések iránti érdeklődést s föltűnően idegenkednek a gyakorlati életpályáktól. Szükséges tehát nemcsak szakiskoláinkban, hanem az összes többiekben is kedvezőtlen gazdasági viszonyaink javításának előfeltételeit megismertetnünk, a gazdasági szellemet erősíteniük úgy hazánk anyagi jólétének emelése, mint a szellemi proletariátus tömegének csökkentése céljából. Föl kell világosítani tanulóinkat, hogy a föld ma már nem képes a magyar nemzettestnek a többi művelt népek életmódjához hasonló eltartására, s az intenzívusabb gazdálkodáson kívül csak az ipar és kereskedelem szolgálhat nemzeti vagyonosodásunk alapjául s közhivatalnoki pályára kedvet nem érző vagy onnan leszoruló erőink foglalkoztatási teréül.

Az állam gazdasági helyzetének az ifjúságra gyakorolt hatását tanulságos világításban mutatja be egy most megjelent s az olasz socialismus történetét tárgyaló mű, melyben olvashatjuk, hogy az olasz ifjúság az olasz egység kivívása után föltűnő érdeklődéssel fordult a socialismus felé, nem egyébért, hanem mert idealismusában csalódott, azt látván, hogy az olasz nemzeti állam nem volt képes megalakulása után a szűkebb értelemben vett nemzetieken kívül egyéb föladatak megoldására. (R. MICHELS: Proletariato e borghesia vel morimento socialista italiano, Torino, 1908., 34. 1.)

Nem tévesztve tehát szem elől az iskola erkölcsi föladatait, joggal tehetjük kötelességévé a gazdasági tényezők egyéni és társadalmi szerepének megvilágítását s ezzel kapcsolatban a nemzet és az egyes ember anyagi jólétére s nem pusztán formális célra irányuló ismeretek közlését is. Nem jelenti ez összes iskoláinknak mintegy gazdasági ismereteknek tanításunk anyagában elsőrendű vagy kiváltságos helyet biztosítani, hanem csak mint a korszerű műveltség becses elemeit s mint egy anyagilag biztosítottabb s így harmonikusabb és erkölcsibb életet élő magyar társadalom létrejöttének föltételeit óhajtanok azokat bemutatni.

A könyv második része a társadalmi alakulásoknak a nevelésre gyakorolt hatását, e hatás kellő mederbe terelésének

eszközeit és módjait, a nevelésnek a társadalmi alakulatok kívánatos fejlődése szempontjából való irányítását tárgyalja s különösen nagy tapasztalati anyagra támaszkodó számos gyakorlati útmutatást tartalmaz. Hogy itt is csak azon mozzanatokat emeljük ki, melyek reánk nézve elsőrendű fontosságúak, mindjárt szerzőnknek azon kérdésére adott feleletével kezdjük, milyen fogalmakat kell az új nemzedékben a munka, a tulajdon és a jog jövőjéről s a társadalmi alakulásról teremtenünk. A munkát illetőleg valószínűnek látszik, hogy a jövő társadalma azon az elven fog fölépülni, hogy a munkakötelezettség mindenkre kiterjesztessék, ennek fejében az állam részéről az életfeltételek legkisebb mértéke általánosan és kötelezőleg biztosíthatassák, s így a jótékonyosság is lehetőleg törvényes intézkedésekkel helyettesíthessék. Ezen elv érvényesülésére mutat a fejlődés, ezt kívánja az igazságosság. A tulajdonjog alakulásában a socialistáktól követelt communismus megújulásának, állandósulásának, egyetemes elterjedésének lehetőségét sem elméleti, sem gyakorlati bizonyítékok nem támogatják; e communismusnak minden egyéni önállóságot letörő rendszere az értelmi, erkölcsi és anyagi tökéletesülés tekintetéből nem kívánatos. A magánvagyon meghagyása mellett azonban célul tűzendő ki és remélhető az anyagi javak igazságosabb elosztása, a társadalom s általában a mások érdekeit veszélyeztető nagy vagyonok fölhalmozódásának meggátlása. Mindezzel pedig együtt kell, hogy járjon a cultura és a jogok fokozatos kiterjesztése. A jövő nemzedék érzés- és gondolatvilágának ily irányba vezetése a socialis nevelésnek lesz föladata.

Ugyancsak e neveléssel lehet és kell erősíteni az együttműködés szükségének érzetét és tudatát; segítségével lesz megértethető, hogy korunk minden használati tárgya, minden tudományos ismerete, minden intézménye nem csupán kortársaink együttes tevékenységének terméke, hanem gyümölcse régmúlt esztendőik, régen élt emberek ezrei munkásságának, kik előkészítették a mai haladást erőfeszítéseik, szenvedéseik, türelmes, vizsgálódásaik, áldozataik, vérhullatásuk árán; szóval, hogy mindaz, amivel a jelenben bírunk, az összes emberek, összes nemzedékek közös célokra irányuló munkájáról beszél. — A magunk részéről fontosnak tartjuk itt még az oktató által leendő hangsúlyozását és megvilágítását annak, hogy bár minden tör-

ténelmi alkotásban része van az egész emberiségnek, de a műveltségben való haladás e nagy körön belül csak nemzeti tagozódás és különleges nemzeti munka által vált lehetségessé s ilyennel tartható fenn. – Ki kell fejleszteni azután a socialis nevelésnek a növendékben nemcsak a munka szükségességéről való meggyőződését, hanem a munka szeretetét, a munka megszokását (ideszámítva természetesen a physikai munkát is), mások fáradságának megbecsülését és kellő értékelését, hogy eltűnjék teljesen társadalmunknak egy, még erősen sajnó sebe, a kizsákmányolás.

Csakis ilyen mélyreható és kiterjedt socialis neveléssel és oktatással lesznek az emberek belsőleg úgy átalakíthatók, hogy fölemelkedjenek és intézményeiket is fölemeljék fokozatos előrehaladással a fejlődés egy magasabb fokára. Tévednek a forradalmi socialisták, mikor azt hiszik, hogy erőszakkal megváltoztatva a társadalom külső rendjét, egyszerre megváltoztatják az embereket is. A társadalmi fejlődésben is érvényes az ismetes törvény: *natura non facit saltus*; s legfőljebb alkalmas eszközökkel siettetni lehet az átalakulást, de nem forradalommal megteremteni. Az itt rajzolt socialis nevelés, távol attól, hogy azonos legyen a forradalmi socialista tan követeléseivel, kell, hogy uralkodjék a socialismuson, fékezve erőszakos lökéseit, kimutatva alapelveinek hamis vagy illusorius voltát, módosítva ajánlott eszközeit s mindenekfölött arra törekedve, hogy széleskörű és őszinte solidaritást teremtsen a különböző osztályok között, melyeknek békére és megegyezésre van szükségük egymás támogatása végett, nem pedig harcra, mellyel egymásnak és maguknak egyaránt ártanak.

Könyvünknek e vázlatos s mégis terjedelmessé vált ismeretése után reá akarunk még mutatni néhány sorban arra, hogy iskolai oktatásunk mely fokán volna e nevelési terv legsürgősebben megvalósítandó. Nézetünk szerint a középső fokon, mely egész értelmi és erkölcsi képzésünk gerincét alkotja, mely közös előkészítője társadalmunk vezető elemeinek, socialis és gazdasági politikánk leendő irányítóinak s mindazoknak, kik kormányzás, közigazgatás vagy tömeges foglalkoztatás révén munkásosztályaink sorsának intézői lesznek. Igaz, hogy gymnásiumaink-

ban a jelzett újítás köröszülvitele céljából a klasszikus tanulmányoknak szűkebb térre kellene szoríttatniok a természeti és társadalmi tudományok, valamint az újkori nyelvek és történelmek javára, de a fokozatos átalakítás műveltebb osztályainkban veszélyes természetű, súlyosabb ellentéteket szülő művelődési különbségeket nem hozna létre, a középiskola különleges föladatai tekintetéből pedig a változtatás semmi hátránnyal sem járna. A természettudományoktól ép oly kevéssé lehet megtagadni a nagy jellemfejlesztő értéket, mint a nyelvektől az erre való alkalmasságot. Az emiüttük NATORP, a klassicismus lelkes barátja, a szellem fegyelmezésében és az akarat nevelésében a matematikának és a matematikai természettudományoknak elsőséget ad a nyelvek fölött. A társadalom sejthető és kívánatos jövője szempontjából pedig megfelelőbb érzelmek, vágyak, indulatok és elhatározások keltésére számíthatunk a PASTEUR-ök, MUNKÁCSY-k és VÁMBÉRY-k élet- és jellemrajzának hatásától, mint a NAGY SÁNDOR-ok, HANNIBAL-ok és CAESAR-ok történetétől. Mi ezért a socialis oktatástól és neveléstől nemcsak hogy nem féltjük a középiskolát, de annak nagyobb termékenységét, fokozottabb nemzetfönntartó erejét várjuk s megteremtését oly nemzedéknek, mely biztos kézzel fogja társadalmi alakulásunkat a köz- és magán-élet minden terén az óhajtott rév felé vezetni. Vajha a magyar társadalom- és nevelés-tudománynak a fölforgató eszméktől távol álló művelői, az érintett kérdések nagy jelentőségének tudatától vezetve, minél előbb hozzáfognának a magyar iskola korszerű megújításának munkájához.

– r.

Társadalmi bölcsészet.

Menger sociológiája.

A. MENDER: Volkspolitik. Jena, GUSTAV FISCHER. 1906. (90.)

Bizonyos elfogódottság vett erőt rajtunk, midőn az elhalt nagyhírű egyetemi tanár e munkájának olvasásához fogtunk. MENDER nagyságának szelleme, melyet még az iskola padjaiban

csepegtettek belénk és melyről később, midőn magunk is megértetni tudtuk érdemeit a tudományos kutatás terén és midőn magunk is láttuk azon osztatlan nagyrabecsülést, mely neki az egész polgári közvélemény részéről osztályrészüln jutott, még inkább meggyőződünk, eredményezte ezt egyrészt. De kétség kívül nagy része volt az elfogódottságban azon körülménynek is, hogy MENGER már meglett férfi korában lett meggyőződéses socialistává. Nem socialis demokrata tanok hatása alatt, hanem saját önálló kutatásai alapján jutott el ezen meggyőződéshez. Az ily változás előtt mindenki, még az is, ki azt legkevésbé sem hajlandó osztani, tisztelettel áll meg és nem tagadhat meg bizonyos meghatottságot.

Az ő sociálismusa nagyon sok tekintetben eltér a hivatalos socialismus fölfogásától. Elegendőnek tartjuk e szempontból csupán egy mondatának idézését: »Arról van szó, hogy ez a pör (az uralkodó és leigázott néposztályok pöre) a leghatalmasabb pör az emberiség történetében, a szegényebb néposztályok javára, a fölsőbb néprétegek oktalan károsítása és szorongattatása nélkül dőljön el.« Az, mint RENNERT mondja, egy typosos burokratizmus, melynek keletkezése az osztrák burokratizmus természetrajzából magyarázható meg.

Ezen munkája már halála után jelent meg. Célja az előszóból kitűnőleg: megmutatni a néptömegeknek az eszközöket, a melyekkel céljaikat elérhetik és állandóan megtartják . . . »Írásomat néppolitikának neveztem, mert tárgya a vagyontalan néposztály politikája vagy az ehhez közelálló politika.«

Egyes fejezetekben tárgyalja ezután a legfontosabb politikai, társadalmi, erkölcsi kérdéseket és mindegyiknél kifejti, hogy a népnek az illető kérdésben mily eljárást kell követnie.

Tárgyalja mindenekelőtt a különböző kormányformákat: a theokrátiát, az arisztokrátiát, a monarchiát, a demokrátiát s azon eredményre jut, hogy csak a köztársaság és az arisztokráciának, meg a monarchiának demokratikus formái elégíthetik ki tartósan, nemcsak szűkebb körök, hanem a legszélesebb néprétegek igényeit. Mint általános alapelve, mely a nép által követett politikát minden egyes kérdésben irányítsa, a bizalmatlanságot állítja fel. Ha egy nép az államban és társadalomban végbemenő változásokat gyanakodva nézi és a sza-

badságát veszélyeztető fejlődéseket meg tudja hiúsítani, századokon át őrizheti meg demokratikus kormány formáját akkor is, ha idők folyamán külső élete gazdagabbá és kényelmesebbé lesz is, sőt még akkor is, ha néhány különösen tehetős kör a kicsapongásra és bűnre is adja magát.

Társadalompolitikai fejtegetései közül legjobban érdekelnék minket azon fejezetek, melyekben a hazafiság és nemzetiségi politika kérdéseivel foglalkozik.

Annak fölismerése, hogy a hazafiságot gyakran hatalmi és osztályérdekek leplezésére használták föl az uralkodó osztályok, még nem készíti őt arra, hogy a hazafiságot elítélje. Ellenkezőleg, mint élő és hatékony valósággal számol vele, sőt maga is azt hangoztatja: hogy az egyén politikai tevékenységét első sorban saját államának és saját népének javára kell, hogy szentelje. Hirdet ugyan ő is nemzetköziséget, hazátlanságot, de mennyire más ez mint a socialis demokratia hivatalos fölfogása által propagált nemzetköziség és hazafiatlanság. Mint láttuk föntebb, ő nem tagadja meg a hazafias érzést is, ezért az ő nemzetközisége csak arra irányú, hogy az egyes nemzetek békés együttműködését biztosítsa: (az egyénnek) mindenkor és mindenhol szembe kell szállnia ama politikai közbenjárók (politikai hatalom birtoklói) minden arra irányuló törekvésével, hogy a népeket egymástól elválasszák és ellenségeskedésekre bonyolítsák.

A nemzetiségi kérdés megoldása egyike a legnehezebb föladataknak. E kérdéssel még oly világos és nagyszabású elme, minő MENGER-é volt, sem tudott szerencsésen megbirkózni. A jogászi merev formák szentségébe vetett hit oly ellentmondásokba vitte bele, hogy okvetlenül nem helyes következtetésekhez kellett jutnia: Szabad-e egy művelt államnak népiskoláit úgy berendeznie, hogy a proletárius gyermekeknek óriási tömegei, a melyek későbbi életükben sohasem részesülnek összefüggő oktatásban, elemi ismereteiket idegen nyelven kapják. És szabad-e követelnie egy alkotmányos államnak, hogy polgárai saját elnyomatásuk költségeit maguk fizessék meg adóikkal? íme ez leglényegesebb vonásaiban az, mit MENGER a nemzetiségi kérdésről mond. Vajmi nehezen egyeztethető ez össze azzal, a mit MENGER később mond, hogy »általában egyetlen nyelv használata ajánlatos iskolában és hivatalban egyaránt« ... és hogy »a nyelvek gyakor-

lati érték tekintetében nagyon is különböznek.« Még kevésbé egyeztethető ez össze azzal, hogy a rómaiak hódító politikáját, mely a legyőzötteket rabszolgákká tette, földjeiket állami tulajdonnak nyilvánította, barbárságnak ugyan, de czélszerű barbárságnak mondja. De nem egyeztethető ez össze azzal sem, hogy a nemzetiségek törekvését az általuk bírt terület fölött kizárólag uralkodni és azt lehetőség szerint tágítani, természetesen mondja. Íme már e néhány szempont is mutatja, hogy végtelenül bonyolódott, de első sorban hatalmi, gazdasági kérdés a nemzetiségi kérdés. Éppen ezért annak elbírálásánál is csakis a gazdasági szempontok, a népek minél nagyobb jóléte lehet irányadó s mellőzni kell holmi jogász elveket, holmi ideológiát, bizonyos érinthetetlennek tartott természetjogokat. A nép még nem veszi el szabadságát az által, ha az állam nyelvén nyeri oktatását, vagy a mint az minálunk van, az állam nyelvét csak mint más tantárgyat tanítják. Ellenkezőleg ez egy alkalommal több, hogy szabadságával élhessen.

Nem térhetünk ki mindazon társadalompolitika kérdésekre, melyeket MENGER munkája felölel, de figyelmébe ajánljuk az érdeklődőknek a könyvet, mert éles megfigyeléseivel, eredeti fölfogásával bőven jutalmazza a tanulmányozására fordított fáradságot.

dr. Kn.

Társadalmi bölcsészet

Az önösség bölcsészete.

Egy mindig alkalomszerű könyvről.

A könyvek sorsa mégis csak igazságosabb, mint az embereké. Az ember élete igen rövid ahhoz, hogy a föl nem ismert, vagy félreismert érdem elismerését, vagy a meg nem érdemelt fölszínre jutás utáni elmúlást megérje. A könyvre nézve ez az igazságszolgáltatás a legtöbb esetben bekövetkezik. A divat vagy tömeghangulat pillanatnyi szeszélye által fölkapott értéktelen könyvet a szerzőt nem ismerő vagy a lejárt divat helytelenségéről meggyőződött utókor elfogulatlan bírálata

könyörtelenül átadja a megérdemelt feledésnek. Viszont akárhányszor megtörtént már, hogy a fölvilágosodott utódok a feledéstől megmentettek, úgy szólva kiástak, föltámasztottak és a legnagyobb elismerésre méltattak könyveket, melyeket a szerző korlátolt, irigy kortársai lekicsinyeltek, leszidtak, vagy éppenséggel még figyelmükre sem méltattak.

Midőn SCHMIDT GÁSPÁR ezelőtt hatvan esztendővel MAX STIRNER álnév alatt kiadta könyvét »Der Einzige und sein E igen tu m«, azzal a megjegyzéssel tértek fölötte napirendre, hogy elmés munka, de egy kicsit hóbotos. Akkor az emberek egyébbel voltak elfoglalva. A francia forradalom eszméi még mindig lelkesítették egész Európát és a fejekben antidynastikus, köztársasági eszmék motoszkáltak. Kinek is lett volna érzéke az »Én« iránt azokban az időkben?! Ki ültette volna a legmagasabb trónusra a föltétlen Ént, ki ültetett volna egyáltalában trónusra valamit azokban az időkben, mikor a trónusok annyira inogtak, mikor egész Európát trónusdöntő hangulat töltötte be? A zsarnokság és a középkor tarthatatlan rendszerei ellen akkor csak egy csodaszert ismertek és ez éppen ellenkezője volt az » Egy étlen «-nek: az összertást, a tömörülést, a társulást. Egy mindenikért, mindenik egyért a közös ellenség, a kényuralom, a hűbériség ellen.

És a lángeszű leányiskolái tanító meghalt elhagyatva, elfelejtve, a legnagyobb nyomorúságban és könyvéről alig egy pár szobatudós vett tudomást.

Az akkor dúlt fürgetegek elmúltak. Sokat söpörtek el, sokat hoztak fölszínre. De a mit elsöpörtek, nem volt mind haszontalan lim-lom, a mit. fölszínre hoztak nem volt mind színarany. Csak most, egy félszázad után, kezdik belátni, hogy mindama rendszerekben, melyektől az emberiség boldogulását várták, elkallódik, majdnem elértéktelenedik az egyén, mely a a szigorú pártfegyelemben, az egyesületi és socialis szervezetben elveszti önállóságát. A tömeg elnyeli az egyéniséget. És a jövő perspectivájában föltűnik az új rend, melyben talán mindenki a jólétnek egy bizonyos átlagos minimumában fog részesedni, de nem lesz egyéb, mint géprész, mint nulla az egyes, az összeség, az egyénekből álló uralkodó, a társaság mögött. És már ennek a távoli jövőben sejtett szervezkedésnek a pusztá gondolatára is elemi erővel tör ki és tiltakozik az »Én«, a

lényeges, az uralkodó »Én«, az ősidőktől, belső lényegénél fogva érvényesülni akaró mikrokosmos. Az egyéniség, a minden áron érvényesülni igyekvő föltétlen Én az a szírt, melyen a társadalmi rendszerek és elméletek hajótörést szenvednek. Mert hiába állítják föl a Herdenthier-elméletet, az Én irtózik attól a gondolattól, hogy egyénisége fölolvadjon, eltűnjön a csordában, tiltakozik az egyéniség nélküli Egyenlőség ellen és semmiféle socialismust, collectivismust, de még philanthropismust sem akar elfogadni megsemmisülése árán. Ez a visszahatás hozta újra földközelségbe a hatvan évvel ezelőtt föltűnt üstökös, STIRNER könyvét, az Egyetlent.

Ez a furcsa könyv, az Önösség (egoismus) bibliája, a HEGEL-iskola bölcsészetének gyökeresebb szélsősége, FICHTE subjectivisticus monismusának gyakorlati következése, NIETZSCHE tanainak előhírnöke, melyet egy elmés francia jellemzett a legtalálóbban azzal a mondással, hogy »ez oly könyv, melyet az ember mint monarcha tesz le a kezéből.«

Mi az Egyetlen?

Az egyetlen én vagyok. Én vagyok az egyetlen a világon, mindennek ura és középpontja. Én vagyok a legnagyobb úr. Énemnél fontosabb dolgot nem ismerek és nem ismerek el énemnél fontosabb dolog nem létezik. Én létezőbb vagyok minden létezőnél. Csak én létezem. Hozzám fogható nem létezik. Én vagyok a magam célja, rendeltetése, törvénye. Minden az enyém. Mindent magamért teszek, kizárólag magamért. Én teremtő és teremtett vagyok egy személyben. Az egész világ az enyém, az én saját tulajdonom. Mindent magamra vonatkoztatok. A társadalom van érettem, s nem én a társadalomért. Az önösség az egyetlen igaz elv, az egyetlen igazság: A másokértvalóság (altruismus) lehetetlen, hazugság.

Ezekből az alapelvekből kiindulva, természetesen módosul, illetve teljesen átalakul az egész eddigi világfölfogás és világrend. De legrosszabbul jár az erkölcsstan.

Ha én vagyok minden, érettem van minden, én vagyok a világ középpontja, természetesen önfölfoldozásról, felebaráti szeretetről, erkölcsileg jóról és rosszról, bűnről, büntetésről, államhatalomról, törvény kötelező erejéről nem lehet szó, – legalább a szó történeti, közkeletű fölfogásában nem és ebben a tekintetben »Der Einzige« bátran nevezhető az antisocialis-

mus bibliájának (bárha a socialismus mainapi gyakorlatával sokszor megegyezik.)

Az erkölcs nem egyéb, mint az Önösség legérettebb formája: a társadalom önössége. Az, ki az Önösséget, mint olyant, erkölcstelenségnek tartja, az, STIRNER szerint, az Isten is erkölcstelennek kell, hogy tartsa, mert az Isten is maga van, magáért van, mindennek ura és központja, föltétlen meghódolást, engedelmességet stb. követel, tehát a legnagyobb önös. Mellesleg megjegyezve, STIRNER, ki egyediségében egyediebb FICHTÉ-nél, pantheismusában pantheistikusabb SPINOZÁ-nál.

Az Egyetlen, az én, a főczél, a társadalom csak eszköz e cél elérésére. De azért ne higgye senki, hogy az Önösségnek nincs másértvalósága, csakhogy az körülbelül következőképpen füst: Én élénk részt veszek a másik Énnek – ember-társamnak – élete folyásában, élénken érdekel az ő öröme, jóléte és boldogsága. Az öröm és élvezet, melyet neki szerezhetek, fölülmúlhatja saját öröömöt és élvezetemet. Sőt számtalan öröömöt és élvezetemet föl is áldozhatom érte, annyira mehetek, hogy örömének és boldogságának megszerzésére saját öröömöt, boldogságomat, sőt életemet is föláldozom, ha ez nekem öröömöt szerez, de magamat, Énemet, nem áldozom föl érte, az egészet egyáltalán nem is ismerhetem el kötelező törvénynek, erkölcsi törvénynek.

Az önfeláldozás, önzetlenség, jellemzilárdság, következetesség stb. szerzőnk szerint, szintén a legnagyobb képtelenség, örültségek, hazugságok, melyeket a papok és zsarnokok találtak föl.

LUTHER MÁRTON »Hie sum, aliter non possum«-ja az összes eszelősök jelszava és igazolása. Természetes, hogy a bolond nem tehet másképpen, mint ahogyan cselekszik. Erre kár volt még meg is esküdni.

Az önmegtágadásról például következőképpen nyilatkozik STIRNER: Mindenütt, amerre csak tekintünk, az önmegtágadás áldozataival találkozunk. Itt van egy leány, ki talán már tíz év óta hoz véres áldozatot »a lelkének.« A buja, telt alak fölött egy sápadt, halotthalovány arc elárulja ifjúságának lassú, hervadását. Szegény gyermek, mily sokszor nyugtalaníthatták szívedet a szenvedélyek, mily gyakran követelhetette fiatalságod dús ereje az ő jogait! Midőn fejecskéd belesülyed a puha pár-

nákba, mint cikkázhatott át fiatal tagjaidon az ébredő természet, mennyire feszíthette a forró vér ereidet, mennyire átjárhatta idegeidet, tüzes képzelmedet a kék érzete. Ekkor megjelent a lélek réme. Megijedtél, gyötört pillantásod fölfelé fordult, kezeidet kebled fölé kulcsoltad és imádkoztál. A természet viharjai elnémultak, vágyaid háborgó óceánján szélesönd állott be. Szempilláid bágyadtan lecsukódtak a kialvó élet fölött, erőtlől duzzadó tagjaidból észrevétlenül eltűnt a feszesség, szívedben elhallgattak a háborgó hullámverések, összekulcsolt kezeid elbágyadtak elcsönnesült kebleden és – lelked megnyugodott. Elaludtál, hogy másnap reggel fölébredj új küzdelemre és új imádkozásra. Most már a lemondás megszokása lehúti lelked vágyakozását perzselő forróságát, és fiatalságod rózsái elhervadnak – leki tisztaságodnak sápkórságában. A lélek meg van mentve, hadd pusztuljon a test. Ó Lais, ó Ninon, mily jól tettétek, midőn a sápadt erényt megvetettétek. Egy szabad grisette többet ér ezer erényben megöszült szüznél! Az önfeláldozó tulajdonképpen a legnagyobb egoista: csak egy szenvedélye van, ennek fölálldoz mindent. De nem valódi egoista, mert egyoldalú, fixa ideája van, egyszerű bolond. Egy ideáért való kizárólagos rajongás örülség.

Erkölcseleg cselekedni nem egyéb, mint egy ország szokásai szerint cselekedni, amely szokásokat célszerűségük szentesítette. A szent fogalma szintén hóbort, vagy hazugság; utolsó elemzésében szent az, amitől félek. Semmi sem szent magától. Én avatom szentté. Én hajtok előtte térdet. A szent fogalmával leginkább az egyház él vissza. És a szent fogalma mindegyre terjed, a szenté, melyhez nem szabad nyúlnod, melyet csak tisztelned kell. Az oltár fölött templom emelkedik, melynek falai egyre terjednek, s a mit magukba zárnak, az szent, nem juthatsz hozzá, nem érintheted. Éhségtől emésztve, fölajdulsz és a falak körül futkosol, hogy legalább a csekély még megmaradt avatatlanok világában találj valamit és e körülfutásod körei egyre nagyobbodnak, mert az egyház falai mind tágulnak, még egy kis lépés, és a szentnek világa győzött. Ezért legyen eszed most, amíg nem késő, rohanj be bátran a templom kapuin körösztil a szentélybe! Ha a szentet megesszed, akkor az a tied, ha az ostyát megemészted, megmenekülsz tőle!

A politikai szabadság, a szabadelvűség nem egyéb, mint második fejlődési szaka a protestansságnak, melyről STIRNER azt mondja, hogy rosszabb, mint a katolikusság, mert az emberből titkos rendőrállamot csinált. A katolikusság t. i. kimerül az előírások formaszorúságában, az Ént majdnem érintetlenül hagyja. A protestansság azonban a »lelkiismeret« nevű kémel, ezzel a rendőri besúgóval dolgozik, mely minden gondolatot és cselekvést ellenőriz. A katolikusságban szent az, mit a pap* megszentel, a protestansságban minden szent, már létezésénél fogva. A szabadelvűség a legvallásosabb embert állampolgárnak akarja tekinteni, – tehát a vallásos gonosztévőt is.

A politikai szabadság azt mondja, hogy a *polis*, az állam, szabad; a vallási szabadság azt, hogy a vallás szabad, a lelkiismereti szabadság azt, hogy a lelkiismeret szabad: de egyik sem mondja azt, hogy *Én* szabad vagyok az államtól, vallástól, lelkiismerettől. Nem az *Én* szabadságomat jelenti tehát, hanem egy rajtam uralkodó, engem fogva tartó hatalom szabadságát. Azt jelenti, hogy állam, vallás, lelkiismeret az én kényuraim, ezeknek szabadsága az én rabszolgáságomat jelenti. Hogy ők szükségképpen követik azt az elvet, hogy a cél szentesíti az eszközt, az természetes. Ha az állam jóléte a cél, akkor a háború szent eszköz, ha az igazság a cél, akkor az emberölés szent eszköz és úgy hívják, hogy «kivégzés» – egyszóval: a szent állam mindent szentesít, mi céljait szolgálja.

Egyéni szabadság az volna, ha nemcsak a fejedelmi «tel est notre plaisir»-tői nem függne az ember, (mi az alkotmányos államban már el van érve), hanem senkitől és semmitől. Ezzel szemben hogyan állunk? A polgári szabadelvű államban az ember azt mondja, nekem nem parancsol senki! Az igaz. De ott van a törvény, mely ezer meg ezer dologra kötelez. De ebbe beletörődik, mert ember nem parancsol neki.

A forradalmak által sem nyer az Egyetlen, az egyén, – hanem csak az uralkodó nemzet, melynek az egyének csak eszközei. A forradalmak eredménye is mindig csak az volt, hogy az uralkodó változott, a hatalomtól megfosztott uralkodó helyébe mást ültettek.

Az egyenlőség elve elnyomja, megsemmisíti az egyént. Ne légy keresztény, ne légy zsidó, ne légy mágnás, légy ember, én csak azt nézem benned. Ez más szavakkal azt teszi: vess le, hámozz le magadról minden specialitást, mindent, a mi a te sajátosságod és légy egészen az én céljaimat szolgáló rabszolgám. A társadalmi elmélet mindent eltávolít, értéktelenít, mi az embert az embertől elválasztja, megkülönbözteti, – kivéve (eddigelé) talán a vallást. Ez a kereszténységnek, ipari társadalmi elvnek, legtisztább kivitele, az utolsó kísérlet arra, hogy az emberek kizárólagosságának vége vetessék: küzdelem az egyéniség ellen a legkezdetlegesebb módszer szerint.

Hogyan is tudhattok társasán együtt élni, ameddig csak egyetlen kizárólagosság is van köztetek? De STIRNER megfordítja a kérdést: hogyan is lehettek ti Egyetlenek, ameddig a legkisebb összefüggés is van közöttetek? Ha összefüggtek, nem lehettek egyének, ha egy kötelék fűz össze benneteket, akkor tizenketten egy tuczatot, ezren egy nemzetet, millión összemberiséget tesztek ki. Csak ha egyetlenek vagytok, közlekedhettek egymással mint olyanok, akik vagytok. De éppen ennek következetes folytatásakor fog az Önösség teljes diadala bekövetkezni. Csak hámozzatok le magatokról szépen egymásután hazát, egyházat stb. – egyszerre csak azon fogjátok magatokat észrevenni, hogy Egyetlenek vagytok!

A szabadság ellen – úgymond – nincs kifogásom, de én többet kívánok, mint szabadságot. Ne csak megszabadulhass attól, ami neked nem kell, hanem bírhasd is azt ami neked kell, akkor nemcsak szabad, hanem tulajdonos is leszel.

Mily nagy is a különbség szabadság és sajátosság között! Nagyon soktól megszabadulhatok, de mit bírhatok? Soktól megszabadulhatok, mindentől soha. Szabadság csak az álmok országában létezik, de sajátosságom, azaz egész lényegem és létezésem, az magam vagyok. Szabad lehetek attól, a mitől megmentődöm, birtokosa vagyok annak, a mi hatalmamban van. Mindig és minden körülmények között a magamé vagyok, ha értek hozzá, hogy a magamé legyenek s nem dobom oda magamat másnak. Szabad lenni igazában nem is akarhatok^ mert nem tehetem meg, csak kívánhatom, de az eszmény, kísérlet marad mindörökre. A valóság bilincsei minden perc-

ben éles nyomokat vájnak a húsomba. De azért a magamé maradok. Parancsolóm korbácsütései véresre vernek, de én tűröm a saját érdekemben, hogy a türelem látszatával megcsaljam, megnyugtassam és ellenszegülés által ne súlyosbítsam sorsomat. De mindig saját érdekemet tartom szemeim előtt s a legelső kedvező alkalmat megragadom, hogy a rabszolgatartót letiporjam. Hogy aztán tőle és korbácsától megmenekülök, azt önösségemnek köszönhetem. Lehet ugyan mondani, hogy a rabszolgasság állapotában is szabad voltam, t. i. belsőleg, magamban. De »magamban« még nem teszi azt, hogy »valóban«, belsőleg nem azt, hogy külsőleg. De sajátom, a magam sajátja mindig voltam belsőleg és külsőleg. A kegyetlen rabszolgatartó korbácsütéseitől testem nem szabad. De az én csontjaim nyögnek a fájdalomtól, az én testem vonaglik a kintől. Én nyögök. Hogy Én nyögök, azt bizonyítja, hogy még magamnál, még a magamé vagyok. Csontom nem szabad a korbácsütéstől, de az az én csontom s tőlem el nem tulajdonítható. Hadd tépje csak ki a csontomat s nézze meg, hogy az én csontom van-e még a kezében? Nem igaz! A csontom hullája van a kezében, mely annyira nem az én csontom, mint a hogy egy döglött kutya már nem kutya. Egy kutyának lüktető szíve van, a döglött kutyának nincs, az tehát már nem kutya.

A vallások mindig számoltak az Önösséggel, tehát sohasem lehettek el Ígéreték nélkül, mert az ember önös, mindent csak fizetésért, jutalomért tesz, ingyen nem tesz semmit, nem kínozza magát, nem imádkozik, nem böjtöl.

Szabadságért kiáltoz az emberiség. De milyen szabadságot adnak nektek a gazemberek, kik többet adnak, mint a mennyijök van? A magukéból, a sajátjukéból nem adnak nektek, hanem adnak lopott portékát, a ti saját szabadságotokat, melyet tulajdonképpen ti magatok kellene, hogy vegyetek magatoknak. Es azt is csak azért adják nektek, nehogy magatok vegyétek és a tolvajokat és gazembereket még felelősségre is vonhassátok. Aljasságukban és ravaszságukban nagyon jól tudják, hogy a szabadság, melyet adnak (reátok erőszakolt szabadság) nem szabadság, mert csak az a szabadság, mit az ember vesz magának, tehát az Önös szabadsága. Ne várjátok, míg a fejedelmek nagykorúsítanak titeket! Legyetek nagykorúak!

»A keresztény világ története az igazságért vívott legmagasztosabb küzdelem története, mert az utolsó vagy a legelső igazság földéretésére vezetett: az emberre és a szabadságra.« BAUER BRÚNÓ e mondását STIRNER így folytatja: Hát jó, legyen így. Tehát az ember a kereszténység történetének, egyáltalában az ember vallásos, ideális törekvésének végre valahára megtalált eredménye. Ki az ember? Az ember az Én vagyok?

Az ember, a kereszténység vége és végeredménye, mint Én; kezdete és kiaknázandó anyaga az új történelemnek, mely az élvezet története az önfeláldozások története után, az Énnek, nem az emberiségnek, vagy az embernek története. Nem az ember az általános. Én, az Egyetlen, én vagyok a valódi általános, mert mindenki Önös és maga előtt a legfőbb. Eddig Isten volt a legnagyobb úr, most Én vagyok az, Isten volt a szellem, most én vagyok az. Az én hatalmam az én sajátom. Az én hatalmam En magam vagyok.

Szeretem az embereket, nemcsak egyeseket, hanem mindeniket. De én őket az önösség tudatával szeretem. Szeretem őket, mert a szeretés engem tesz boldoggá, mert a szeretés természetem, mert nekem úgy tetszik. Szeretetet, mint parancsot nem ismerek. Együttérzek minden érző lélekkel,, melynek kínja engem gyötör, élvezete engem boldogít. Megölni tudom, de nem tudom gyötörni. Ezzel szemben a »Mystères de Paris«-ban Budolf a gonoszokat, kik megbotránkoztatják,, kínozza. Az én együttérzésem, részvétem, csak azt mutatja,, hogy az érző érzése az Enyém is, sajátom, de az »igazságosak« eljárására ama haramia szívtelenségére emlékeztet, ki ágyának hosszúsága szerint levágta vagy kinyújtotta foglyának lábait. Az erény, az igazságosság keményszívűvé, türelmetlenné tesz, ott nincs részvét. Ti szeretitek az embert, azért kínozzátok az egyes embert, az önt. A ti emberszeretetek emberkínzás.

A Önös szeretete egészen más, mint az altruistáé. Ha látom, hogy valaki szeret, együtt szeretek vele és nem nyugszom, míg mindent meg nem próbáltam, hogy megvigasztaljam^ vagy fölvidítsam. Ha aztán jó kedve lesz, öröme nekem is örömet okoz. De ebből még nem következik az, hogy engem elszomorít vagy fölvidít az, ami benne e hatásokat előidézi. Neki a foga fáj, nekem az ő fájdalma fáj. De mivel nem tu-

dom a bánat redőjét homlokán látni, lecsókolom róla. Ezzel csak a saját bánatomat akarom tehát elűzni.

Akik minket nevelnek, korán kezdenek a hazudozásról leszoktatni és azt az elvet plántálják belénk, hogy mindig igazat kell mondani. Ha e törvény alapjául az önösséget tennék, akkor mindenki belátná, hogy igazat kell mondani, mert különben – ha egyszer egy hazugságon rajtakapták, – sohasem hisznek neki többé. De így látja, hogy, például háborúban, a kém hazudik és ez dicsőség. Látja, hogy a rendőrség és az állam minden polgárával szemben abból az elvből indul ki, hogy mindenki hazudik és nem hisz senkinek. Csak akkor hisz, ha megesküszöm rá. Tehát ebből látszik, hogy nem igazságszeretetünkre épít, hanem az önzésünkre, hogy t. i. félünk a hamis eskü következményeitől. Kinek az igazság az eszménye, annak meg kell aláznia magát előtte, nem szabad követelményeivel dacolnia, nem szabad bátran ellentállnia, egyszóval le kell mondania a hazugság hősiességéről. Mert a hazugsághoz legalább is annyi bátorság kell, mint az igazmondáshoz, bátorság, mely, például, a legtöbb ifjában, hiányzik, kik inkább bevallják az igazat és a veszthelyre mennek, minthogy egy hazugság szemtelenségével ellenségük hatalmát veszélyeztessék. Nekik az igazság szent és a Szent minden időben föltétlen meghódolást és önfeláldozást követelt. Ha nem vagytok szemtelenek, ha nem gúnyoljátok ki a Szentet, jámborok lesztek és szolgák. Csak egy mákszemnyi igazságot hintsenek a csapdába, rögtön léprementek, és a bolond meg van fogva. Nem akartok hazudni? Jó! Akkor legyetek hát az Igazság áldozatai s legyetek vértanúk! Vértanúk! Miért? Magatokért? Saját Énetekért? Hasznatokért? Nem! Istennőtökért – az Igazságért! Ti csak kétféle szolgálatot és szolgát ismeretek: az Igazság és a Hazugság szolgálait! Hát szolgáljátok isten hírével az igazságot s legyetek vértanúk!

Furcsa könyv biz ez! A saját tételei képtelenségének akaratlan bemutatása a saját következetessége által. Hogy az ember alapjában véve Önös, hogy nem lehet más, mint Önös, hogy az ősember valósággal az is volt, miként minden lény az, azt mindenki tudja. Sőt, első tekintetre úgy látszik, ezt még az egész úgy nevezett élettelen természetre is bátran kiterjeszthetjük és fölláthatjuk azt a tételt, hogy minden ma-

gáért van és magának van. Ámde ez a minden a mindenség; csak az egész az igazi valóság, melynek minden része csak az összes többi által van és magában nem létezhetnék. És azt is elfelejtette STIRNER, hogy a kizárólagos Egyetlennek meg kellett szűnnie, mihelyt a művelődés legelső halvány fénysugara elkezdett derengeni, hogy az Egyetlen nem teremthet műveltséget, mert nincs érdekében, de nem is szerezheti meg magának mindama javakat, melyeket csak a műveltség nyújthat és nem védekezhetik a többi egyetlen önösségével szemben. A föltétlen önösség csak a föltétlenül legerősebbnek nem okozza hamaros vesztét. És nem vette tekintetebe a természetes másértvalóságot, azt, mely nemzedékeken át szükségképpen keletkezett és öröklődött, finomodott, idealisálódott évezredek óta és kisebb-nagyobb mértékben kétségbevonhatlanul meg van minden emberben.

De azért mégis mindenha érdekes munka marad ez a könyv. Kétségtelenül sok álszenteskedésre és fölösleges hazugságra mutat rá, mely ellentétben áll az ember valódi helyzetével a természetben, tehát csak a szenvedés, csak a boldogtalanság növelésére vezethet. Nem lehet tagadni, hogy az önösség hatalmas élettudományi tényező, melylyel minden társadalmi rendszernek, minden erkölestannak, minden társadalmi berendezkedés alkotójának számolnia kell.

Mindnyájan önösek vagyunk. De a föltétlen önösség kizárja a művelődést. Műveltség nélkül pedig visszasüllyedünk az állathoz. És a művelődés útain halad az emberi továbbfejlődés. Önösség nélkül azonban önfentartás sincsen; az egyed önfentartási ösztöne a faj fönmaradásának is biztosítóka. A természetben az egyed önösségének korlátokat szab, az érvényesülni akaró egyedet porba sújtja a faj fönntartásának, a továbbfejlődés e legelső föltételének, mindennél hatalmasabb érdeke. Az emberi egyed semmi, az emberi faj minden. Tehát el kell nyomnunk az önösség hatalmas ösztönét, ha emberek akarunk lenni. Ez az egyén tragikuma. Ez az ember diadala.

Tumowski Sándor.

Társadalmi mozgalmak általában.

Visszapillantás a törvényhozás gazdasági irányú tevékenységére az 1907. évben.

Áttekinthető képet rajzolni valamely országnak egy év leforgása alatt hozott törvényeiről rendkívül nehéz föladat. Hisz a törvényhozásnak annyiféle téren kell mozognia és oly különböző kérdések megoldásával foglalkoznia, hogy egy évből származó törvényeket akkor, amidőn köztük más kapocs nincs mint az idő, vagyis az, hogy egy évben jöttek létre, igen nehéz egységes szempont alá foglalni.

És mégis szükségesnek találjuk ezt, mert föladataink közé fölvettük azt, hogy közönségünket a társadalmi életet érdeklő fontos intézkedésekről is tájékoztatni fogjuk és ezek közé tartoznak kétségkívül első sorban a törvényhozási intézkedések, melyek a társadalmi mozgalmakkal és az érdekképviseltek tanácskozásaival, valamint véleményeivel szemben mintegy az állami élet akarati megnyilatkozását tartalmazzák. Hogy a szönyegen levő kérdések közül melyek nyertek a lefolyt évben megoldást, azt van hivatva megállapítani az ilyen áttekintés.

De közelebbről vizsgálva az idő által az egyes törvényhozási mozzanatok közt létesített kapcsolatot, nem is olyan laza, mint a hogy az első pillanatra látszik. A bizonyos hosszabb időközökben hozott törvények többé-kevésbé ugyanazon helyzet, együttesen fölmerülő irányzatok és viszonyok eredményeképp jelentkeznek és így az anyagi és szellemi talaj, melyből kinöttek, közös.

Áttérve már most az 1907. év folyamán létrejött törvényekre^ azok ismertetését a forgalom szabályozására vonatkozó törvényekkel kívánjuk kezdeni. E téren ugyanis a lefolyt év több jelentékeny alkotással dicsekedhetik. A vonatkozó alkotások közül legmesszebbmenő jelentőséggel a mértékek használatáról és ellenőrzéséről szóló 1907. évi V. t. ez. bír. A kereskedelmi forgalom biztonsága és az üzleti tisztesség növelése érdekében igen rég óta fölhangzó panaszok nyernek ezzel a törvényvel orvoslást. Mert az 1874. évi VIII. t. ez., mely eddig a mértékügyet szabályozta, számos tekintetben hiányosnak mutatkozott. Nem váltak be sem a törvényhatóságok ré-

szérúi a törvény alapján fölállított mértékhitelesítő hivatalok, melyekben legnagyobbbrészt nem kinevezett hivatalnokok teljesítésén a mértékhitelesítést, valóságos üzletekké fejlődtek, sem pedig az állami központi mértékhitelesítő m. kir. bizottság, melyet 1874-ben a mértékhitelesítők működésének ellenőrzésére fölállítottak, mert a szűk keretben és csekély személyzeti létszám mellett lehetetlen volt annak a kötelezettségnek eleget tennie, hogy évenként legalább egyszer vizsgálja meg az összes mértékhitelesítő hivatalokat. De nemcsak a hitelesítést teljesítő és ellenőrző közegek, tekintetében mutatkoztak hiányok, mert az említetteknel is nagyobb baj volt az, hogy az 1874. évi törvény a mértékeknek csak egyszeri hitelesítéséről gondoskodott. Pedig, mint minden, úgy a mérték is kopik a használat folytán. Ha az egyszer hitelesített mérték újból soha megvizsgálva nem lesz, akkor a mértékhitelesítés majdnem több kárt okoz, mint amennyi haszonnal jár, mert hiszen a közönség a hitelesítést tanúsító bélyegben bízva, hitelesnek fogadja a mértéket akkor is, midőn az már rég óta elkopott.

Ily nagy visszáságokon volt hivatva az 1907. évi V. t.-cz. segíteni, melynek két főelve van: a mértékhitelesítés államosítása és az időszakos hitelesítésnek az elrendelése. Állami mértékhitelesítő hivatalok fölállítását rendeli el a törvény, melyeknek főadata lesz ezentúl a mértékek és mérőeszközök hitelesítése. Ezt a fontos tevékenységet, melyet Ausztriában, Franciaországban, Olaszországban, Belgiumban és a Svájcban már eddig is állami közegek teljesítettek, a jövőben nálunk is ilyenek fogják végezni, hogy a forgalom a kétes természetű mértékektől megtisztíttassék. Ugyanennek a célnak a még biztosabb elérhetését teszi lehetővé a törvény ama rendelkezése, hogy minden mérték és mérőeszköz forgalomba vételétől számított két éven belül és ezután is két évről két évre újból hitelesítés alá kell, hogy kerüljön. Hogy ez a felek minél kevesebb kényelmetlensége és költsége mellett pontosan megtörténjék, a mértékhitelesítő hivatalok személyzete az időszakos hitelesítés eszközlése végett két évenként megjelenik a kerületéhez tartozó községekben és helyben végzi el a hitelesítést. A törvény arról is gondoskodik, hogy a mértékhitelesítés ügyének legfőbb ellenőrzése a tudomány vívmányainak értékesítésével és egyáltalában tudományos

alapon történjék, és erre a célra fölállítja Budapesten a »Magyar Királyi Központi Mértékügyi Intézet «-et.

A törvényben megállapított mértékektől eltérő mértékek alkalmazása természetesen tiltva van. Ilyeneknek a használatát a törvény csak négy taxatívén felsorolt esetben engedi meg, melyek közül általánosabb érdekekkel a földterület mérésénél a régi mértékek használatának, valamint a külföldi forgalomban a külföldi mértékek alkalmazásának a megengedése bír.

A külkereskedelmi forgalom szabályozását illetőleg az autonomus vámtarifának a törvénybe iktatása a legfontosabb, mely az 1907. évi LIII. t.-cz.-ben történt meg. A közös vámterület ezzel új és némely tekintetben az eddigittől eltérő alapokon nyugvó vámtörvényt és vámtarifát kapott. Mindenekelőtt érvényre jutott a gabonát illetőleg a minimális vámok elve, amennyiben a törvény megállapítja azt a mértéket, amelyig a búza, rozs, árpa, zab és tengeri vámja a kötendő kereskedelmi szerződésekben leszállítható. A vámpótlék, melyet az olyan országokból származó árúk után a kormány megállapíthat, hol a magyar hajók vagy magyar származású árúk kedvezőtlenebb elbánásban részesülnek mint más államok hajói vagy árúi, a törvény értelmében a behozatali tarifában foglalt vámon fölül 200%-ig, vagy az árú teljes kereskedelmi értékének összegéig terjedhet. Mindkét intézkedés, a minimális gabonavámok meghonosítása és a megtorló vámok tetemes fölemelése korunk vámpolitikai áramlatának a folyománya, épúgy mint a mezőgazdasági és ipari vámoknak egyaránt való elég jelentékeny emelése. Ez utóbbi körülményt azonban nemcsak a vámvédelmet szomjazó érdekkörök óhajtásának kell tulajdonítanunk, hanem éppen nem utolsó sorban annak is, hogy a többi államok vámpolitikai készülődésével szemben a közös vámterületnek is fegyvert kellett olyan vámtételek megállapításában biztosítania, melyek a velünk való alkudozást más államok részére szükségessé és kívánatossá teszik. Azzal egyébként, hogy a vámtarifát az ipari védelem mellett a mezőgazdaság védelmét is érvényre juttatja egy régebbi törvény, az 1899. évi XXX. t.-cz. rendelkezésének tesz eleget, mely kimondotta, hogy a vámtarifát ezen az alapon kell megalkotni.

A külforgalmunkra vonatkozó másik fontos intézkedést az 1907. évi LVI. t.-cz. tartalmazza, mely a folyó év végéig hosz-

szabítja meg a külállamokkal való kereskedelmi viszonyok ideiglenes szabályozása céljából átmeneti rendelkezések kibocsátására és ideiglenes megállapodások létesítésére a kormánynak adott fölhatalmazást. Az 1907. évi LIV. t.-cz. az Ausztriával a kölcsönös kereskedelmi és forgalmi viszonyok szabályozása és más gazdasági és pénzügyi kérdések dolgában az 1907. évi október havában kötött szerződés és egyezmények jóváhagyását tartalmazza.

A magyar hajózás és tengeri forgalom továbbfejlesztésének érdekében a múlt év folyamán a szabad hajózás segélyezésének és a tengeri hajóépítés jutalmakkal való előmozdításának az ügye is rendezés alá került. E téren ugyanis már néhány év óta törvényen kívüli állapot uralkodott, amennyiben az 1893. és 1895. évi törvények hatálya lejárt a nélkül, hogy ezek helyébe új törvény lépett volna. Ennek egyik főoka az volt, hogy a szabadhajózás támogatásáról szóló törvényjavaslat elkészülte után az előbbi törvények hatásából merített tapasztalatok folytán a hajóépítések segélyezésének ugyan e törvényben való szabályozása mutatkozott czélszerűnek. Amidőn ugyanis eddig a hajóépítési segélyt az állam kizárólag a hajógyárosnak fizette és az építendő hajó rendeltetésétől eltekintett, abban az irányban semmi hatást sem gyakorolt, hogy a hajózási vállalat hazai gyárban rendelje hajóját, valamint a gyárosra nézve is egészen közömbös maradt eme rendszer mellett az, hogy azt a hajót, mely után építési segélyben részesül, hazai vagy külföldi vállalat számára csinálja-e. Az új törvény, a tengeri szabadhajózásban foglalkoztatott magyar kereskedelmi hajóknak, valamint a tengeri hajók építésének állami segély és kedvezményekben való részesítéséről szóló 1907. évi VI. t.-cz. a hajót megrendelő vállalat és a gyáros érdekének szoros összefűzésére törekszik azért, hogy mindkettőnek érdeke legyen úgy a magyar szabadhajózás, mint pedig a hajóépítési ipar fejlesztése körüli. Ezt a célt a törvény az által akarja elérni, hogy egyrészt a hazai gyárban és hazai anyagból készült hajók után a rendes hajóbeszerzési segélyt 40, 30, illetőleg 20%-kal (a hazai anyag szerepének mérvéhez képest) fölemeli, másrészt pedig az 1000 bruttotonna tartalommal bíró hajók önálló építésére berendezett telepeknek a tengeri kereskedelmi hajók építésénél bruttotonnánként 10-30 koronáig terjedő építési

segélyt biztosít. A gyáros és a hajózási vállalatok érdekét még szorosabban is lehetett volna egyesíteni, ha az építési segélyt a törvény ahhoz a föltételhez kötötte volna, hogy a hajó a magyar szabadhajózás céljaira legyen rendelve, de ez már a hajóépítési ipar szempontjából aggályos volna, mert az esetleg, a külföld számára épített hajó után nem részesülne a gyár segélyben. A 8-4 korona közt váltakozó hajóbeszerzési és építési segélyen kívül a törvény föntartja a járatsegélyek rendszerét is.

A törvény a Franciaországból kiinduló hajózási segélyek rendszerének elég jelentékeny továbbépítését jelenti és a tengeri hajózás és hajóépítés segélyezésére szánt összeg számbavehető fölemelését hozza magával. Eddig ugyanis a beszerzési és járatsegélyekre az 1893. évi törvény értelmében 200,000, a hajóépítési segélyekre pedig az 1895. évi törvény szerint ugyancsak annyi volt fordítható, holott az új törvény a hajóbeszerzési-, építési- és járatsegély czímén az állami költségvetésbe beállítható maximalis összeget 1.500,000 koronában állapítja meg. Ezzel szemben azonban az új törvényben erősebben domborodnak is ki azok az intézkedések, melyek az így segélyezett hajózás szolgálatait a hazai közgazdaság számára akarják biztosítani.

A forgalom ügyeinek legfölsőbb vezetését illetőleg igen fontos törvény nyert a múlt év folyamán szentesítést: az országos közlekedési tanácsról szóló 1907. évi XXXVI. törvényczikk.

A közlekedési ügyekben külön véleményező közeggel a kereskedelemügyi kormány csak az 1906. év óta rendelkezik, amidőn az országos közlekedési tanácsot kormányrendelettel létesítették. Az akkor nyert szervezet nagy hiányai már egy év leforgása alatt a tanács újjászervezését tették szükségessé. Az 1906. évi szervezet értelmében ugyanis a tanács egy állandó bizottsággal rendelkezett csak, mely az összes kérdések tárgyalásának előkészítésére volt hivatva. A törvény ezt a hiányt megszüntette és a tanács kebelében külön vasúti, hajózási pósta- és távirdaügyi és közúti osztályt állított föl. Ez által biztosítja a tanács szakszerű működését.

Új szervezetet nyert a múlt év folyamán az 1889. óta működő országos ipartanács is. A közgazdasági politika fejlődési irányára nézve egyaránt tanulságos az az irány, melyben

ez az újjászervezés történt, mint már magában az a tény is, hogy a múlt év folyamán mind a két eddig csak kormányrendeleten nyugvó szervezettel bíró tanács szervezete törvény alapjára lett helyezve. Az egyik mint a másik tény annak a jele, hogy a társadalmi és érdekképviseleti szervek közreműködése a közgazdasági politika intézésében egyre magasabb értékelésben részesül.

Igen szépen követhető ennek az iránynak az érvényre jutása az országos ipartanács fejlődésében. 1889-ben a tanácsban a hivatalbóli és kinevezett tagok uralkodtak; kívülük csupán egy kereskedelmi és iparkamara, egy országos jellegű ipari egyesület és egy munkásszervezet volt abban képviselve. Már 1898-ban az érdekeltség szerepe a tanácsban kezdett érvényesülni; az összes kereskedelmi és iparkamarák jogot nyertek arra, hogy egy-egy taggal a tanácsban képviseltethessék magukat és ezenkívül az ipari, gazdasági és munkásegységek összesen 24 taggal való részvétele lett biztosítva. A múlt évi újítás a tanácsnak a kormánytól való függetlenítése érdekében az érdekeltség és az országgyűlés kebeléből választandó tagoknak a tanácsban jelentékeny számbeli többséget biztosít. Hogy az érdekképviseletnek és törvényhozás tagjainak az ipar és kereskedelmi politika irányításában való közreműködését a kereskedelemügyi kormány milyen komolyan veszi, azt legjobban az bizonyítja, hogy az illykép első sorban a jelzett tényezők álláspontjának érvényrehozását célzó tanács meghallgatásának kötelező voltát törvénybe iktatta egyes esetekben.

A tanácsnak, valamint állandó bizottságának három osztályra, ipari, kereskedelmi és munkásügyi osztályban való tagozódását a törvény is föntartja. E részben csak ama reményünknek kívánunk kifejezést adni, hogy a munkásügyi osztály is a más két osztályhoz hasonlóan minél többször lesz meghallgatva és csak azt sajnáljuk, hogy a kereskedelemügyi miniszter a törvény 8. §. c) pontja alapján a tanácsba tagküldésre kijelölt országos jellegű egyesületek összeállításánál a Törvényes Munkásvédelem magyarországi egyesületéről megfeledkezett, holott emez egyesületnek, a tanácsban való képviseltetése nagyon is az ügy érdekében volna, mert az a törvényes munkásvédelem bel- és külföldi mozgalmait állandóan szemmel tartja és a többi nemzetek ily mozgalmával állandóan összeköttetésben van.

Az országos ipartanács újjászervezése szoros kapcsolatban áll a kormány iparfejlesztési politikájával, amennyiben az e tárgyban, a hazai ipar fejlesztéséről hozott 1907. évi III. t.-cz. elrendeli, hogy a hazai iparnak nyújtandó államszegélyek engedélyezésének a kérdésében, ha az összes segély az 50.000 koronát meghaladja, az országos ipartanács állandó bizottságának a véleményét meg kell hallgatni. Ebben a kormány egyik biztosítékát kívánja nyújtani annak, hogy iparfejlesztési politikájában lehetőleg az érdekelt körökkel egyetértőleg fog eljárni.

Az 1907. évi III. t.-cz. széles alapra helyezi az iparfejlesztési tevékenységet. Az új iparágak meghonosítása és a régiék fejlesztése érdekében először állami kedvezményeket biztosító 1881. évi törvény hatása alatt 280 új gyár, az 1890. évi és 1899. évi hasonló célú törvények alapján pedig 360, illetőleg 198 új gyár keletkezett, ezenkívül összesen 43 régi gyár terjeszkedett ki új üzemágra. A kormány ezeket az iparfejlesztési eredményeket, melyeknél az is tekintetbe jön, hogy az új gyárak közül több mint a fele mezőgazdasági szeszgyár, nem tartotta kielégítőnek, illetőleg az eredményeknek az állami kedvezmények nagyobb mértékben nyújtása útján való fokozását látta szükségesnek.

Ezért az új törvény nem éri be az eddig nyújtott kedvezményekkel, az adómentességgel és a vasútügy terén alkalmazott könnyítésekkel. Ezek kiterjesztése mellett törvénybe iktat egy eddig is, bár a tervezetnél kisebb arányban alkalmazott iparfejlesztési eszközt: az államszegélyt. A törvény módot nyújt a kormánynak arra, hogy évenként az országgyűlésnek való jelentéstétel kötelezettsége mellett tetemes összegekkel segélyezhessen közbötenül is akár új, akár már fennálló a törvényben meghatározott föltételeknek megfelelő vállalatokat. Hogy ezen, valamint az egyéb segélyek nyújtásában a kormány az adott viszonyokhoz minél inkább alkalmazkodva, az összes meglévő körülmények figyelembevételével járhasson el, a törvény az eddig fennállott taxatívus felsorolását a kedvezményben részesíthető iparágaknak elejti és a kormánynak lehető szabad kezét enged.

Ennek kétségkívül meg lesz a maga előnyös hatása. Viszont azonban a szervetlen iparfejlesztési eszközöknek, milye-

nekről itt szó van, éppen az az egyik legfontosabb jellemvonásuk, hogy értékük nagyrészt azok reális alkalmazásának módjától függ. Ha jelenleg biztosítottnak tarthatjuk is azt, hogy azok engedélyezése helyes és tárgyilagos szempontok alapján fog végbemenni, úgy mégis kétségkívül ennek a törvény taxatívus föl-sorolása útján való biztosításában mégis a jövőre nézve fontos biztosítékot láttunk volna. Maga a kilenczvenes évek óta oly erősen tért hódító közbötlén segélyezés módszere, ha viszonyaink közt sok esetben indokolt lehet is, mint rendszer nagyon sok hátránnyal jár s így annak kiterjesztésével szemben nem nyomhatjuk el aggályainkat.

A törvény indokolásában azt olvassuk, hogy «a magyar ipar fejlesztése csak idő és pénz kérdése». Ezt aligha mérnök aláírni. Inkább szakértelem és vállalkozói kedv fejlesztésének a kérdése az. Utóbbi tekintetben pedig az állami segélyezések rendszere végeredményében inkább zsidbasztólag, a vállalkozók erőfeszítésének és önállóságának rovására működik, mert a vállalkozó, kinek mindent magától és saját ügyességétől kellene várnia, megszokja az államra, annak segítségére való támaszkodást. Ha eme és más itt föl nem sorolható szempontokból az államsegélyezési rendszernek a kiterjesztését legalább is igen két élű fegyvernek tartjuk, úgy viszont természetesen szívesen elismerjük azt, hogy vannak esetek, midőn az államsegély nyújtásának is meg van a maga jogosultsága.

Kétségkívül a legrokonszenvesebb vonás az új iparfejlesztési törvényben az, mely arról tesz tanúságot, hogy kormányunk az iparfejlesztés egy új távlatába nyert betekintést: az iparfejlesztés és a sociális politika közti szoros kapcsolatba. Szemlénk csa nem régiben (áprilisi számában) foglalkozott ezzel a közeli kapcsolattal, úgy, hogy fölösleges fejtegetnünk, hogy részünkről az iparfejlesztés egyik legfontosabb eszközét a munkásviszonyok javításában látjuk. Vállalkozók beédesgetésének a szükségét oly sokszor halljuk hangsúlyozni az azoknak nyújtandó kedvezmények fontosságának fejtegetésével kapcsolatban, vajjon tanult előmunkások behívására nincsen-e ép oly szükség? És ha a munkások megélhetési viszonyai kedvezőtlenek, számíthatunk-e ezekre, valamint az országban levő munkaerő megtartására?

Ha tehát örömmel fogadunk és fontos iparfejlesztési eszköznek tekintünk minden intézkedést, mely a munkások megélhetésének javítását célozza, akkor nagy jelentőséget kell tulajdonítanunk az iparfejlesztési törvény ama rendelkezésének, hogy a munkásházaknak adott adókedvezményeket kiterjeszti. A közbötnen állami támogatás, pénzsegély vagy kamatbiztosítás terére ez irányban a törvény nem lép, mit őszintén sajnálunk, mert ha valahol, úgy itt volna jogosult, ahol a gyárosok által tényleg az összesség érdekében vállalt terhek könnyítése forog szóban.

Az iparfejlesztési törvény még két igen fontos intézkedést tartalmaz. Először is a gyárakat és ipartelepeket azon vállalatok közé sorolja, melyek javára kisajátításnak van helye. Ezzel azt kívánja megakadályozni, hogy kicsinyes érdekek egyes ipartelepeknek az összesség érdekében fekvő terjeszkedését gátolhassák. Ismét egy eset tehát, ahol a tulajdonjog az összesség érdekében korlátozást szenved. A másik említésre méltó intézkedés az, hogy a közszállításokat, mint az iparfejlesztés fontos eszközét kellő figyelemre méltatva a törvény a közszükségleteknek lehetőleg a hazai ipar útján való fedezését rendeli el.

Társadalompolitikai tekintetben az 1907. év igen fontos törvényeket hozott. Itt van mindenekelőtt az ipari és kereskedelmi alkalmazottaknak betegség és baleset esetére való biztosításáról szóló 1907. évi XIX. t.-cz., mely első sorban a betegsegélyezés terén főnnálló hiányokon van hivatva segíteni.

Az alap ugyanis, melyre a törvényhozás 1891-ben az ipari és gyári alkalmazottak betegsegélyezését helyezte, több tekintetben hibásnak mutatkozott. Az akkori törvény ugyanis hatféle betegsegélyző pénztárt különböztet meg. Ezek a kerületi pénztárak, melyekre a fősúlyt helyezi, a vállalatoknál és gyáraknál alkalmazottak pénztárai, hová közlekedési vállalatok pénztárai is tartoznak, az építési alkalmazottak pénztárai, az ipartestületi pénztárak, a bányatársulások és végül a magán-egyesülés útján létesülő betegsegélyző pénztárak.

A betegsegélyezés föladatainak ily nagymérvű elforgácsolása nem bizonyult czélszerűnek, mert a pénztárak legnagyobb része állandóan anyagi zavarokkal küzdött. Nemcsak a törvényben előirt legcsekélyebb mértéken fölüli segélynyújtásra volt

a pénztárak nagy része képtelen, hanem igen gyakran még az ott megállapított minimális segélynyújtása is nehézségekkel járt. Főképp a több községre kiterjedő kerületi pénztárak nem voltak képesek hivatásukat az egész kerületre nézve betölteni és igen gyakran csak székhelyükre és a kerületükben levő egy-két jelentékenyebb helyre terjesztették ki működésüket, úgy, hogy a többi községre nézve betegsegélyezés alig létezett.

Ezek a tapasztalatok a betegsegélyezési ügynek a központosítását és országos szervezését követelték. Az új törvény ezt először is az országos munkásbetegsegélyező és balesetbiztosító pénztár létesítése útján kívánja elérni, amennyiben ennek hivatása a betegsegélyezési ügynek az egységes vezetése. A pénztárak és azok működésének központi ellenőrzése végett a törvény az állami munkásbiztosítási hivatalt állítja fel.

A betegsegélyezés helyi szervei ezentúl csakis a kerületi és a vállalati pénztárak lesznek, melyekben fog már most a biztosításra kötelezettek összessége tömörülni. Így ezen pénztárak anyagi alapja az erők tömörítése folytán sokkal szilárdabb lesz.

A törvény a biztosítási kötelezettség körét is tágítja és a nem ipari természetű foglalkozást űző alkalmazottakra nézve is kötelezővé teszi a biztosítást, ha a foglalkozás ideiglenes természete és a kereseti viszonyok következtében társadalmi és közegészségügyi szempontból a biztosításból ki nem hagyhatók. A járulékok alapját az új törvény szerint nem képezheti többé a tényleges bér, mint eddig, hanem bizonyos napi-bér osztályokat kellett fölállítani, melyekbe a helyi szervek az egyes munkásokat tényleges bérük alapján beosztják. Lényeges újítása a törvénynek az is, hogy a betegsegélyezést egészen a paritás elvére fektette úgy a kötelességek, a járulékok fizetésének arányát, mint pedig a jogokat, az igazgatást teljesítő szervezetekben való részvételt illetőleg.

A régi törvény a balesetbiztosításnak a betegsegélyező pénztárak körébe való bevonását egyenesen tilalmazta és pedig amint az eredmények mutatták, jogosan, mert hiszen ezek a pénztárak még a betegsegélyezés terén sem voltak sokszor képesek föladatuknak megfelelni. Az új törvény legmesszebbmenő jelentőséggel bíró újítása ezzel szemben épen a balesetbiztosításnak a körösztülvitele.

A biztosítási kötelezettség a balesetbiztosítást illetőleg a betegsegélyezés körével azonosan van megállapítva. A balesetbiztosítás költségeit az állami hozzájáruláson kívül a vállalkozó viseli, mint aki a magánjogi szavatosság alapján úgyis nagyrészt felelős a vállalatában előforduló balesetek által előálló károkat illetőleg a munkásokkal szemben is. A teherviselés alapja a kölcsönösségi elv érintetlenül hagyása mellett az üzemek különböző veszélyességi foka, mely veszélyességi osztályokba sorozás alapján lesz megállapítva. A segély 10 hétig a betegsegélyezés terhére ingyen orvosi gyógykezelés, gyógyszerek nyújtása és a gyógyászati segédeszközök szolgáltatása, a 11. héttől kezdve azután ugyanez a segély a balesetbiztosítás terhére lesz nyújtva. Kártalanítás fejében a munkás az évi keresmény 60%-át nyeri akkor, ha teljes munkaképtelenség állt be a baleset folytán, míg részleges munkaképtelenség esetében a nyújtandó járadék természetesen kisebb.

A betegsegélyezéshez hasonlóan a balesetbiztosítás is országos szervezetet nyert, amennyiben úgy az országos munkáspénztár, mint az állami munkásbiztosítási hivatal működése a balesetbiztosításra is kiterjed.

A másik igen fontos társadalompolitikai alkotása az 1907. évnek a gazda és a gazdasági cseléd közötti jogviszony szabályozásáról szóló 1907. évi XLV. t.-cz. Már magában az a körülmény, hogy a földművelésügyi miniszter helyes társadalompolitikai értéktől vezetve, a kor szellemét megértve a cseléd törvény újjáalkotásához látott igen elismerésre méltó tény, mert, amint az évi jelentésében az Országos Magyar Gazdasági Egyesület is igen helyesen hangsúlyozza, mindenkinek tisztában kellett azzal lennie, hogy a gazda szempontjából a réginél kedvezőbb törvényt a mai áramlatok hatása alatt hozni nem lehet. Hogy a humanizmus és az osztályok emelkedő önértékének megfelelő követelmények érvényesítése a gazdák érdekeinek sérelme nélkül sikerült és a törvény a gazdák méltányos érdekeivel teljes mértékben számol, ez az új cseléd törvény nagy előnye.

A cseléd érdekében igen fontos és az alsó osztályoknak a művelődés terjedése folytán emelkedő önértékét sértő egész szellem elejtését jelentő intézkedéseket tartalmaz az új törvény, melynek az eléggé nem méltatható előnye annak a he-

lyes fölismerése, hogy a régi patriarchális viszonyt törvénnyel kikényszeríteni nem lehet. Az erre az alapra való helyezkedés első következménye annak a kimondása, hogy a cseléd csak 18 éves koráig áll a gazda házi fegyelme alatt. Sok vitára adott ez az újítás alkalmat és sok ellenzésre talált; hogy mindamellett kitarzott a kormány álláspontja mellett és azt törvényerőre emelte, az nagy elismerést érdemel. Nagy jelentőséggel bír az u. n. robotmunka eltörlése. Mint ellenszolgáltatás nélkül teljesített munka, és már csak nevével fogva is mint a jobbagyság maradványa eme teljesítmények a nép igen nagy ellenszenvét bírták. A múlt század kilenczvenes éveinek agrariussocialista mozgalmainak indító okai között is jelentékeny szerep jutott a robotnak. Az eltörlése a földműves népet a jobbagyság egyik utolsó maradványától szabadította meg, míg a gazdáknak az ily munkák alárendelt jelentőségénél fogva hátrányuk ez intézkedésből nem lehet, sőt az agitátorok kezéből egy eddig sikeresen használt eszköznek a kivonása egyenesen előnyükre van.

A törvény számos fontos socialis politikai intézkedést tartalmaz. Elrendeli, hogy a gazda arra ügyelni köteles, hogy a cselédet testi erejét fölülmúló vagy egészségét veszélyeztető munka ne terhelje, és hogy éjjeli nyugvásra a vidék gazdálkodási szokásához mért ideje maradjon. E tekintetben kétségkívül szigorúbb és pontosabb rendelkezést is lehetett volna a törvénybe fölvenni, de egységesen a mezőgazdaságban tényleg igen nehéz az éjjeli pihenő kérdését szabályozni.

A törvény gondoskodik arról, hogy a gazda, ha élelem kiszolgáltatására kötelezi magát, azt elsőrendű minőségben köteles nyújtani, szabályozza a cseléd tűzifa illetményét és gondoskodik arról, hogy ezentúl a cselédlakások úgy épüljenek, hogy minden nő vagy családos gazdasági cselédnek külön szobája és kamrája legyen. Azt is meghagyja, hogy legkésőbb 10 év alatt a már meglévő cselédlakásokat is így kell átalakítani. Ennek a rendelkezésnek is igen messzemenő hordereje van és a socialis politika szellemének fontos gyakorlati vívmányát kell abban látnunk. A vasárnapi és ünnepnap i munkaszünetet is elrendeli a törvény.

A hely szűke nem engedi, hogy tovább belemélyedjünk a törvény társadalompolitikai rendelkezéseibe. Csak egyet akarunk

még azok közül kiemelni: a gyógykezelési kötelezettség megállapítását. A mezőgazdasági cselédek betegsegélyezése nincsen országosan szervezve. Nagy jelentősége van ép ezért annak, hogy más módon történjék gondoskodás arról, hogy betegség esetén gyógykezelésben és ápolásban részesüljenek. A törvény ennek megfelelően úgy rendelkezik, hogy a gyógykezelés és az orvosszerek költségei úgy a cselédet, mint annak családtagjait illetőleg 45 napon körösztül a gazdát terhelik, ha a cseléd vagy annak családtagjai szolgálatba lépésének 15. napja után betegszik meg. Ha a gazda oka a betegségnek, úgy természetesen a betegség egész tartama alatt ő viseli a költségeket.

A gazdasági cseléd törvény, mint minden törvény compromissum. A cselédeknek adott nagy kedvezményekkel szemben a gazdák érdeke is mérvadó kellett, hogy legyen. Ez főképp két irányban érvényesült. Először is kimondja a törvény, hogy a beszegődött cselédnek a szolgálati idő alatt az elbocsátó bizonyítvány kiadása előtt a gazda beleegyezése nélkül útlevelet kiállítani nem szabad. Ez az intézkedés igen heves támadásokat idézett elő, mert kivándorlási tilalomnak igyekeztek azt föltüntetni, holott távolról sem az. Csak a beszegődés tartamára, a szolgálati kötelességek fönnállása idejére, tehát legfőljebb egy évre akadályozza meg a cselédet a kivándorlásban és ekkor is vállalt kötelezettségének szempontjából. Egyébként indokolt esetekben a kormány fölmentést adhat, mitől igaz, keveset várhat a cseléd.

A másik nagy port fölvert rendelkezés, a strikeparagraphus. A törvény értelmében ugyanis az elszegődött vagy elszegődni akaró cselédnek ezért való bántalmazása vagy engedmények kicsikarása végett kötelességmegtagadásra csábítása súlyosabb, a szerződését megszegő cseléd pedig enyhébb büntetés alá esik. Hogy ez bizonyos köröknek nem tetszik, az természetes.

Még egy harmadik fontos társadalmpolitikai alkotást hollott az 1907. év. Ez a gazdasági munkás házak építéséről szóló 1907. évi XLVI. t.-ez. Láttuk, hogy a kereskedelemügyi kormány a megfelelő munkáslakások keletkezését az iparfejlesztésről szóló törvény keretében segíti elő. Sokkal nagyobb szabású a földművelésügyi kormány eljárása, midőn az említett törvénycikkben fölhatalmazást biztosított

magának arra, hogy évenként 300.000 korona erejéig vállalhassa el a gazdasági munkásházak építésének céljából törvényhatóságok vagy községek, ha pedig ezek ez irányban nem felelnek meg a fölhívásnak, más erkölcsi testületek és jogi személyek által fölvett kölcsönök vagy a vételár után, tőke és kamattörlesztésének egy részét. Ezenkívül a fölméréseket, terveket, szerződéseket stb. díjtalanul készítteti el az államkincstár az ily munkásházak építésénél. Az 1907. évtől ezenfölül »Országos Gazdasági munkásház építési alap« létesült, melynek föladata a gazdasági munkásházak építését segélyek engedélyezésével előmozdítani.

Ha a törvényhozás állandóan a társadalompolitikai föladataknak oly figyelmet fog szentelni, mint a lefolyt évben, akkor viszonyaink alapos javulása ki nem maradhat.

Gazdasági socialismus.

Socialismus és hazafiság.

Sokszor jelentéktelen félreértések is végzetes következményekkel jártak.

A magyarországi socialis demokratiával szemben még teljesen elfogulatlan oldalról is megnyilvánuló ellenszenv úgyszólván kizárólag azon féktelen gyűlöletnek a kifolyása, melyet orgánumai a magyarság minden nemzeti törekvésével, hazafias mozgalmával szemben tanúsítanak.

Nem a socialis demokratiának a fönnálló termelési rend ellen vívott küzdelmei keltették ezen ellenszenvet. A gazdasági harczok csupán az általuk korbötllenül érintett osztályokban hagynak mélyebb nyomokat; a többi osztályok minden nagyobb izgalom nélkül belenyugosznak a dolgok új rendjébe, sőt rokonszenvvel kísérik a gyöngébb küzdelmét az erőssel. Továbbá a mai társadalmi rend igazságtalanságai megszüntetésének szüksége annyira közmeggyőződéssé vált, hogy egy mozgalom, mely ily elveket hirdet és azokat megvalósítani törekedik, különösen ha tekintetbe vesszük, hogy az általa óhajtott általa-

kulás egy perczig sem szünetel és úgyszólván szemünk előtt megyén végbe, minden igaz ember előtt csak rokonszenves lehet.

S mégis a nemzet zöme hidegen, egy nagy része pedig határozott ellenszenvvel kíséri a socialis demokrata mozgalmat, mert a magyar socialis demokrácia nem annyira azokat az utakat járta, melyeken a nemzetösszeség kívánalmi fölkarolásával annak közeledését biztosította volna, mint inkább oly utakon tévelygett, melyeken állandóan szembe helyezkedett azon eszmékkel, melyekért a nemzetösszeség lelkesedik.

A magyar socialis demokrácia nemcsak hogy nem osztozik azoknak istápolásában, hanem tüntetőleg becsmérli, kérkedve megtagadja azokat.

Már pedig az ellentétek kiélesítésére, a kedélyeknek a szenvedélyességig való fölcsigázására mi sem alkalmas annyira, mint azon eszméknek, ideáloknak – right or wrong – becsmérzése, megtagadása, melyek az emberek millióinak kedvesek és melyek tisztult alakjukban valóban ideális föladatokat teljesítésére képesítik őket.

A nemzeti eszmék, úgy amint azok a francia forradalomból kikerültek, magasztos tartalommal bírtak. Ezek egyesítették a 19. század összes népelemeit egységes fegyverszövetségbe a feudalismus és autokrata királyság intézményének letérésére. »Nemzeti irány annyit jelentett, mint minden partikularismus romjain, egységbe, közös műveltségbe, közös törekvésbe, közös ideálokba egyesíteni egy állam egész népét, jelentett annyit, mint a törvény előtti egyenlőség alapján, a társadalom minden egyes polgárának szabad erő kifejtése alapján létrehozni, egy állam területén belül az egész nemzetre a jólét, a műveltség, a boldogság lehető legnagyobb fokát.«*)

Sajnos, igaz, hogy a nemzet, a haza jelszavait igen sokszor az osztályérdek elpalástolására használták föl, hogy a nemzet nevében igen sokszor a néppel ellenséges elemek léptek föl s hogy a nemzeti föl szabadítás szép jelszavai alatt megindított küzdelmek (napóleoni hadjáratok) igen gyakran a népek leigázásánál állottak meg, mégis az ezen eszmékkel elkövetett visszaélések nem tehetik jogossá azt a fölfogást, mely őket minden körülmények között elvetendőkné tartja. De a socialis

*) JÁSZI: Huszadik Század 1905. évf.

demokratia elveiben nincs is igazolható alapja ezen fölfogásnak. Vizsgálat tárgyává tévén a socialis demokratia céljait és törekvéseit, meggyőződhetünk arról, hogy mennyire hamis és jogosulatlan utón jár a magyar socialis demokratia, midőn a hazátlan bitang szerepében tetszeleg magának.

A socialis demokratia sem nem hazafiatlan, sem nem nemzetellenes.

A hazafiság, hazaszeretet természetadta valami és egyben társadalmi képződmény. Vajmi nehéz szabatos meghatározását adni. A legkülönbözőbb tényezők: erkölcsiek, gazdaságiak, történetiek, földrajzi fekvés, származás stb. annyi sokféleképen és annyira különböző súllyal érvényesítik befolyásukat, hogy hazafiság, hazaszeretet gyanánt jelentkező minden egyes jelenségre illő meghatározást adni majdnem teljesen lehetetlen.

Alapja az azok iránti vonzódás, kiket a szülőföld, nyelv, faj, gazdasági viszonyok, történeti múlt hagyományainak és művelődésnek, vagy akár csak ezek egyikének ugyanazonossága egybefűz. Gzélja pedig, hogy mindazoknak, kik ezen tényezők valamelyikének ugyanazonossága folytán közelebb állanak egymáshoz és bizonyos földrajzi határok között állami közösségben élnek, szellemi, erkölcsi és anyagi boldogulását előmozdítsa.

Vég- és alapcél ez utóbbi, egyáltalában a mint ez célja minden emberi egyesülésnek. Első föltétele azonban, hogy az állami határok között folyó munkálkodás zavartalan nyugalma biztosíttassék, minden külső erőszakos beavatkozás ellenében védelmet nyerjen.

Valószínű, hogy az idegen egyesülések hódítási kísérleteivel szemben való védekezés szüksége vezetett tömörülésre és hazák teremtésére. A rabszolgaságtól való rettegés emelte túlsúlyra a hazaszeretetet. »Főlöszleges magyarázni azon erőt, melyet ezen érzelem nyert akár azért, mert egy nemzet kicsiny volt, akár pedig azért, mert a háborúk közbötenül mutatták meg a jövő sorsot, a halált vagy a rabszolgaságot és a melyet csak a haza iránti teljes odaadással lehetett kikerülni.«*)

Valószínűnek vehetjük, hogy az activus tevékenységre való összműködés csak később jelentkezett, midőn a védelmi célokból létrejött solidaritás már megszilárdult, mert az activus tevékeny-

*) Aug. Comte: La philosophie positive.

ségre való összeműködés, ha nem is tételez föl magasabb rendű solidaritást, mégis fejlettebb öntudatot, magasabb belátást és higgadt számítást követel, míg a védelmi solidaritás jórészt érzelmeken alapú. »Ami az emberre nézve a legértékesebb volt, összeforrott a hazával. Benne találta föl a jólétet, biztonságot, jogát, hitét és istenét. Elvesztvén hazáját, elvesztett mindent... Ha a haza van megtámadva, megtámadták vallását, valóban oltáraiért, házi isteneiért harcol, mert ha az ellenség hatalmába keríti a várost, szétrombolják oltárait, kioltják tüzeit, megszentégtelenítik sírjait, ledöntik isteneit és istentiszteletét lehetetlenné teszik.«*) Természetes is, hogy különösen ekkor, a történelmi idők kezdetén, midőn a haza és egyén annyira összeforrott egymással, a hazafiság nemcsak az ész parancsolata, hanem a legfőbb erény és erkölcs volt. S az, hogy ezen korszakban, mint legszentebb kötelesség is teljesen kimerült a meglevő állapotok védelmében, mutatja legmeggyőzőbben, hogy a hazafiság csupán a saját művelődés biztosítására irányú.

Az idegen beavatkozás távoltartása volt tehát első és legfontosabb hivatása a hazának és körülbelül az maradt napjainkban is. Oly annyira fontos és annyira minden erőt olnyelő föladat ez, hogy lassan-lassan levetkőztette eredeti eszköz jellegét és a cél és eszköz közötti viszony özen eltolódása folytán az emberiség képzetében ma már úgy él, mint a legfőbb cél.

Előmozdította az ily irányú eltolódást a capitalistikus termelési rendszer és azon körülmény, hogy az emberiségnek napjainkig sem sikerült a termelést nemzeteknél, államoknál nagyobb egységekben összpontosítani. A capitalistikus társadalomban ugyanis, mely a szabad verseny elvét tette mindenhatóvá és melyben az egyén boldogulása saját tevékenységén múlik, az államhatalom, mint a haza fogalmának megtestesítője közbötlén befolyást még csak igen kis mértékben gyakorol a polgárok szellemi és anyagi boldogulásának megteremtésére. Altalánosságban áll az, hogy az államhatalom a polgárok gazdasági tevékenységébe bele nem avatkozik, hanem annak szabad folyást enged. Azon szerepéhez, hogy az összeség gazdasági érdekeinek képviselőjében cselekedjék, csak akkor nyúl, ha más államhatalommal kerül szembe.

*) Fustel de Coulanges: Cité antique.

Viszont azon körülmény, hogy napjainkban is még a nemzetek, hazák a legnagyobb egységek, melyekben a termelés folyik, azt eredményezte, hogy az államok mint természetes vetélytársak állanak egymással szemben s ha semmilyen hódítási szándékaik nincsenek is, féltékenyen őrködnek, hogy saját hatáskörét a másik meg ne sértse.

Ezekért és mert a hazaszeretet nagy részben azon ellentétben is épül föl, mely a különböző nemzetek és államok között létezik, a hazának célja, a hazaszeretet lényege legélesebben az idegen nemzetekhez való vonatkozásokban domborodik ki. Akkor, ha egy haza polgárai szembeállanak egy más haza polgáiraival, akkor különösen hatja át őket azon tudat, hogy a hazájuk határain belül levő összes népelemek sokkal inkább együvé tartoznak, sokkal inkább egy egészet képeznek és sokkal inkább közös törekvések által egybefűzvék, mint a határokon túl levő népelemekkel. Akkor különösen élesen jut kifejezésre azon óhaj, hogy más haza polgárainak törekvéseihez hasonlóan vagy terjeszkedő törekvéseivel szemben a saját határaikon belül élő népelemek emeltessenek a szellemi és anyagi boldogság lehető legmagasabb fokára, illetőleg, hogy a már megteremtett jólét azok számára is őriztessék meg.

De nem távolodunk el a való tényektől akkor sem, ha azt állítjuk, hogy a szabadkereseti társadalomban, mely az egyén boldogulását a versenyre bizza, a hazafiság, a hazaszeretet fogalma a különböző idegen államokkal szemben a legélesebben nemcsak hogy kidomborodik, hanem hogy jelentőséggel is csupán akkor bír.

Mint láttuk, hazaszeretet azon óhaj, hogy azok, kiket szülőföld, nyelv, faj, gazdasági viszonyok, történeti múlt hagyományainak, művelődésnek stb. közössége egybefűz és kik bizonyos földrajzi határok között állami közösségben élnek, a szellemi, erkölcsi és anyagi boldogság lehető legmagasabb fokára emeltessenek. De ezen óhaj csak akkor támadhat, ha a saját haza egy hasonló más alakulattal áll szemben. Ha nem ily két alakulat áll egymással szemben, nem lehet arról szó, hogy csak egy bizonyos területen élők érjék el a tökéletesebb emberi boldogságot, hanem érvényesülni fognak az általános emberi szempontok, t. i.: hogy azt mindenki elérje.

Ahhoz, hogy a hazaszeretet tüze föllobogjon, két ha-

sonló, de ellentétes alakulat szembenállása szükséges. A hazafiság ezért nem is irányul másra, mint a saját függetlenségünk és önállóságunk megőrzésére, minden idegen elnyomás és kiszákmányolás elhárítására. Az, a mit KAUTSKY*) mond, hogy »der Patriotismus des Proletariats entbehrt von vornherein jeder feindseligen Spitze gegen andere Nationen« nem a proletárius hazafiság jellege, hanem a tisztult értelemben vett hazafiság maga, mert ha ellenkezőleg állana a dolog, az már nem hazafiság hanem Imperialismus lenne.

Ugyancsak így vagyunk KAUTSKY**) egy további állításával: «Das Ploretariat geht über den Handwerker und Bauern hinaus in dem Streben nach grösster Produktivität der Arbeit. Die grösste Produktivität kann nicht erreicht werden durch Beschränkung der Wirtschaft auf den Nationalstaat. So schliesst der Patriotismus des Proletariats in sich den Gedanken der internationalen Solidarität.» A hazafiság célja egy összeség részére a lehető legnagyobb boldogság biztosítása lévén, természetesen a munka legnagyobbfokú termékenységére fog törekedni és e szempontból sohasem fog elzárkózni attól, hogy a termelést a hazák határain túlmenőleg szabályozza. Tudvalevő, hogy a capitalismus bír a leginkább nemzetközi szervezettel. A több világrészre kiterjedő trustök, egyéb nemzetközi megállapodások épen a szociális demokratia által polgárinak nevezett hazafiság által jöttek létre. Azon kereskedők, államférfiak, kik részt vettek ezen megállapodásokban és azoknak előkészítésében, ép oly kevéssé voltak hazafiatlanok, mint azok, kik azokat elfogadták. Mert a hazafiság nem zárja ki a nemzetek bensőséges együttműködését a közös jólét és közös művelődés megteremtésében. A termelés nemzetközi szabályozása, ha igazságos elvek szerint történik, nem érinti a hazafiság kérdését, hanem tisztán közgazdasági kérdés fog maradni, melyet minden józaneszű ember örömmel fog előmozdítani.

Íme tehát, a szociális demokratia által a külföldi vonatkozásokban követelt két nagy elv: a hódítási szándékról való lemondás és a nemzetek békés együttműködése, követelménye a tisztult értelemben vett hazafiságnak is, illetőleg nem ellen-

*) Kautsky: Patriotismus und Soziale Demokratie.

**) KAUTSKY: i. m.

tétes azzal. Ezen hazafiság és a proletárius érdekek között e szerint ellentét nincsen, mert éppen úgy karolja föl az egyik osztály érdekét, mint a másikat. Annál megfoghatatlanabb tehát, hogy miért utasítja el magától a magyar szociális demokratia a hazafias érzést és miért fogja reá a hazafiságra, hogy az a kiváltságosak érdekében kifözött hazugság.

Elfogulatlanul ilyet állítani nem lehet. E tan ugyan megfelel a történelmi materialismus osztályharczelméletének, azonban nem igaz. Hazafiság csak egy lehet: azon hazafiság, melynek fogalmát fõntebb adtuk. Épen oly helytelen proletárius hazafiságról beszélni, mint kispolgári vagy capitalista hazafiságról. Az ilyen értelemben vett hazafiságok nem egyebek, mint a hazafiság nevével leplezett osztályérdekek. Minden szervezetben megvan ugyanis azon törekvés, hogy a saját érdekét az összesség érdekének tüntesse föl és minden intézményről egy az õ érdekének megfelelő ideológiát teremtsen. De ebbõl még nem következik, hogy valamely társadalmi osztály által az illetõ intézményrõl alkotott ideológia csakugyan fõdi is azon intézmény fogalmát.

Proletárius-kispolgári-capitalista stb. hazafiság csak osztályérdeket jelentenek, ha még annyira is hazafiságnak nevezik magukat, mert az összesség helyett annak csak egy részét ölelik föl. Ezekkel szemben a tisztult értelemben vett hazafiság egy az összesség minden egyes tagját fölkaroló Összekötõ kapocs, mely a a különbözõ és széthúzõ osztályokat veszély elleni védekezésre sorakoztatni tudja. Erre napjainkban égetõ szükség van.

A fejlődés iránya az, hogy a hazák gyûlölködései mindinkább elmosódnak. Az államok féltékenysége gyöngülõben, a gazdasági verseny, bár kíméletlenségébõl nem vészit, de mindinkább szabályozottabb lesz. S talán nem merõ ábránd, ami után minden müvelt ember sóvárog, hogy eljön az idõ, midõn az egyes államok egymásmelletti békében és távol az egymás meghódításának szándékától fogják szentelhetni erejükét az egyetemes jólét emelésére. De mily messze vagyunk még ettõl.

A nemzetek féltékenykedésének számos oka megszûnt ugyan, de csak azért, hogy újabbak keletkezzenek. A capitalistikus termelés újabb és újabb piacokat és hatalmi köröket igényel és ez a tőkékben gazdag országokat új területek

megszerzésére ösztönzi. így keletkezett a gyarmatpolitika, mely nemcsak a gyarmatosító államra lehet végzetes, hanem az egész világra kiterjedő bonyodalmak, háborúk csiráinak millióit rejti magában. A marokkói viszály, a mily jelentéktelen kérdés körül forgott, majdnem lángba borította Európát. Háborúval fenyegetett oly nemzeteket is, melyeknek az egész kérdéshez semmi közük sem volt. EÖTVÖS-nek*) szavai: «a zsidónép egyiptomi kínszenvedésétől kezdve egészen az indiánusig, kit a szívtelen fehér még azon szűk területen sem hagy bántatlanul, melyet őseinek országából neki még meghagyott és kit kutyákkal kerget tova, hogy nagyobb tért nyerjen ültetvényeinek, hol a boldogtalan afrikait ostorral kényszeríti munkához, a legrégibb kortól kezdve a legújabbig nincsen egy percnyi időköz, melyben a legember-telenebb, egy nép által a másikon elkövetett zsarnoksággal nem. találkozánk» bármily büszkék is legyünk művelődésünkre, teljes joggal alkalmazhatók napjainkban a nemzetközi vonatkozásokra.

A míg ilyenek az állapotok, a míg egyik állam a másik rovására akar gazdagodni, a míg egyik nemzet a másik kizsákmányolásában és leigázásában gondolja hatalma delelőpontját elérni, egyetlen egy osztálynak, a lakosság egyetlen egy tagjának sem szabad magát kivonnia az alól, hogy a haza védelmére fegyvert fogjon.

»Valamely közösségen belül beálló osztályrétegződést el kell, hogy feledtesse az egész közösséget leigázó uralom olyanaira, hogy az osztályokra szakadt közösség egységesen lépjen föl a külső hatalom ellen.«*)

»A hazafiság a nemzetre nézve ugyanaz, ami az önzés az egyénre«**) és ezért az egyes államok, nemzetek hódítási, terjeszkedési vágyának egyedül hathatós gátja, a hazafiság, mely mindannak készséges felajánlása, a mi az idegen hatalom terjeszkedését meggátolni képes és hazafinak lenni egyenlő ekkor a szabadság, függetlenség és egyenlőség szeretetével.

Az ellenkezőnek hirdetése, tanítása: öngyilkosság. Mert az nem jelent egyebet, mint a saját államot szabad prédául

*) EÖTVÖS: A 19. sz. uralkodó eszméinek befolyása az államra.

**) FARKAS PÁL: AZ oláhok. Idézve a Socialismus 1907. június 20. számában,

***) SPENCER. Idézve HERVE BLONDEL: Le patriotisme et la morale c. értekezésében.

odadobni az ellenséges hatalmaknak, a saját államot teljesen kiszolgáltatni más államok önkényének és a saját államnak nyakába sózni mindazon veszélyeket és terheket, melyeket a legyőzött fél rendesen viselni köteles. Nem jelent egyebet, mint a saját államot kiszolgáltatni ép annak, a mely a hatalom kezelésében semmilyen lelkiismereti furdalás által nem zavarhatja magát.

A magyar socialis demokratia, midőn a hazátlanságot hirdeti és tanítja a mai állapotok között, öngyilkosságra nevel.

Azt mondják ugyan a magyar socialis demokraták, hogy az ő hazafiatlanságuk nem hazafiatlanság, hanem művelődési-patriotismus.

De vajjon művelődési patriotismus-e az olyan, mely oda vezet, hogy az egyik nemzetet védtelenül szolgáltatja ki a másik önkényének? És bármennyire is elítéljük a nemzetek terjeszkedési politikáját, szabad-e az ez elleni küzdelemben odáig menni, hogy a hatalmak hódítási vágyának épen a saját nemzetünket engedjük át védelem nélkül?

Kétségtelen, arra kell törekedni, hogy a világ összes népei együttesen munkálkodjanak az egyetemes jólét megteremtésén. Elérhető ez azonban csak úgy lesz, ha hódító politikájukról az összes nemzetek egyszerre fognak lemondani. Addig, míg a többieknél ily szándék főnforog, lemondani egynek a védekezés gondolatáról, még célra nem vezet. Eredménye nem az ily politika megszűnése, hanem az lenne, hogy az illető állam volna nemes szándékainak első áldozata.

A socialis demokratia minden elnyomás ellen küzd és ezért a haza védelme sohasem lehet ellentétes a proletárius érdekekkel, mert a védelem nem egyéb, mint az azok elleni küzdelem. A proletariátus érdekeivel ellentétes csakis az olyan irányzat lehet, mely nem a saját művelődés megvédésére, hanem a többi nemzetek kizsákmányolására irányú. Ez azonban nem hazafiság, hanem vajmi egyéb.

A socialis demokratia és a hazafiság fogalma között nincsen semmi ellentét. Világsolidaritás és hazafiság jól megférnek egymás mellett, sőt kölcsönösen kiegészítik egymást. Ezen fölfogás tükröződik vissza azon nyilatkozatokban, melyeket a német, francia, olasz socialis demokrata vezérek ajkairól gyakran hallhatunk,

A sok közül álljon itt néhány újabb. JAURES, Valenciennesben, 1907. május 26. tartott beszédében így nyilatkozott: »... Az általános strájk és a hervéismus merő szélsőség, gyermekes vaklárma, mely több zajt okoz, mint bajt és amelyet a proletariátus egyedül józan ítélőképességére támaszkodva fog viaszautasítani...»

.....Ha a hazaellenes mozgalom azt hirdeti, hogy Franciaországnak el kell tűnni, az ellen tiltakozom. Ez ellentétes volna a socializmussal, káros lenne a socialis forradalom érdekeire...»

NEGRE tanító, kit a Confédération générale du travailhoz való csatlakozása miatt bíróság elé állítottak. 1907. április 27, ezeket mondotta: «HERVE? de HERVE számunkra nem létezik. A mi hazaellenességünk abban áll, hogy szeretjük az emberiséget, amelyik szenved és amelynek szenvedései nem ismernek határokat. Ne higgyék azonban, hogy ezen nemes és hatalmas érzelem megakadályoz bennünket a leggyengédebben és a legszenvedélyesebben szeretni saját hazánkat, azon országot, melynek szenvedéseiről és dicsőségéről nap-nap után mesélünk a kisdedeknek, hogy ezekből azon magasztos törekvést merítsük, hogy atyai örökségüket egy nap maguk is meg-növesszék.»

Mennyire különbözik ettől a magyar socialis demokracia tanítása. »A legintransigensebb álláspontot foglaljuk el a hazafiasság összes külsőségei, jelvényei, szólamai ellen, nem megyünk bele a kiváltságosak érdekében kifőzött hazugságokba még taktikából sem...«*)

A magyar socialis demokraták ily tanítással kettős bünt követnek el. Bünt követnek el a socialis demokracia tanai ellen, melyeknek igaz értelmét meghamisítják és bünt követnek el azon tömeg ellen, melyben ily hamis tanokat terjesztenek.

Dr. K. N.

*) Népszava: 1907. május 4-ki száma.

Különféle egyesületek és társulatok.

Munkásvédelmi Egyesület.

A törvényes Munkásvédelem Magyarországi Egyesülete május 28-án tartotta évi rendes közgyűlését, melyen dr. GAAL Jenő a törvényes munkás védelem jelentőségéről tartott érdekes előadást, kiemelvén azokat a fontos föl- - adatokat, melyek e téren megvalósulásra várnak. Különösen kiemelte az előadás annak a fontosságát, hogy hazánkban, hol a socialis politikai érzék csak lassan terjed, a vállalkozókat a munkásvédelem szükségességéről meggyőzzük, másrésről pedig az államhatalom figyelmét is fokozott mértékben a munkásvédelem jelentőségére fordítsuk.

Ezután az elnökség és a választmány újraválasztása következett.

Ezek befejeztével dr. CHYZER Béla tartott az agyagiparban előforduló ólommérgezésekről előadást, melynek tartalma a hallottak és látottak alapján mélyen belevésődik a jelenvoltak emlékezetébe. Dr. CHYZER ugyanis kimutatta, hogy egyik régi nemzeti iparunk az annak üzésével járó feltételek iránti közöny folytán mily borzasztó bajoknak és szenvedéseknek teszi ki az avval foglalkozókat. Az agyagedények bevonásához szükséges máz készítésénél felhasznált ólom ugyanis igen súlyosan támadja meg a szervezetet. Az ólommérgezés okozta heveny tünetek is sokszor borzasztó fájdalommal vannak összekötve, de még ennél is szomorúbbak azok a bénulások, melyeket az ily mérgezések okoznak. Előadó több gypslenyomattal és képpel illusztrálta eme borzasztó bénulásokat és kifejtette, hogy Magyarországot az a szomorú dicsőség éri, hogy az ólobénulások tekintetében több eddig máshol ismeretlen tyussal rendelkezik. Mély benyomást tettek mindenkire az előadó leírásai, melyekkel képet igyekezett arról nyújtani, hogy mily nyomort és szenvedést teremt az ólommal való dolgozás, midőn sokszor egyszerre egész családokat megmérgez és a lakásoknak ólomporral való telítése által már a csecsemőt bölcsőjében mérgezi eme pornak az állandó belélegzése.

Dr. CHYZER szerint nagyobb áldozat nélkül lehet e szörnyű bajokon segíteni, ha ólom helyett ólomsulfátot bocsátunk

az agyagiparosok rendelkezésére, mi nagyobb nehézséggel nem jár, miután állami kohók termelik az ólmot és az anyag elkészítéséhez szükséges quaser is mindenféle rendelkezésre áll.

A Magyar Társadalomtudományi Egyesület pályázata.

A Magyar Társadalomtudományi Egyesület választmánya pályázatot hirdet az önálló magyar jegybank kérdésének tudományos méltatására és bírálatára közgazdasági és társadalompolitikai szempontból. A mű terjedelme mintegy négy nyomtatott ív legyen. Jutalma 500 korona. A pályadíj azonban csak irodalmi becsű munkának adható ki. A pályanyertes munka az író tulajdona marad; köteles azt még ebben az évben közzétenni, különben a kinyomatásról a pályázatot hirdető' egyesület gondoskodik. A pályamunkák névtelenül, a szerző nevét rejtő jelígislevéllel GAAL JENŐ dr. egyesületi igazgatónak (IX., Ferenc-körút 29., II.) november elsejéig küldendő be. A bíráló bizottságot a választmány küldi ki.